

**Rovnováha mezi rodinným životem
a pracovní kariérou v kontextu
ženské zaměstnanosti**

mezinárodní srovnávací studie

Marie Valentová

VÚPSV Praha
výzkumné centrum Brno
2004

Obsah

Úvod.....	3
Cíle studie.....	4
Struktura práce	6
Metodologický kontext studie - koncept sociální kvality	7
Data.....	9
Analýza faktorů determinujících rovnováhu mezi rodinným životem a prací	10
Makrofaktory	11
Poptávka po ženské pracovní síle	11
Nabídka ženské pracovní síly	16
Lidský kapitál	16
Rodinné povinnosti a nabídka ženské pracovní síly	18
Státní intervence a opatření sociálního státu.....	20
Peněžité dávky	21
Daňové zvýhodňování	24
Rodičovská/mateřská dovolená.....	27
Formální péče o děti.....	28
Obecně.....	31
Mikrofaktory	32
Postoje veřejnosti k balancování rodiny a práce s důrazem na ženskou zaměstnanost	32
Preferenční teorie	34
Nedostatky preferenční teorie	35
Makro-mikrokonflikt, tlak makrofaktorů na individuální strategie jedinců.....	36
Příjmová chudoba a vynucené strategie.....	36
Statický přístup	36
Dynamický přístup.....	40
Chudoba a rovnováha rodinného a pracovního života.....	41
Typy Diskriminace žen a vynucené strategie.....	42
Diskriminace vstupu a postupu.....	42
Rozpory mezi preferovanými a reálnými pracovními vzorci u rodin s dětmi.....	43
Příjmová penalizace žen, matek.....	45
Příjmová penalizace žen v důchodovém věku	47
Porodnost pod tlakem systému	48
Závěr.....	51
Literatura.....	56
Poznámky	59
Dodatek	63

Úvod

V současné Evropě se jako stále naléhavější ukazuje problém finanční udržitelnosti sociálních systémů v členských zemích, který garantuje sociální občanství a určitou životní úroveň všem občanům. Jedním z důležitých elementů tohoto problému je otázka balancování rodinného života a pracovní kariéry, v níž klíčovou roli hraje postavení žen v moderní společnosti a hlavně na trhu práce. Na poslední zmíněný element se zaměříme v našem textu. Rozbor pozice žen na trhu práce je totiž důležitý nejméně ze tří důvodů.

Prvním z nich je snaha o emancipaci žen zasahující i do sféry trhu práce, tak významné pro identitu jedince v moderní společnosti. Ženy tak mohou rozšířit svoji občanskou a politickou nezávislost o nezávislost ekonomickou a o emancipaci na trhu práce. Druhým velmi významným důvodem je skutečnost, že dvoupříjmové rodiny vykazují mnohem nižší riziko chudoby a sociální deprivace. Třetím argumentem, proč je otázka rovnováhy rodiny a práce pro obě pohlaví tak důležitá, přímo souvisejícím s předcházejícím bodem, je finanční udržitelnost sociálních systémů. Ženy jsou totiž přirozeným rezervoárem pracovní síly, který může být aktivován v kontextu procesu stárnutí populace a nepříznivě se vychylujícího poměru ekonomicky aktivních občanů a osob v postproduktivním věku. Zapojením žen do pracovního trhu se také zvýší jejich zainteresovanost na platbách a příspěvcích do systémů sociálních opatření a sníží se tlak na státní rozpočty. Nezanedbatelnou skutečností související s udržitelností sociálních států v jednotlivých zemích Evropy je také problém obecně nízké porodnosti, která vede k narušení demografické rovnováhy, ke stárnutí populace. To představuje ve většině zemí velkou finanční hrozbu pro existující systémy důchodového a zdravotního zabezpečení.

Imperativem současné Evropy, materializovaným například v podobě cílů Evropské strategie zaměstnanosti, v metodě otevřené kooperace mezi státy Evropské unie týkající se sociální inkluze, důchodových systémech a sociálním zabezpečení (pozn.1), se stává balancování participace na trhu práce a práce v domácnosti a zvyšování zaměstnanosti žen. Atkinson (1999) uvádí, že současná Evropa volá po útlejším a efektivnějším sociálním státu, který by nekladl takový tlak na ekonomiku a veřejné finance. Situace není stejná ve všech zemích Evropy a jednotlivé státy řeší svoje specifické problémy. Signály vysílané Bruselům však v mnohém potvrzují Atkinsonovu tezi o zefektivnění a udržitelnosti sociálních států v Evropě.

V následujícím textu jsme se rozhodli akceptovat tento do jisté míry normativní postoj o nezbytnosti kombinovat produkci a reprodukci, tzn. nutnost vysoké participace všech občanů (s důrazem na propagaci zaměstnanosti žen) na trhu práce a vytvoření podmínek pro přirozenou reprodukci populace. Účast na trhu práce umožňuje realizaci rovných práv a povinností nejenom v oblasti politické, ale také ve sféře trhu a sociálního zabezpečení, neměla by však omezovat reprodukční preference obyvatel a vyvolávat stav, kdy lidé pod tlakem systémy limitují nebo minimalizovat počet dětí v domácnostech. Za "ideální" stav věcí tedy pokládáme situaci umožňující balancování pracovní kariéry a rodinného života.

Cíle studie

Záměrem této studie je zmapovat:

1) Jak se daří v jednotlivých zemích Evropské unie a v České republice kombinovat rodinný život a pracovní kariéru z hlediska sledovaných dimenzí (základními rovinami analýzy jsou sociální stát, pracovní trh, rodina a individuum) a jaká je pozice žen v tomto procesu. Mezinárodní srovnání nám pomůže ukázat podobnost a rozdíly v tom, jak se obyvatelé ve sledovaných zemích vyrovnávají s dilematem produkce a reprodukce.

Srovnání bude provedeno na mikro- a makrosociální rovině. Každá z nich se zaměří na sadu základních faktorů, které jsou pro popsání a analýzu zkoumaného jevu (balancování pracovního a rodinného života s důrazem na postavení žen) zásadní. Makro/systémové ukazatele (zaměřené na doménu státu, pracovního trhu) by měly pokrýt následující dimenze: poptávku a nabídku ženské pracovní síly, práci v domácnosti (břemeno rodinných povinností) a opatření sociálního státu. Mikro/individuální faktory budou orientovány především na zkoumání individuálních postojů a strategií žen v kontextu dilematu rodina-práce a na názory občanů sledovaných zemí na pozici žen v moderní společnosti a na roli mateřství a zaměstnanosti. Další rovinou srovnání bude konflikt mezi mikro- a makroúrovněmi operacionalizovaný indikátory jako je diskriminace vstupu a postupu žen na trhu práce, příjmová diskriminace žen, stav porodnosti, rozpory mezi preferovanými a reálnými vzorci pracovní aktivity v rodině, riziko chudoby.

1a) V rámci tohoto cíle budeme věnovat zvýšenou pozornost rozboru role veřejných/sociálních politik při balancování rodiny a práce. V tomto bodě si všimneme podrobněji úlohy státu a sociální politiky v procesu balancování rodinného života a pracovní kariéry. Zaměříme se hlavně na formální garanci rovných příležitostí pro muže a ženy, finanční pomoc státu rodinám s dětmi, fungování formální péče o děti, daňové úlevy spojené s dětmi v rodině a nastavení rodičovských a mateřských dovolených.

2) Zda lze odhalit různé klastry spojující země s podobnou strukturou balancování pracovního a rodinného života a který klastř se jeví jako nejefektivnější v kontextu ideologických, ekonomických a sociálních preferencí současné Evropské unie. Předpokladem je, že srovnání sledovaných zemí (současných členů EU a České republiky) založené na paralelní analýze několika dimenzí problému nás dovede k definici několika odlišných režimů reprezentujících různé módy balancování produkce a reprodukce.

Při zodpovídání těchto čistě empirických otázek nemůžeme ovšem ignorovat již existující teoretické koncepty věnující se, i když ve více obecné rovině než my, identifikaci různých modelů sociálního státu.

Esping-Andersen (1990) je tvůrcem klasifikace, která rozlišuje základní tři režimy sociálního státu: liberální, korporativistický a sociálně demokratický. Autor definuje liberální model jako systém s nerozvinutými univerzálními dávkami a sociálně pojistnými plány, s převahou sociálních opatření založených na testování příjmu, protože sociální pomoc je většinou orientována na sociálně nejslabší vrstvy, s nízkou mírou dekomodifikace (možné nezávislosti na participaci na trhu práce díky opatřením sociálního státu měřené na základě velkorysosti, rozsahu pokryté populace a dostupnosti opatření). Zástupcem tohoto režimu je Velká Británie. Korporativistický režim je charakteristický svou orientací na rodinu a zachování její tradiční struktury, velkou roli hraje pravidlo subsidiarity (pouze pokud rodina nezvládá pomoc svým členům nastupuje stát a jiné instituce), sociální práva závisí na třídě a zaměstnaneckém statusu a jejich výše se odvíjí od příjmu. Typickou je velká genderová segregace na trhu práce. Do této skupiny zemí náleží Rakousko, Francie, Německo a Itálie. Sociálně-demokratický režim se vyznačuje vysokou mírou univerzalizmu a dekomodifikace, propagací idee rovného přístupu k vysokému životnímu standardu založené na principu

všeobecné solidarity a individuální nezávislosti. Švédsko, Dánsko jsou typickými reprezentanty tohoto modelu.

Ferrera (1996) obohacuje Esping-Andersenovu typologii o tzv. jižní (jihoevropský) model. Mezi jeho základní rysy patří fragmentovanost korporativistických sociálních opatření založených na zaměstnaneckém statusu, plošně poskytovaný (univerzalistický) systém zdravotní péče, omezená kontrola státu nad sociálními opatřeními, mix veřejných a privátních provozovatelů v rámci sociálního státu, klientelismus a významná role rodiny při redistribuci materiálních i jiných statků. Představiteli tohoto modelu jsou Itálie, Španělsko, Řecko a Portugalsko.

Struktura práce

V první kapitole studie je podrobněji popsán teoretický základ práce, hlavně pak koncept sociální kvality, který umožňuje multidimenzionální analýzu problému v kontextu makro-mikro logiky uvažování, ale i na škále formálních-neformálních institucí. V následující části specifikujeme dimenze/faktory, které jsou pro naše zkoumání vztahu mezi rodinným a pracovním životem zásadní. Rozlišujeme mezi makro- a mikrofaktory. Do makro/systémových faktorů spadají především ukazatele týkající se jednak formálních institucí, jako je trh práce a stát (ukazatele pracovní nabídky, pracovní poptávky, opatření sociálního státu) a také neformální instituce v podobě rodiny. Mikro/individuální rovina je zaměřená především na jednotlivce a jejich preference a životní strategie spojené se zkoumaným problémem. Teoreticky zde vycházíme hlavně z preferenční teorie. Velmi důležitou součástí naší analýzy je rozbor konfliktu mezi makro- a mikrorovinou. Tento konflikt demonstrujeme na příkladech různých typů diskriminace žen na trhu práce a na problému chudoby. V těchto třech základních kapitolách provádíme empirické srovnání konkrétních indikátorů jednotlivých dimenzí problému. Využíváme k tomu již existujících sekundárních dat nebo vlastních výpočtů. Tímto vytváříme multidimenzionální a komparativní podklad pro komplexní srovnání zemí EU a České republiky a pro realizaci klastrové analýzy, která vede k odhalení shluků navzájem si blízkých zemí. V závěrečné kapitole shrnujeme prezentované údaje a představujeme základní klastry států s podobnými charakteristikami.

Metodologický kontext studie - koncept sociální kvality

Propojení makro- a mikroroviny a formální a neformální úrovně sociální reality

Problematiku balancování rodinného života s aktivní účastí na pracovním trhu se pokusíme nahlédnout v kontextu teorie sociální kvality.

Argumentem pro využití konceptu sociální kvality jako základu našeho srovnávacího výzkumu je jeho multidimenzionalita, a to jak horizontální - zahrnující zkoumání mikro- (individuální roviny nebo roviny domácností) a makroroviny (zahrnující systémová státní opatření a nastavení trhu práce), tak i vertikální - umožňující popis reality v oblasti formálních (oficiálních), ale i neformálních (privátních) vztahů. Koncept sociální kvality tedy vytváří teoretický prostor pro zkoumání situace námi zvolené skupiny lidí z hlediska více rovin a umožňuje formulaci hypotéz o tom, jak se tyto jednotlivé roviny analýzy mohou ovlivňovat a jak spolu navzájem souvisí v rámci jednoho konceptu. Vzhledem k tomu, že nemáme k dispozici odpovídající datový materiál, souvislosti mezi a vzájemný vliv mikro- a makrodat budou v této studii prezentovány pouze ve spekulativní rovině.

Koncept sociální kvality sestávající ze čtyř základních komponentů a vztahů mezi nimi slouží jako teoretický rámec pro monitorování stavu sociálního života různých specifických skupin. V následujícím schématu představujeme rozložení jednotlivých dimenzí sociální kvality.

S c h é m a 1 Model sociální kvality

Zdroj: Valentová 2002:79

Dvě na sebe kolmé osy rozdělují prostor sociálního života na horizontálně formální a neformální sféru a vertikálně na individuální/mikroúroveň na jedné straně a společenskou/makroúroveň na straně druhé. Vzniká model sociální kvality, jenž nám umožňuje definovat čtyři základní dimenze, pomocí nichž sociální kvalitu uchopujeme.

Do pomyslného průniku formální (systémové) sféry a makrosociální úrovně spadá první z komponentů sociální kvality - sociálně-ekonomická opatření. V krátkosti lze tuto dimenzi popsat jako sumu zdrojů, které stát a formalizovaný trh práce nabízí svým občanům (jaká garantuje práva, služby, oprávnění, která občan může využít). Jde o shora poskytované potence pro „realizaci kvalitního sociálního života“. Taktéž v oblasti formálních vztahů, ale už na mikroúrovni individuální je umístěna dimenze sociální inkluze. Sociální začlenění v kontextu tohoto výzkumu znamená možnost přístupu a využívání všech systémem garantovaných zdrojů - práv, služeb, opatření. Jde o sféru potence faktické realizace garantovaného „sociálního občanství“. Garance shora totiž nemusí zákonitě znamenat bezproblémovou integraci občanů do tohoto systému. Zůstaneme-li na úrovni individuí a posuneme-li naši pozornost od formálního systému do sféry občanské společnosti a privátních vztahů, nalzáme tam další komponent důležitý pro kvalitní sociální život - empowerment. Empowerment reprezentuje oblast individuálních potencií a dovedností, bez nichž si lze jen těžko představit úspěšnou participaci na životě společnosti. Posledním komponentem, který tvoří koncept sociální kvality, je sociální koheze. Je synonymem pro fungující vztahy na úrovni rodiny a jiných sociálních sítí a celků, které operují v oblasti komunity/občanské společnosti. Také ale reflektuje, jak tyto sociální „mezzo“ celky individuálně zapadají do komunity jako celku (Valentová 2002).

V této studii se zaměříme na formální makroúrovni na roli státu a jeho sociálních opatření a na roli formalizovaného trhu. Do neformální makrosféry spadají údaje o rodinných povinnostech. V individuální mikroúrovni nás budou zajímat postoje jednotlivců k dilematu rodina-práce. Velmi důležité je sledovat propojení a vzájemné interakce těchto jednotlivých oblastí žité reality (stát-sociální stát, pracovní trh, rodina, individuum), které umožňují komplexnější pohled na zkoumanou problematiku. Fakt, že chápeme sociální kvalitu jako multidimenzionální entitu, v praxi znamená, že se neorientujeme pouze na zkoumání jednoho problému v daném okamžiku, například pouze na sociální exkluzi, ale snažíme se jednotlivé dimenze a jejich vztahy zkoumat paralelně v rámci jednoho konceptu (pozn.2).

Data

V práci budeme vycházet z dat prezentovaných mezinárodními či nadnárodními institucemi jako jsou EUROSTAT, OECD, ILO nebo publikovaných v odborné literatuře. Data pro Českou republiku pochází především z databází ČSÚ (Práce a sociální statisticky, Šetření sociální situace domácností 2001 a Statistiky rodinných účtů (převzatých ze studie Domácnosti a sociální dávky v letech 1996-2000)). Využíváme také výzkumů Legitimita sociálního zabezpečení 1998, Legitimita sociální politiky 1999 a Evropská studie hodnot 1999.

V některých tabulkách figurují údaje o USA. Tyto informace jsou uvedeny pouze z ilustrativních a doplňkových důvodů. Hlavním úkolem této stati je popsat vztah pracovní kariéry a rodinného života v členských zemích EU (před květnem 2004) a v České republice.

Analýza faktorů determinujících rovnováhu mezi rodinným životem a prací

Studie zkoumá, jak země EU a Česká republika dokáží balancovat rodinný a pracovní život, hlavně pak mateřství a účast žen na formálním trhu práce. V úvodu práce se budeme zabývat výběrem dimenzí, které jsou nezbytné pro analýzu zvoleného problému. V nejobecnější rovině můžeme rozlišit hlavní dvě dimenze analýzy: mikro- a makrofaktory. Makrofaktory zahrnují skutečnosti, jako jsou: poptávka a nabídka pracovní síly a opatření sociálního státu. Mikrofaktory se zaměřují především na zkoumání individuálního přístupu žen k trhu práce a jejich životní strategie, které budeme komentovat na základě preferenční teorie a výsledků hodnotových studií zaměřených na percepci rodiny a zaměstnanosti žen a pozici žen v moderní společnosti. Nedílnou součástí analýzy je také rozbor konfliktu a vzájemného tlaku mezi mikro- a makrorovinou, který přináší velmi důležité informace o diskriminaci žen na pracovním trhu, o rizicích chudoby domácností s dětmi a hlavně o natalitních důsledcích systemických tlaků na jedince.

Vztah mezi rodinným životem a kariérou je nutné nahlížet v kontextu fungování trhu práce, opatření státu, rozdělení povinností v rodině, ale i z hlediska individuálních představ, hodnot a voleb jednotlivých občanů. Obraz stavu v jednotlivých zemích bude možné vytvořit pouze, zrekonstruujeme-li ho na všech těchto rovinách. Pouze taková komparace má smysl a vypovídá o komplexu vzájemně propojených a navzájem se ovlivňujících elementů. I když samozřejmě nejsme schopni vytvořit dokonalý a úplný model pro komplexní komparaci.

Ať už diskutujeme mikro- nebo makrouroveň, postavení žen na trhu práce a jejich postoje k němu jsou neodmyslitelně spjaty s mateřstvím. To je červenou nití, která se prolíná všemi níže diskutovanými argumenty. Fakt, že ženy mohou mít děti, pro ně znamená zvláštní status institucionalizovaný nejenom v sociálních normách, opatřeních sociálního státu, ale i v poptávce po pracovní síle.

Makrofaktory

Hovoříme-li o makrofaktorech, máme na mysli na formální úrovni především skutečnosti, jako je poptávka a nabídka na trhu práce, státní intervence opatření sociálního státu. V rovině neformální nás zajímají především charakteristiky práce v domácnosti.

Poptávka po ženské pracovní síle

Poptávka po ženské pracovní síle na pracovním trhu může být definována jako systemická možnost pro ženy participovat na trhu práce. Tato poptávka je důležitá pro akceptování žen jako plnohodnotných pracovníků. Je to právě poptávka po ženské síle, která může změnit a mění pozici žen jako placených pracovníků. Je úzce propojena s hodnotou ženské práce a rovností odměn za odvedení stejné práce. Široká nabídka pracovních sil neznamena nic pro zlepšení statusu žen v zaměstnání a pro zrovnoprávnění obou pohlaví na trhu práce. (Cotter et al. 1998)

Na formálním trhu práce si ženy musí vybudovat určitou pozici, která pro ně není automatická. Ženy vždy stejně jako muži odedávna pracovaly. Je velmi složité historicky rekonstruovat vývoj dělby práce mezi pohlavími. V průběhu času se pojetí práce neustále měnilo a je jisté, že náplň slova práce velmi výrazně závisela na sociálním postavení a statusu toho kterého člověka. I když neexistoval žádný formalizovaný pracovní trh, jak ho známe dnes, ženy vykonávaly práce, které byly více omezeny hranicemi domácností a potřebami dětí. Industrializace a urbanizace přispěly k ještě výraznější genderové segmentaci práce, protože se vytvořila jasnější hranice mezi prací v domácnosti a formálním zaměstnáním za mzdu, která v jistém slova smyslu přetrvávala až do poválečných dekád minulého století. Esping-Andersen (2002:20) tuto skutečnost komentuje slovy: “všude byl sociální konsenzus založen na realistickém předpokladu, že pokud se žena provdá, automaticky se stává ženou v domácnosti”.

Ekonomický a společenský vývoj posledních dekád však tuto skutečnost mění. Rozvoj sektoru služeb, makroekonomický tlak na domácnosti (pokles reálných mezd nabourávající udržení stejné životní úrovně při zachování modelu, kde pouze muž pracuje a žena se stará o domácnost, tzv. “breadwinner” model), flexibilizace pracovního trhu a možnost práce na nestandardní úvazek, emancipační procesy a rostoucí vzdělání žen učinily z ženské práce nedílnou součást národních hospodářských systémů. Tento vývoj potvrzuje i Cook (2001), když uvádí, že s několika výjimkami, zaměstnanost žen v Evropských zemích mezi roky 1985 a 1995 neustále rostla.

Podívejme se na krátké shrnutí nejčerstvějších dostupných údajů týkajících se ženské zaměstnanosti coby indikátoru schopnosti ekonomiky tvořit pracovní příležitosti a participace na pracovním trhu v jednotlivých zemích EU a v České republice. Tyto makro-úrovňové údaje poslouží jako velmi základní stavební jednotky pro konstrukci kontextu potřebného pro ukotvení a rozvinutí argumentace týkající se postavení žen na trhu práce. Z prezentovaných dat můžeme vyčíst, že nejvyšší mírou zaměstnanosti žen se mohou pochlubit skandinávské země (Dánsko, Švédsko a Finsko) společně s Portugalskem, Nizozemskem, Belgií a Německem. Skandinávské země jsou na špičce i co se týče očekávané délky zaměstnání žen. Ženy v těchto zemích jsou tedy častěji součástí formálního trhu práce, navíc jejich kariéra trvá déle než v jiných zemích (v průměru o více než 5 let delší).

Tato fakta jsou velmi důležitá jednak pro analýzu postavení žen na trhu práce, ale mají také významný dopad na stav sociálních opatření v daných zemích. Participace žen na trhu práce totiž znamená, že zaměstnané ženy přispívají ve formě pojištění a daní do státního rozpočtu, a v důsledku tak na svoji potenciální nezaměstnanost či důchod.

Dvě následující tabulky ukazují podrobně míru zaměstnanosti žen podle věku, počtu dětí a ve srovnání s mírou zaměstnanosti mužů. Míra zaměstnanosti žen (a to ať se díváme na

ukazatel míry zaměstnanosti nebo zaměstnanost žen vzhledem k populaci) je nejvyšší v Dánsku, Švédsku, Finsku, Velké Británii a v Nizozemsku. Nejméně žen se podílí na trhu práce v Itálii, Španělsku, Řecku a Lucembursku. Zajímavým příkladem je Portugalsko, které byť geograficky velmi blízké Španělsku a Itálii, vykazuje velmi odlišné postavení žen na trhu práce. Česká republika se nachází v těsném závěsu za Velkou Británií a blíží se mírám zaměstnanosti žen v Rakousku a v Německu.

T a b u l k a 1 Míra zaměstnanosti, zaměstnanost v poměru k populaci, obecné ukazatele

	míra zaměstnanosti (EUROSTAT)						zaměstnanost v poměru k populaci	
	15-64		25-49		50-64		muži	ženy
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy		
Belgie	69,8	51,9	89,9	71,8	51,5	27,0	56,7	38,8
Dánsko	80,7	72,1	89,2	80,9	70,3	60,1	68,6	56,5
Německo	72,7	57,8	88,0	72,2	57,7	39,5	63,6	44,5
Řecko	71,3	41,3	89,3	55,2	66,0	29,5	59,5	32,4
Španělsko	69,6	40,3	86,0	53,3	64,9	25,6	54,8	29,7
Francie	68,8	54,8	87,9	70,3	54,4	42,9	55,7	41,4
Irsko	75,6	53,4	89,0	65,5	71,1	34,7	67,9	45,2
Itálie	67,6	39,3	85,6	53,0	54,4	23,1	57,2	30,6
Lucembursko	75,0	50,0	94,0	65,6	56,6	27,7	63,2	39,4
Nizozemsko	82,1	63,4	93,3	73,7	65,5	38,2	80,3	61,3
Rakousko	76,2	59,7	90,7	75,5	56,3	32,4	66,1	47,2
Portugalsko	76,2	60,4	91,1	76,3	70,8	48,6	67,5	50,1
Finsko	71,1	65,2	85,5	77,1	59,1	57,6	63,1	56,6
Švédsko	72,6	69,7	84,1	80,3	73,7	70,4	69,5	63,9
Velká Británie	77,9	64,5	88,6	73,6	68,6	52,9	67,4	52,3
Česká republika	2 719,5tis./ 2 890,4tis.	2 076,4tis./ 2 282,7tis.	-	-	-	-	64,7	46,2

Zdroj: EUROSTAT Yearbook 2002 Data year 2000

Míra zaměstnanosti: podíl zaměstnaných osob ve věku 15 - 64 jako procento celkové populace v tomto věku

ILO 2001-2002 Data o míře zaměstnanosti vztážené k celkové populaci

ČSU data pro Českou republiku za rok 2002:

- zaměstnanost mužů věk 15-29 = 699.2tis. ku pracovní síle 774.4tis., věk 30 - 44 = 971.5tis. ku pracovní síle 1017tis., věk 45 - 59 = 945.4tis. ku pracovní síle 992.4

- zaměstnanost žen věk 15-29 = 464.5tis. ku pracovní síle 540.7.4tis., věk 30 - 44 = 849.4tis. ku pracovní síle 1017tis., věk 45 - 59 = 783.8tis. ku pracovní síle 837.3tis.

Podíváme-li se, jak mateřství ovlivňuje postavení žen na trhu práce, vidíme, že narození dítěte znamená obecně zvýšení rozdílu mezi mírou zaměstnanosti mužů a žen ve všech sledovaných zemích. Porovnáním dat popisujících zaměstnanost žen s jedním dítětem na jedné straně a s dvěma a více dětmi na straně druhé zjistíme, že míra zaměstnanosti žen s rostoucím počtem dětí klesá (s výjimkou Švédska) a genderový rozdíl v míře zaměstnanosti se výrazně zvyšuje.

Česká republika patří mezi země s nejnižším rozdílem míry zaměstnanosti mezi pohlavími u lidí bez dětí (nižší skóre vykazují pouze Švédsko, Finsko a Velká Británie). Narození dítěte ale situaci mění. Znamená pokles míry zaměstnanosti českých žen. Genderový rozdíl vzrůstá z 5,4% na 21,2% a Česká republika se dostává do skupiny zemí, jako je Belgie, Německo a Nizozemsko. Skandinávské ženy si svoji dobrou pozici na trhu práce udržují i po narození prvního potomka.

Možným vysvětlením pro tento velký skok v zaměstnanosti českých žen po narození dítěte je relativně nízká dostupnost jeslí a státem dotovaná péče o děti do 3 let. Navíc, na chodu těchto předškolních zařízení se musí rodiče dítěte finančně podílet. To může vést u jistých příjmových skupin rodičů k tomu, že žena zůstane doma, protože finanční prospěch

z její účasti na trhu práce může být pro domácnost zanedbatelný. Dalším faktorem může být i nízké využívání práce na částečný úvazek. Ženy jsou tak postaveny před extrémní volbu: práce na plný úvazek nebo pobyt na rodičovské dovolené, která je u nás, jak dále uvidíme, velmi velkorysá co do délky trvání. To motivuje ženy v nestabilním nebo málo placeném zaměstnání zůstat doma co nejdéle a kompenzovat ušlý příjem sociálními dávkami. Také kulturní a hodnotové tlaky mohou hrát svoji roli. V České republice, podle Usnesení vlády České republiky č. 435, stále přetrvávají stereotypy o postavení a roli mužů a žen ve společnosti.

T a b u l k a 2 Míra zaměstnanosti a míra zaměstnanosti na částečný úvazek v roce 2000 podle počtu dětí

	míra zaměstnanosti žen								míra zaměstnanosti žen na částečný úvazek							
	bez dětí		jedno dítě		dvě a více dětí		celkem		bez dětí		jedno dítě	dvě a více dětí	celkem			
	ž	gr	ž	gr	ž	gr	ž	gr	ž	m	ž	ž	ž	m		
Belgie	65,6	17,4	71,8	23,5	69,3	24,7	67,8	20,1	29,2	6,5	34,7	46,1	34,7	5,9		
Dánsko	78,5	7,7	88,1	3,5	77,2	12,9	80,5	7,7	18,5	-	13,3	16,2	16,6	3,7		
Německo	77,3	7,2	70,4	21,2	56,3	35,6	71,1	16,3	24,0	4,2	45,3	60,2	35,2	3,4		
Řecko	53,1	31,1	53,9	40,3	50,3	45,4	52,6	35,9	8,4	2,8	9,7	11,2	9,2	2,7		
Španělsko	54,6	26,0	47,6	44,7	43,3	48,6	50,6	34,8		2,6				1,9		
Francie	73,5	9,6	74,1	18,7	58,8	32,9	69,6	17,7	20,0	5,2	23,7	31,8	23,7	4,4		
Irsko	65,8	14,1	51,0	33,2	40,8	43,2	53,1	29	16,6	4,3	37,2	46,4	29,7	4,0		
Itálie	52,8	26,2	52,1	40,9	42,4	49,9	50,7	33,9	20,0	5,5	27,2	34,4	24,1	5,1		
Lucembursko	68,7	21,3	65,8	30,4	50,1	46,1	63,0	29,8	19,9	1,4	32,7	48,1	29,0	1,5		
Nizozemsko	75,3	15,6	69,9	24,3	63,3	30,8	70,9	21,4	38,3	6,2	72,6	82,7	55,9	5,5		
Rakousko	76,0	10,5	75,6	18,5	65,7	29,0	73,5	16,2	17,4	2,1	33,6	43,7	26,7	1,9		
Portugalsko	72,6	13,4	78,5	16,6	70,3	24,8	73,9	16,4		2,7	11,5	10,5	11,3	2,0		
Finsko	79,2	0,1	78,5	11,8	73,5	19,7	77,6	7,0	7,5	-	8,6	13,6	9,2	3,7		
Švédsko	81,9	-0,4	80,6	9,8	81,8	9,4	81,7	4,1	14,6	5,2	16,7	22,2	17,9	4,3		
Velká Británie	79,9	5,4	72,9	17,1	62,3	28,2	73,1	14,4	23,7	4,1	46,6	62,8	38,6	3,7		
Česká republika	80,8	5,4	72,3	21,2	59,4	33,5	73,7	15,6	2,6	1,0	4,5	7,5	4,0	0,7		

Zdroj: OECD Employment Outlook 2002

Poznámka: ž = ženy, gr = genderový rozdíl (rozdíl mezi míra zaměstnanosti mužů a žen), m = muži

Připravenost trhu práce přijmout pracovníky na omezený pracovní úvazek bez finančních sankcí je pokládán za významný determinant participace žen na trhu práce. Práce na částečný úvazek může být řešením dilematu "práce - rodina". Prozato (2003) uvádí, že například v Itálii by nárůst práce na částečný úvazek zvýšil pravděpodobnost narození dítěte v rodině z 18,5% na 19,5% a pravděpodobnost zapojení žen do pracovního trhu z 48% na 70%. Práce na částečný úvazek umožňuje kompromis mezi produkcí a reprodukci, v mnoha zemích hojně ženami využívány, a to dobrovolně nebo z nutnosti.

Osm desetin práce na částečný úvazek v EU je realizováno ženami (Eurostat Yearbook 2002). Prvenství v počtu žen pracujících na snížený úvazek drží Nizozemsko. Významnou roli ale hraje i ve Velké Británii, Belgii, Německu a Rakousku. Naopak v zemích, jako jsou Itálie, Řecko a Španělsko, není tento koncept příliš rozšířen. Je naopak jevem spíše výjimečným. To může být jedním z vysvětlení pro menší počet žen aktivně se podílejících na trhu práce (Prozato 2003). V zemích jižní Evropy je příčinou tohoto stavu celková nepřipravenost trhu práce absorbovat ženskou pracovní sílu. V těchto zemích stále existují velmi přísná pravidla regulující přijímání a propouštění zaměstnanců, a tak je na pracovním trhu udržována velmi rigidní a diskriminační atmosféra, která nezasahuje pouze ženy, ale i absolventy škol (Prozato 2003). Ne příliš časté je využívání možnosti pracovat na částečný

úvazek i ve Finsku. V porovnání s výše zmíněnými zeměmi lze ale finská data vysvětlit vysokou mírou zaměstnanosti žen na plný úvazek.

V České republice není práce na částečný úvazek také velmi rozšířená. V porovnání s ostatními zeměmi je procento lidí pracujících tímto způsobem hluboko pod evropským průměrem. Tato nízká čísla lze vysvětlit podobně jako v případě Finska, tedy velmi aktivní účastí žen v zaměstnání na plný úvazek. Podíváme-li se podrobněji na motivace žen pracovat na snížený úvazek zjistíme, že 20,9% žen zaměstnaných na částečný úvazek tak činí z důvodu péče o děti nebo postiženou osobu, 17% kvůli tomu, že nemůže najít práci na plný úvazek, 16,4% ze zdravotních důvodů a 2,4% z důvodu dalšího vzdělávání. U mužů je volba práce na částečný úvazek ovlivňována zcela jinými faktory. Dominují zdravotní důvody (36,4%) a péče o dítě či postiženou osobu je zcela marginální (0,6%). (ČSÚ, Práce a sociální statistiky 2003)

Sirovátka (2004) fakt, že české ženy pracují málo na částečný úvazek, vysvětluje jednak obecně nízkými mzdami a jednak genderovou segregací trhu. Nízké mzdy nutí oba partnery hledat práci na plný úvazek, protože zaměstnání na částečný úvazek znamená riziko pro rodinný rozpočet. Výrazná genderová segmentace trhu má za následek nižší příjmy žen. Pokud tedy žena pracuje na částečný úvazek, její příjem není pro domácnost výrazným přílepením.

Role zaměstnání na částečný úvazek však nemůže být brána jako zaručený recept na vysokou míru zaměstnanosti žen a zlepšení jejich pozice na trhu práce nebo alespoň ne ve všech evropských zemích. Míra zaměstnanosti na částečný úvazek má různé definice (pozn.3), které jsou většinou založené na určení horní hranice odpracovaných hodin za týden nebo za měsíc. Dolní hranice je definována velmi nejasně nebo vůbec. Můžeme proto najít velké rozdíly v intenzitě a kvalitě práce na nestandardní úvazek v různých zemích. Lewis (1992) například uvádí, že ve Velké Británii má práce na částečný úvazek kvalitativně jiný charakter než například ve Švédsku. Ve Velké Británii ženy pracují mnohem méně hodin a kvalita práce je často velmi nízká, stejně jako odměna za ni. Ve Švédsku je práce na částečný úvazek srovnatelná kvalitou a mimopracovními výhodami s prací na plný úvazek a průměrně odpracované hodiny v rámci takovýchto úvazků jsou výrazně vyšší než ve Velké Británii. Zvyšování počtu žen pracujících na omezený pracovní úvazek může zlepšit statisticky dokumentované výsledky dané země co se týče míry zaměstnanosti, nevyovídá ovšem vůbec o kvalitě a intenzitě zapojení na trhu práce. Jak uvidíme níže, práce na částečný úvazek může být nedobrovolně zvolenou strategií, menším zlem, ne však preferovanou skutečností.

Jistou výpovědní hodnotu o identitě žen na trhu práce může mít i analýza délky pracovní kariéry mužů a žen a zastoupení obou pohlaví v různých sektorech ekonomiky.

Tabulka 3 Očekávaná délka zaměstnanosti žen (v rocích) a zaměstnanost podle sektorů v letech 2000/ 2001

	celková očekávaná doba v zaměstnání (v letech)		zaměstnanost podle sektorů					
			zemědělství		průmysl		služby	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Belgie	29,0	19,3	2,7	1,6	37,4	12,8	59,9	85,7
Dánsko	30,8	26,8	5,3	1,6	36,6	14,8	57,9	83,4
Německo	31,9	23,4	3,2	2,4	46,4	18,9	50,4	78,6
Řecko	32,8	17,0	16,2	20,3	29,3	12,3	54,4	67,3
Španělsko	28,4	13,7	-	-	-	-	-	-
Francie	29,8	23,1	1,9	0,7	34,6	13,0	63,4	86,4
Irsko	30,0	16,2	11,8	2,1	37,9	15,3	50,3	82,5
Itálie	29,7	15,4	5,9	4,5	39,2	21,0	55,0	74,4
Lucembursko	31,1	16,7	-	-	-	-	-	-
Nizozemsko	30,7	20,1	3,9	2,3	30,8	9,4	63,4	83,7
Rakousko	31,4	22,7	5,6	6,8	42,6	14,2	51,6	78,9
Portugalsko	23,3	24,0	11,3	14,4	44,1	23,9	44,5	61,6
Finsko	26,6	25,1	8,1	3,9	40,0	13,9	51,5	81,9
Švédsko	33,6	32,5	3,7	1,3	37,5	11,6	58,7	86,9
Velká Británie	31,0	26,2	2,2	0,8	36,4	11,9	61,1	87,1
Česká republika	-	-	6,1	3,8	49,4	27,6	48,2	68,6

Zdroj: ILO Key indicators of labor market 2001-2002, ČSU 2002

V porovnání s muži mají ženy kratší pracovní kariéru. Ve většině zemí se rozdíl mezi pohlavími blíží deseti letům. Kratší je pouze ve Švédsku (rozdíl asi 1 rok), Dánsku (rozdíl asi 4 roky), Finsku (rozdíl asi 1 rok), Velké Británii (5 let rozdíl) a ve Francii (6 let rozdíl). V Portugalsku dokonce ženy pracují v průměru déle než muži. To je však zapříčiněno tím, že portugalská muži mají nejkratší pracovní kariéru ze všech sledovaných zemí EU. Obecně nejdelší pracovní kariéru mají ženy ze skandinávských zemí a Velké Británie. V absolutních číslech to znamená 25-32 let participace na pracovním trhu. Naopak nejkratší dobu jsou do pracovního procesu zapojeny ženy ve Španělsku, Itálii, Řecku, Lucembursku, Itálii a Belgii, kde odpracovaná léta nepřesahují 20 let.

Zaměstnanost v sektoru služeb dnes představuje jednu třetinu celkové zaměstnanosti v EU. U žen tento poměr dosahuje dokonce čtyř pětín. Více než polovina pracujících žen je koncentrována v hlavních čtyřech odvětvích ekonomiky: v obchodě, na trhu s nemovitostmi, ve vzdělání, zdravotnictví a sociální práci. (Eurostat Yearbook 2002)

Sfěře služeb tedy dominují ženy, což platí, jak ukazuje tabulka výše, ve všech zkoumaných zemích. Největší procento žen pracujících ve službách vykazují Velká Británie, Švédsko, Francie, Belgie, Dánsko a Nizozemsko. Česká republika patří mezi země s nižším zastoupením žen ve službách v porovnání s ostatními. To lze vysvětlit relativně vysokým zapojením českých žen do průmyslové výroby (pozn. 4). Ženy v Portugalsku a Řecku jsou velmi silně zainteresovány na zemědělské produkci, která je stále zdrojem obživy pro velké procento populace, porovnáme-li portugalská a řecká data s EU průměrem. Portugalsko je obecně velmi zajímavý případ. Tato země se může chlubit vysokou mírou participace žen na trhu práce, s tím, že velké množství žen pracuje v průmyslu a zemědělství. Obecně se má za to, že portugalské údaje o zaměstnanosti jsou pouze statistickou Potěmkinovou vesnicí, protože míra zaměstnanosti je zvyšována tím, že samostatně výdělečně činní a soukromí zemědělci jsou v Portugalsku registrováni jako zaměstnaní, kdežto stejná skupina lidí ve Španělsku či Řecku by byla zahrnuta do ekonomicky neaktivních a v realitě pracovala na černo. My zastáváme názor, že právě moment vtažení lidí na formální trh práce je velmi

důležitým krokem pro emancipaci určitých skupin obyvatelstva. Nemluvě o tom, co to znamená pro oficiální ekonomiku a financování sociálního systému.

Vzhledem k tomu, že mnoho služeb je ve většině zemí organizováno především státem (zdravotnictví, školství, sociální práce), je zaměstnanost žen na státním sektoru do značné míry závislá. Gornick a Jacobs (1998) uvádí, že veřejný sektor byl a je významným faktorem ovlivňujícím integraci žen na trhu práce, ale také přístup žen ke kvalitnímu zaměstnání. Práci ve veřejném sektoru se ženám otevírají možnosti získat zaměstnání s jistým sociálním statutem. Dá se tedy očekávat, že země s rozvinutým a početným zastoupením pracovních příležitostí ve veřejném sektoru se budou vyznačovat vyšší mírou zaměstnanosti žen. Státní sektor je mnohem méně vystaven tlakům trhu a je zatížen mnoha regulacemi pracovních podmínek, což přináší mnohé výhody, ale i nevýhody. Jasným pozitivem je stabilita státního zaměstnání a jeho otevřenost ženám. Mezi negativa patří, že stabilita a feminizace tohoto sektoru je často vykupována finanční "penalizací" v podobě nižších platů a je závislá na solventnosti státu.

Na privátním trhu práce se můžeme častěji setkat s diskriminací v tom smyslu, že muži jsou považováni za lepší investici do budoucna zvláště pak, jde-li o vedoucí funkce. Jak tvrdí Bernhardt (2000), firmy si uvědomují, že v případě zaměstnankyň je vyšší pravděpodobnost než u jejich mužských protějšků, že odejdou na mateřskou dovolenou a že po návratu do práce mohou požádat o práci na částečný úvazek. Strategie těchto firem je potom následující. Všechny důležité pozice, kde kontinuita je nutná a absence nežádoucí, jsou obsazeny muži. Ženy potom zastávají pozice, které jsou lehce nahraditelné. V takovéto situaci opatření, jako je mateřská dovolená a dovolená spojená s péčí o dítě nebo jiné rodinné příslušníky vytváří na trhu práce atmosféru, která se snaží problémům s "ženami-matkami" předejít. A to tím, že je do určitých pozic raději vůbec nepustí. Tato diskriminace na úrovni vstupu má předejít pozdějším "neočekávaným nákladům" spojeným s rodinným životem zaměstnankyň.

Nabídka ženské pracovní síly

Nabídka ženské pracovní síly může být definována jako schopnost a motivace žen participovat na trhu práce. (Cotter et al. 1998) Kvalita a kvantita nabízené ženské pracovní síly má mnoho dimenzí. V této studii ale budeme zkoumané země porovnávat pouze na základě indikátorů lidského kapitálu (zjednodušeně v podobě nabytého formálního vzdělání) a tíže rodinných povinností.

Lidský kapitál

Jednou z důležitých skutečností obecně ovlivňujících zaměstnatelnost je míra a kvalita získaného vzdělání. Situace žen se v této oblasti za posledních 50 let dramaticky zlepšila a v dnešní době ženy dosahují vysokoškolského vzdělání ve stejném, ne-li hojnějším počtu než muži. V tabulce níže si můžeme všimnout, že s výjimkou Řecka, ve všech sledovaných zemích je v dnešní době zapojeno do vyššího vzdělání více žen než mužů (za předpokladu, že lidé ve věku 22 let jsou vysokoškoláči). Fakt, že i ženy v Itálii a Španělsku dosahují velmi vysokého vzdělání a studují, co se týče jejich počtu, srovnatelně jako muži, nás nutí k otázce. Proč se v těchto zemích ženy neuplatní a proč je jejich participace na trhu práce tak nízká? Vysvětlení je nasnadě. Trh práce v daných zemích není připraven absorbovat dané množství vzdělaných žen, ženy studují pro trh neatraktivní obory nebo jsou ve hře kulturní vlivy, které drží ženy mimo pracovní trh. Tato skutečnost vyvrací přání idealistů, kteří spoléhají v řešení problému ženské zaměstnanosti pouze na zvyšování lidského kapitálu žen a na jejich formální emancipaci.

Z podrobné analýzy dat týkajících se terciárního vzdělání můžeme vyvodit, že ženy nezaostávají za muži. Právě naopak. Ve všech sledovaných zemích (kromě Německa a

Lucemburska) se ženy častěji nebo alespoň ve stejné míře jako muži mohou prokázat vysokoškolským titulem. Stejně závěry poskytuje i Eurostat, když sleduje participaci na vzdělání u různých věkových kategorií a třídí ji podle pohlaví.

T a b u l k a 4 Část populace ve věku 25-34 let, která získala terciární vzdělání (rok 2001), participace ve vzdělávacím systému pro různé věkové kategorie

	část populace ve věku 25-34 let, která získala terciární vzdělání (rok 2001, v procentech)			míra participace 18letých jako % populace tohoto věku		míra participace 15-24letých jako % populace tohoto věku		míra participace 22letých jako % populace tohoto věku	
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Belgie	34	41	38	82,2	73,8	62,7	68,1	28,8	30,1
Dánsko	25	34	39	79,1	88,6	60,3	63,4	21,6	30,7
Německo	23	20	22	82,3	81,8	62,8	63,2	19,4	21,2
Řecko	21	27	24	61,3	82,9	52,6	58,6	32,5	28,8
Španělsko	32	39	36	64,6	76,2	53,3	60,3	29,2	35,9
Francie	32	37	34	78,0	76,6	59,5	62,6	30,4	33,7
Irsko	45	50	48	66,2	82,8	49,7	56,1	17,2	18,9
Itálie	10	13	12	66,4	93,3	44,9	50,7	21,2	30,3
Lucembursko	25	22	23	68,2	72,1	42,6	43,6	-	-
Nizozemsko	26	27	27	77,0	76,2	64,1	62,1	29,8	30,2
Rakousko	15	14	14	70,5	77,6	50,8	51,6	20,0	22,1
Portugalsko	10	17	14	62,8	68,3	48,8	54,5	23,2	31,6
Finsko	30	46	38	85,0	92,1	65,0	71,8	39,3	49
Švédsko	34	39	37	89,4	100	60,6	68,9	27,3	34,3
Velká Británie	30	29	29	53,6	56,4	51,1	55,9	15,8	17,2
Česká republika	12	11	11	-	-	-	-	-	-

Zdroj : www.oecd.org, Education in Europe Key statistics 2000/01, Eurostat

Neměli bychom ale na druhou stranu vyvozovat příliš mnoho z výše uvedených obecných údajů o vzdělání. Když se podíváme podrobněji na studijní obory, které si studentky vybírají na úrovni univerzitního studia, je jasné, že ženy více preferují pouze určité směry studia. Podle Espinga-Andersena (2002) a Bradleyové (2000) ženy dominují v oborech jako je zdravotnictví a sociální práce (84%), humanitní vědy (69%), přičemž na technických/ strojírenských fakultách jsou zastoupeny pouze 15%. Velmi důležitým poznáním je také fakt, že tyto preferenční vzorce se v průběhu času nemění, a to ani v zemích, kde ženy hojně participují na trhu práce nebo kde proběhla cílená kampaň propagující demokratické a nediskriminující školství (například Švédsko). (pozn. 5-10)

Vzdělání a jeho zaměření má velmi důležitý vliv na pozdější pracovní kariéru a příjmy. Pokud se tedy většina žen již od dětství vzdělává v oborech, které jsou charakteristické nižšími odměnami, jejich příjmy budou ve srovnání s muži zákonitě menší. Tato genderová segmentace vzdělání a následně na to i postavení na trhu práce způsobuje i příjmovou nerovnost a rozdíly v životních standardech v důchodovém věku. Kruh ženské segregace se tak uzavírá a na samém jeho počátku stojí rozhodnutí ohledně zaměření studia a povědomí o možném budoucím mateřství.

Fakt, že ženy jsou dosti brzy ve svém životě konfrontovány se skutečností, že mohou mít dítě a že jednou budou možná řešit problém, jak skloubit péči o dítě a zaměstnání, jistě ovlivňuje jejich rozhodnutí týkající se výběru školy a studijního směru. Tíha tohoto poznání a jeho důsledky se samozřejmě v různých zemích Evropy liší. Situace je jiná pro dívky v Dánsku, kde je normální mít 2 děti a pracovat na plný úvazek, a ve Španělsku, kde obecnou praxí je, že po porodu žena zůstává s dítětem po relativně dlouhou dobu doma. Genderově podmíněné volby směru/specializace ve vzdělávání stále přetrvávají v obou zmíněných zemích.

Tabulka 5 Rozdíl v zaměstnanosti mezi ženami s dětmi a bez dětí podle dosaženého vzdělání, míra zaměstnanosti u matek s dětmi mladšími 6 let podle vzdělání a míra zaměstnanosti žen ve věku 25-54 podle vzdělání

	procentuální rozdíl mezi ženami s dětmi a bez dětí v kontextu vzdělání a druhu prac. úvazku				míra zaměstnanosti u žen s rodinou a dítětem/děťmi ve věku pod 6 let podle míry vzdělání				míra zaměstnanosti žen ve věku 25-54 podle vzdělání, rok 2000		
	vysoké vzdělání		nízké vzdělání		vysoké	střední	nízké	celkem	vysoké	nízké	celkem
	částeč. úvazek	plný úvazek	částeč. úvazek	plný úvazek							
Belgie	3,6	-2,8	8,9	-9,0	84,7	70,2	42,6	71,8	86,7	47,4	67,8
Dánsko	-	-	-	-	-	-	-	-	88,7	68,2	80,5
Finsko	-	-	-	-	-	-	-	57,7	84,8	69,5	77,6
Francie	0,1	-13,7	7,6	-12,	72,2	54,9	29,0	56,8	83,1	56,5	69,6
Irsko	-	-	-	-	62,3	47,5	23,8	45,5	79,9	33,7	53,1
Itálie	1,5	-7,5	4,5	-7,2	69,4	52,8	26,1	44,9	78,7	35,8	50,7
Lucembursko	2,0	-7,5	7,6	-22,1	-	-	-	-	79,4	55,4	63,0
Německo	3,8	-21,0	17,3	-28,1	62,4	50,1	28,7	51,4	83,4	55,4	71,1
Nizozemsko	8,6	-14,2	35,5	-43,0	71,0	62,8	40,8	62,3	86,6	53,4	70,9
Portugalsko	-0,6	4,0	1,0	1,0	92,5	85,8	63,7	70,2	93,0	71,5	73,9
Rakousko	4,4	-8,5	16,9	-27,7	72,6	65,7	54,5	65,7	86,5	61,6	73,5
Řecko	1,2	-1,9	1,8	-1,2	69,4	41,0	33,4	48,4	78,4	42,1	52,6
Španělsko	1,4	-5,5	-0,3	-8,9	59,6	40,7	26,8	41,5	74,0	38,1	50,6
Švédsko	1,9	-7,5	5,1	-2,9	-	-	-	-	87,8	65,4	81,7
Velká Br.	1,8	-20,0	21,2	-31,7	70,3	60,3	32,3	61,3	86,4	49,7	73,1
Česká rep.	-0,6	-18,8	1,9	-23,2	-	-	-	-	82,8	60,5	73,7

Zdroj: OECD Employment Outlook 2001, OECD Employment Outlook 2002

Z předchozí tabulky lze vyčíst, že ženy žijící v rodinách, které mají nejméně jedno dítě mladší 6 let, vykazují rozdílné tendence v návratu do zaměstnání. Je patrné, že ve všech zemích, pro něž máme k dispozici data, jsou vysokoškolačky nejčastěji zaměstnané. Za nimi následují ženy se středním vzděláním a ženy se vzděláním nižším. Tato situace je dána hlavně tím, že vysokoškolský titul je jistou garancí, že žena získá kvalitativně lepší a stabilnější zaměstnání. Vysokoškolačky jsou také více "tlačeny" snahou získat zpět prostředky investované do studia. Dalším zajímavým momentem zmíněné tabulky je opětovné potvrzení toho, že doma zůstávají kvůli dětem nejvíce Španělky, Italky, Irky a Řekyně.

Přestože empirické studie (Bernhard, 2000, Gauthier 2000) i výše uvedené údaje ukazují, že ženy s vyšší mírou lidského kapitálu a delší pracovní praxí před porodem mají výrazně vyšší šanci se do pracovního procesu vrátit a rozvinout svoji kariéru, není možné z toho vyvodit, že budou-li mít ženy vyšší vzdělání, vyřeší to problém ženské nezaměstnanosti či neaktivity na trhu práce. Ve srovnání s muži, jak už jsme uvedli výše, jsou ženy více náchylné k přerušení pracovní kariéry. To platí pro všechny úrovně vzdělání.

Rodinné povinnosti a nabídka ženské pracovní síly

V zemích EU existují výrazné rozdíly v počtu žen v aktivním věku (konkrétně ve věku 25-54 let), které neparticipují na trhu práce. Velké rozdíly existují i v příčinách pracovní neaktivity. Jednou z nich je bezesporu mateřství a péče o rodinu. Sledované země se velmi výrazně liší v tom, jakou roli v jejich životě péče o domácnost a její členy hraje. Ve Skandinávii najdeme jen velmi nízký počet neaktivních žen ve věku 25-54 let a také minimum těch, které neparticipují na trhu práce kvůli rodinným povinnostem (pouze 2-6%). Ženy v této části Evropy jsou mnohem méně vázány na domácnost než jejich kolegyně v Řecku, Itálii, Lucembursku a Irsku. Skandinávské ženy, alespoň tedy v porovnání se situací v ostatních zemích EU, opouští sféru domácnosti a ve větší míře nacházejí své místo na

formální trhu práce. Toto konstatování potvrzují, alespoň pro Dánsko, data o tom, kolik procent žen opouští zaměstnání po narození dítěte. V Dánsku je to pouze 7% matek, kdežto například v Německu a v Řecku se toto číslo blíží 25%. To ale neznamená, že skutečnosti jako je domácí práce a péče o dítě přestaly na severu Evropy existovat. Došlo pouze k jejich částečné externalizaci, k většímu využívání veřejných služeb, jsou kombinovány s pracovní kariérou nebo se o ně ženy dělí se svými partnery.

V České republice je kvůli rodinným povinnostem mimo pracovní trh asi 14% neaktivních žen. To procentuálně odpovídá údajům pro Velkou Británii, Portugalsko a Německo, kde neaktivita žen na trhu práce dosahuje asi 20%, tedy hodnot nacházejících se někde mezi skandinávskými zeměmi (asi 15%) a Lucemburskem, Řeckem, Itálií a Irskem (přes 30%).

V zemích jako je Lucembursko, Řecko, Itálie, Irsko se snoubí vysoká míra ekonomické neaktivity žen ve věku 25-54 let s vysokým procentem žen, které jsou mimo pracovní trh kvůli péči o rodinu. Asi jedna třetina ekonomicky neaktivních žen (tedy 30-40% populace žen v aktivním věku) se "na plný úvazek" stará o domácnost. Kumulace těchto dvou skutečností (nízká participace na formálním trhu práce a vysoké procento žen pracujících v domácnosti) může být vysvětlena několika způsoby:

- familiarismem (hodnotovým systémem, který respektuje tradiční dělbu práce mezi mužem a ženou, přičemž žena je součástí sféry domácnosti),
- stavem trhu práce, který se vyznačuje nízkou poptávkou po ženské pracovní síle, a opatřeními na trhu práce, která participaci žen na trhu práce příliš nestimulují (nastavení daňového systému ve prospěch jistého rodinného modelu - žena v domácnosti/muž zdrojem příjmu rodiny, penalizace práce na částečný úvazek, neflexibilita trhu práce atd.),
- nedostatečnou pomocí při externalizaci zatížení žen prací v domácnosti a hlavně péči o děti.

T a b u l k a 6 Míra zaměstnanosti u žen – matek ve věku 25-54 podle počtu dětí, procento žen ve věku 25-54 neaktivních na trhu práce, procento žen neaktivních kvůli rodinným povinnostem, procento žen po porodu, které opustily zaměstnání, rok 2000

	míra zaměstnanosti u žen - matek ve věku 25-54			ženy neaktivní na trhu práce ve věku 25-54	ženy neaktivní ve věku 25-54 neaktivní kvůli rodinným povinnostem	procento žen po porodu s tranzicí ze zaměstnanosti (opustily zaměstnání)
	bez dětí	1 dítě	2 a více dětí			
Belgie	65,6	71,8	69,3	29,3	17,2	11
Dánsko	80,5	88,5	77,2	16,5	3,4	7
Německo	77,3	70,4	56,3	22,6	13,8	25
Řecko	77,3	70,4	56,3	38,7	33,8	24
Španělsko	54,6	47,6	43,3	39,2	16,9	20
Francie	73,5	74,1	58,8	21,6	15,5	22
Irsko	65,8	51,0	40,8	33,9	29,1	18
Itálie	52,8	52,1	42,4	40,6	30,6	17
Lucembursko	68,7	65,8	50,1	35,0	31,3	-
Nizozemsko	75,3	69,9	63,3	25,8	16,5	19
Rakousko	76,0	75,6	65,7	23,1	17,6	-
Portugalsko	72,6	78,5	70,3	21,9	14,2	10
Finsko	79,2	78,5	73,5	14,7	6,8	-
Švédsko	81,9	80,6	81,8	14,6	1,8	-
Velká Británie	79,9	72,9	62,3	23,7	14,1	25
Česká republika	80,8	72,3	59,4	-	14,2 (procenta neaktivních žen ve věku 20-59)	-

Zdroj: OECD Employment outlook 2002, Eurostat 2002, ČSÚ 2003

Státní intervence a opatření sociálního státu

Stát jako významný sociální aktér disponuje různými nástroji, které mohou ovlivnit pozici žen na trhu práce. Chang (2000) rozlišuje dvě základní kategorie státních intervencí: intervence zaměřené na rovnost vstupu a intervence v podobě konkrétních dávek a služeb. Mezi intervence zaměřené na rovnost vstupu patří hlavně různá právní opatření zamezující diskriminaci žen na trhu práce a garantují stejnou startovní čáru. Na druhé straně, dávky a služby mají garantovat, že ženy mohou bez větších problémů kombinovat práci na formálním trhu a rodinný život. Jde o opatření v podobě mateřské dovolené, možnosti práce na částečný úvazek, dávky v době mateřství, školky, delegovaná/odvozená sociální práva v podobě výplaty důchodu po manželovi, státem placené sociální a zdravotní pojištění atd.

Intervence týkající se rovného vstupu jsou postaveny především na faktu, že žena je občanem s určitou sumou práv, která jí musí být garantována. Intervence ve smyslu sociálních opatření se snaží ženám nebo oběma partnerům/rodičům pomocí finančních dávek a různých typů služeb kompenzovat náklady a nevýhody spojené se zakládáním rodiny a rodičovstvím.

Na základě těchto dvou kategorií intervencí Chang sestavil klasifikaci, která rozděluje státy do čtyř základních skupin, které autor nazývá segregančními režimy:

- formální-rovnostářský typ (USA) s velmi rozvinutým systémem intervencí zaměřených na garanci rovného vstupu a ne příliš štědrými opatřeními ve formě dávek a služeb;
- tradiční typ s centrálním postavením rodiny (Japonsko), omezené intervence vstupu a velmi limitované dávky a služby;
- reálně rovnostářský (Švédsko) s rozsáhlými intervencemi zaměřenými na rovnost vstupu provázené extenzivními dávkami a službami;
- ekonomicky orientovaný (v minulosti socialistické Maďarsko, bývalé Československo), vysoké dávky a dostatek státem garantovaných služeb a na druhé straně nedostačující intervence vstupu.

Intervence zaměřené na garanci rovného vstupu jsou v EU reprezentovány následujícími opatřeními (seznam není vyčerpávající): článek 141 Smlouvy/Treaty (přepis/directive 79/7/EEC) o rovnosti odměny za stejnou práci, předpis/directive 97/81/EC o práci na částečný úvazek, 96/34/EC o rámcové dohodě o rodičovské dovolené, předpis/directive 92/85/EEC o zlepšení pracovních podmínek pro těhotné ženy, ženy po porodu a kojící ženy, doporučení/recommendation 92/241/EEC o péči o děti. (Gauthier 2001, COM 2002)

Garance rovných práv a antidiskriminační opatření jsou v Evropě harmonizovány. Z výše uvedených dokumentů je zřejmé, že se stává normou ve všech současných i budoucích státech EU. Problémem těchto legálních opatření je, že sice poskytují rámec a pravidla hry, ovšem na privátním trhu práce, kde rozhodujícím elementem je efektivita a maximalizace zisku, se zákony nebo doporučení často obcházejí. Antidiskriminační opatření někdy mohou ve svých důsledcích působit až kontraproduktivně. Pokud jsou zaměstnavatelé zákonem nuceni garantovat určité výhody svým pracovnícům (odchod na mateřskou dovolenou, péči o dítě v nemoci, přestup na částečný úvazek atd.), může to vést k tomu, že jisté firmy neoficiálně a implicitně přestanou ženy přijímat, protože se jim to může jevit jako ekonomicky výhodnější. Také je možné, že pod tlakem ochranných opatření státu privátní zaměstnavatelé budou zaměstnávat ženy pouze na dobu určitou, což znamená, že se vyhnou dlouhodobé zodpovědnosti za "rizikové" pracovnice. Zavedení práce na směny je také jednou ze zaručených metod, jak odradit ženské zájemce o práci, alespoň tedy ty s mladšími dětmi.

Nejvíce mohou ze státních intervencí profitovat ženy pracující ve státním sektoru. Pracovnice na privátním trhu práce jsou na tom hůře. Garance rovných příležitostí pro zaměstnavatele znamená jisté riziko ztrát, protože není vázána na rovný finanční přínos obou pohlaví pro firmu. Proč by měl zaměstnavatel riskovat odchod pracovníka, do jehož zaškolení

investoval, na rodičovskou dovolenou? Raději rovnou přijme osobu, u které je pravděpodobnost odchodu minimální.

Rovné příležitosti jsou tedy formálně ošetřeny ve všech státech EU, i v České republice. Usnesení vlády České republiky č. 435 ze dne 7.5. 2003 uvádí, že v právním systému naší země je rovnost pohlaví zaručena. Neformální žitá realita je ale často odlišná a důkazy, které by umožnily provést širší mezinárodní srovnání, nejsou k dispozici. Intervence vstupu proto ponecháme v dalším textu stranou a budeme se věnovat sociálním opatřením ve formě finančních dávek a služeb, které představují pro mezinárodní komparaci méně složitý problém.

Podle Bradshawa et al. (1993) můžeme rozlišit pět základních elementů opatření pro děti: rodinné dávky, nastavení daňového systému tak, aby reagoval na přítomnost dětí v domácnosti, dávky spojené s bydlením a zdravotní péčí, předškolní péče o děti a dávky matkám v průběhu mateřství. Podívejme se podrobněji na čtyři z nich: finanční dávky, mateřskou a rodičovskou dovolenou, formální péči o děti a daňové úlevy.

Peněžité dávky

Přímá finanční podpora rodinám s dětmi může být realizována na několika úrovních. Příjemcem může být výdělečně činný rodič, pojištěný pracující rodič, dítě samotné, jedinec pečující nebo zodpovědný za dítě atd. Dávky mohou mít podobu univerzálního opatření, mohou být příjmové závislé, mohou být také odstupňovány podle věku dítěte a jeho stavu. Existují také země, kdy příspěvky na děti jsou placeny z povinného sociálního pojištění. Kombinací těchto možností můžeme získat tolik jedinečných modelů, kolik je zemí v Evropské unii. Následující přehled nám pomůže nahlédnout do organizace nejdůležitějších dávek spojených s dětmi v jednotlivých sledovaných zemích.

T a b u l k a 7 Popis základních dávek pro rodiny s dětmi v jednotlivých zemích

	přídavky na děti	mateřský příspěvek	příspěvek na péči/ výchovu dítěte, rodičovský příspěvek
Belgie	povinné pojištění	povinné pojištění	žádná speciální finanční podpora
Dánsko	univerzální dávky placené z daní	univerzální příjmově závislé dávky	rodičovská dovolená financovaná z daní
Německo	univerzální dávky placené z daní	povinné pojištění pro zaměstnance, dávka vyplácena do určitého příjmového stropu	univerzální dávky financované z daní
Řecko	platba pouze placeným zaměstnancům	povinné pojištění	žádná speciální podpora
Španělsko	platba pouze placeným zaměstnancům a spojeným skupinám	povinné pojištění	žádná speciální podpora
Francie	univerzální dávka založená na daních	povinné pojištění pro zaměstnance, dávky závislé na příjmu	příspěvek rodičům, kteří přerušili nebo omezili pracovní aktivitu
Irsko	univerzální dávky založené na daních	povinné pojištění, dávky závislé na příjmu	žádná speciální podpora
Itálie	platba pouze placeným zaměstnancům závislá na příjmu a počtu dětí	povinné pojištění zaměstnanců, dávky závislé na příjmu	žádná speciální podpora
Lucembursko	platba všem dětem s pobytem na území země	povinné pojištění (partneři jsou spolupojištění)	příspěvek na výchovu dítěte, dávka kompenzující péči o dítě
Nizozemsko	univerzální dávky placené z daní a závislé na věku dítěte	zaměstnankyně dostávají nemocenské dávky	žádná speciální podpora
Rakousko	univerzální	povinné pojištění, dávky závislé na příjmu	univerzální dávka nezávislá na pojištění či předchozím postavení na trhu práce
Portugalsko	povinné pojištění, platba podle příjmu	povinné pojištění, dávky závislé na příjmu	žádná speciální podpora
Finsko	univerzální dávky dětem s pobytem na území země	povinné nemocenské pojištění, dávky závislé na příjmu, ostatní dostávají základní dávky	žádná speciální podpora
Švédsko	univerzální dávky dětem s pobytem na území země financované z daní	dávky závislé na předešlém příjmu plus univerzální jednotná denní dávka, lidé bez příjmu získávají fixní podporu	navazuje na mateřské příspěvky
Velká Británie	z daní financované dávky	pro zaměstnance statutární příjmově závislá dávka, pro pracující mimo toto krytí jednotná podpora založená na povinném sociálním pojištění	žádná speciální podpora
Česká republika	dávky placené z daní závislé na příjmu	povinné pojištění zaměstnanců, dávky závislé na příjmu	rodičovských příspěvek do 3 let věku dítěte

Zdroj: MISSOC 2003

Každý stát definuje rozdělování finančních příspěvků rodinám jinak. Někde preferují transfery ve formě přímých dávek, v jiných zemích jde více peněz do služeb. Proto je jistým nedostatkem všech v této podkapitole uvedených ukazatelů, že zahrnují pouze peněžní dávky a služby spojené s touto oblastí jsou ponechány stranou. To může být zavádějící. Stát, který dává méně na peněžité dávky, nemusí zákonitě zanedbávat svoji rodinnou politiku ve formě

služeb nebo jiné pomoci. Veškeré závěry vyvozené z uvedených údajů proto musí být nahlíženy s vědomím tohoto omezení.

T a b u l k a 8 Sociální dávky (dávky pro rodinu a děti) na osobu, rok 2000 pokud není uvedeno jinak

	% domácností, pobírající dávky spojené s rodinou	dávky pro rodinu a děti na hlavu (euro)	dávky na rodinu a děti jako % všech soc. dávek	dávky na rodinu a děti jako % HDP	výdaje na sociální zabezpečení jako % HDP	zastoupení populace ve věku 0-14 jako % celkové populace
Belgie	38,3	557,4	9,1	2,06	26,7	17,5
Dánsko	29,9	989,4	13,1	1,54	28,8	18,4
Německo	33,7	715,7	10,6	1,93	29,5	15,7
Řecko	6,7	288,9	7,4	1,18	26,4	15,2
Španělsko	4,7	97,7	2,7	0,29	20,1	14,9
Francie	24,6	617,6	9,6	1,46	29,7	18,9
Irsko	46	589,0	13,0	1,58	14,1	21,9
Itálie	7,8	219,5	3,8	0,58	25,2	14,4
Lucembursko	37,6	1 475,8	16,6	2,40	21,0	18,9
Nizozemsko	29,4	299,3	4,6	0,81	27,4	18,6
Rakousko	40,9	762,6	10,6	1,92	28,7	16,8
Portugalsko	44,6	180,6	5,5	0,65	22,7	16,1
Finsko	27,7	720,7	12,5	1,92	25,2	18,2
Švédsko	27,7	781,0	10,8	1,63	32,3	18,5
Velká Británie	29,4	410,5	7,1	1,73	26,8	19,0
Česká republika	-	-	6,8 (pouze rodinné přídatky)	1,61	21,4	15,7

Zdroj: Venturini (2003) výpočty založeny na 5. vlně ECHP, rok 1998

Eurostat, European social statistics. Social protection. Expenditure and receipts.

Bulletin VUPSV č. 18, 2003 - údaje pro Českou republiku pro třetí a pátý sloupec

OECD 1998 (Dávky rodinám a dětem jako % HDP)

Věkové složení obyvatel v krajích ČR podle věkových skupin k 1.7. 2002, ČSÚ 2003

Pozn.: Dávky spojené s rodinou zahrnují přídatky na děti, rodičovské příspěvky, mateřské příspěvky, porodné, příspěvky svobodným matkám a další dávky.

Při interpretaci druhého sloupce tabulky je nezbytně nutné brát v úvahu různost životních standardů a rozdílnost životních nákladů v jednotlivých zemích.

Makrodata týkající se dávek na rodinu a výdajů státu do této oblasti jsou pouze orientační. Nereflektují totiž podíl dětí v populacích sledovaných zemí, což činí jakékoli smysluplné srovnání těchto ukazatelů v podstatě nemožným. Země s početnou populací dětí bude mít pravděpodobně vyšší výdaje než stát, kde se míra porodnosti po několik let drží na minimální úrovni. Proto jsme se rozhodli v posledním sloupci tabulky uvést podíl dětí ve věku 0-14 let ve vztahu k celé populaci. Tento dodatečný údaj nám může pomoci interpretovat rozsah dávek poskytovaných rodinám a dětem v jednotlivých zemích v kontextu reálného počtu dětí v daných státech.

Obecně lze vypořádat, že zastoupení populace lidí ve věku 0-14 v EU variuje mezi 15 až 20 procenty. Nejvyšší je pak v Itálii, Španělsku a v Řecku. Podíváme-li se podrobněji na poměr mezi počtem dětí a výší dávek na rodinu a děti v různých zemích, všimneme si zajímavých disproporcí. Například Nizozemsko věnuje na tento segment sociální politiky mnohem méně prostředků než například Rakousko, Švédsko, Finsko, Dánsko, Belgie a Velká Británie, přičemž podíl dětí je v podstatě srovnatelný. Jako nejšetrnější se v oblasti dávek rodinám s dětmi jeví Lucembursko, Rakousko, Německo, Belgie a Finsko. Relativně nejméně pak ze svého HNP věnuje Španělsko, Itálie, Portugalsko a Nizozemsko. Ve Španělsku, Itálii i Řecku si můžeme všimnout, že dávky jsou vypláceny pouze zaměstnaným osobám. Lidé

mimo pracovní trh nemají na dávky nárok, i když jsou pravděpodobně potřebnější než lidé s příjmem z pracovní činnosti.

Pro Českou republiku chybí srovnatelné údaje podobné údajům prezentovaným výše, proto využijeme jiných zdrojů dat, které umožní zhodnocení sociálních dávek na děti. „Výdaje na rodinné dávky v České republice v vztahu k HDP v druhé polovině 90. let poklesly a zaostávají dnes za většinou evropských zemí“ (Sirovátka, Valentová, 2002: 64). Z dat je patrné, že pokud vezmeme jako výchozí situaci v roce 1996, potom došlo v průběhu čtyř let k 17 procentnímu poklesu v tomto úseku sociálních dávek. Obecně nejdramatičtější byl rok 1998, kdy reálné dávky spadly na 73% stavu z roku 1996. Když roztrídíme pokles reálných dávek na dítě podle příjmových decilů domácností v České republice (čím nižší decil, tím nižší příjem domácnosti), dospějeme k závěru, že v průběhu let nedošlo k výraznému snížení oproti roku 1996 pouze v prvním a druhém decilu domácností, tedy v domácnostech s nejnižšími příjmy. Nejradičtější pokles zaznamenaly rodiny spadající do sedmého až devátého decilu. Dávky na dítě byly jediným příkladem poklesu investic do sociální sféry. Jejich nominální hodnota s časem rostla (s výjimkou poklesu mezi rokem 1997 a 1998), ovšem reálná hodnota zaznamenala mezi roky 1996 a 1999 sestupné tendence. Dávky na dítě v domácnostech zaměstnanců s nezaopatřenými dětmi mírně poklesly mezi roky 2000 a 2001 a to v případě přídatků na dítě - výchovného o 4% a u rodičovského příspěvku o 2% (Kofroň, Sirovátka, 2003).

T a b u l k a 9 Vývoj průměrných dávek na dítě

rok	nominální dávky na dítě		reálné dávky na dítě	
1996	1 973	100%	1 973	100%
1997	1 920	97%	1 770	90%
1998	1 726	87%	1 437	73%
1999	1 961	99%	1 599	81%
2000	2 088	106%	1 639	83%

Zdroj: Statistiky rodinných účtů, ČSÚ in: Sirovátka, Jahoda, Kofroň, Domácnosti a sociální dávky v letech 1996-2000, 2002

T a b u l k a 10 Vývoj reálných dávek na dítě na jednoho člena vůči 1996 v procentech

	dec. 1	2	3	4	5	6	7	8	9	dec.10	vážený průměr
1996	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1998	87	85	61	83	59	51	43	20	52	107	75
2000	100	95	75	72	63	70	58	48	31	55	85

Zdroj: Statistiky rodinných účtů, ČSÚ in: Sirovátka, Jahoda, Kofroň, Domácnosti a sociální dávky v letech 1996-2000, 2002

Daňové zvýhodňování

Různé formy státní pomoci rodinám ve formě daňových zvýhodnění můžeme najít v mnoha zemích. Zvýhodnění může být vázáno na partnera, který zůstává v domácnosti z důvodu péče o rodinu, nebo na prezenci dítěte v domácnosti.

První uvedený typ daňových opatření týkající se manželského soužití je nejrozšířenější v zemích s tradičním “breadwinner” rodinným modelem a hlavně v zemích s tzv. korporativistickým režimem sociálního státu (Lucembursko, Rakousko, Německo). Tento systém vykazuje silnou potenci udržovat ženy v domácnosti, protože jedině potom lidé z tohoto opatření mohou profitovat. Partneři jsou totiž zdaňováni společně a čím vyšší příjmový rozdíl mezi nimi je, tím jsou úlevy výraznější (existují samozřejmě určité příjmové stropy, kde se profit láme a výhody stagnují).

Toto je přesný popis nastavení systému daní například v Lucembursku, které, jak bylo uvedeno výše, má jednu z nejvyšších měr ekonomické neaktivity u žen a zároveň vysokou porodnost. Tamější systém daní dopravává nejnižší daně sezdaným párům (osamělí rodiče a

svobodní jedinci mají daně vyšší). Co se týče daňových výhod, jsou na tom lépe páry, kde jeden pracuje a druhý zůstává doma. Pokud totiž druhá výdělečně činná osoba v domácnosti nemá zrovna nadprůměrný plat, je výhodnější zůstat doma a profitovat z daňové úlevy partnera. Být osobou závislou na výdělku partnera navíc znamená zdravotní pojištění zadarmo a penzi odvozenou z manželova pojištění. Například v Lucembursku není, díky hluboce zakořeněné instituci matky v domácnosti, příliš rozvinut systém formální péče o děti. Tato skutečnost je typickým příkladem zakořeněné sociální instituce jednopříjmové manželské domácnosti, která má velmi zásadní dopad na mnohé dimenze ženské identity a emancipace. Práce v domácnosti a péče o členy rodiny činí ženy závislými na příjmech partnerů a nedává jim šanci aktivně se podílet na příspěvcích na důchod a tak si budovat nezávislou pozici ve společnosti.

Data prezentovaná výše potvrzují, že země s institucionalizovaným “breadwinner” modelem (kde hlavní příjem domácnosti obstarává většinou muž) vykazují obecně nižší míry participace žen na trhu práce. Otázkou ale zůstává, jak se s tímto přístupem k rodinné politice některých států vyrovnávají nebo budou vyrovnávat státní finance a hlavně jejich penzijní a zdravotní systémy.

Druhý typ daňových opatření státu je zaměřen na děti v domácnosti. Ve všech evropských zemích s výjimkou Dánska, Nizozemska a Velké Británie (Bradshaw et al. 1993) najdeme uzákoněné daňové zvýhodnění domácností s dětmi, byť zaměřené pouze na určitou skupinu domácností. V následující tabulce se můžeme podívat na to, jak je daňové zvýhodňování dětí v domácnostech realizované v jednotlivých zemích podle typu domácností. Tabulka také poskytuje srovnání, jak velkou finanční pomoc různé domácnosti dostávají od státu v podobě dávek na děti na jedné straně a daňových úlev na straně druhé. Tento pohled je jistou syntézou této a předchozí kapitoly týkající se finanční podpory rodin s dětmi.

Tabulka 11 Hodnota (jako % průměrného příjmu muže) daňových zvýhodnění dětí a dávek na děti

model domácnosti (dospělí a děti)						
	1 a 1	1 a 2	1 a 3	2 a 1	2 a 2	2 a 3
Belgie						
daňové úlevy	1,1	3,0	7,9	1,1	2,8	7,2
dávky	4,0	11,3	21,6	4,0	11,3	21,6
Dánsko						
daňové úlevy	-	-	-	-	-	-
dávky	5,7	10,0	14,3	2,5	5,0	7,5
Německo						
daňové úlevy	5,6	8,0	9,9	1,8	3,6	5,3
dávky	1,6	3,2	6,3	1,6	3,2	6,3
dávky závislé na příjmu	-	-	2,3	-	-	3,2
Řecko						
daňové úlevy	0,2	0,5	0,6	0,1	0,3	0,5
dávky	0,6	1,4	2,3	-	-	0,3
dávky závislé na příjmu	0,3	1,0	2,7	0,3	1,0	2,6
Španělsko						
daňové úlevy	5,8	6,9	7,8	0,9	1,9	2,9
dávky	-	-	-	-	-	-
Francie						
daňové úlevy	5,4	7,6	7,6	2,2	2,2	2,2
dávky	4,5	15,6	28,3	-	6,4	14,7
dávky závislé na příjmu	0,3	0,6	9,4	0,3	0,6	9,4
Irsko						
daňové úlevy	10,4	11,0	12,0	0,6	1,1	2,1
dávky	1,3	2,6	3,9	1,3	2,6	3,9
Itálie						
daňové úlevy	2,2	2,7	3,2	0,5	1,0	1,5
dávky	-	-	-	-	-	-
dávky závislé na příjmu	-	1,9	4,3	0,8	3,1	6,6
Lucembursko						
daňové úlevy	11,8	12,6	12,6	5,3	4,0	4,0
dávky	3,2	8,9	18,7	3,2	8,9	18,7
Nizozemsko						
daňové úlevy	3,3	3,3	3,3	-	-	-
dávky	3,2	7,7	12,2	3,2	8,9	18,7
Portugalsko						
daňové úlevy	1,0	2,0	3,0	1,0	2,0	3,0
dávky	2,0	4,0	6,0	2,0	4,0	6,0
Velká Británie						
daňové úlevy	3,0	3,0	3,0	-	-	-
dávky	5,6	8,4	11,2	3,5	6,3	9,1

Zdroj: Bradshaw et al. 1993, str. 44

Mezi velké nedostatky podpory rodinného života ve formě daňových úlev patří skutečnost, že z výhod tohoto opatření jsou vyloučeny všechny skupiny obyvatelstva, které buď mají velmi nízký příjem, nebo jsou mimo pracovní trh a nepracují za zdanitelnou mzdu. Diskriminováni jsou tak domácnosti, které z různých důvodů daně neplatí, a nejvíce profitují lidé s vyšším příjmem (čím vyšší příjem, tím vyšší daňové zvýhodnění, samozřejmě až po jistý příjmový strop) (Bradshaw et al. 1993).

Rodičovská/mateřská dovolená

Ve všech zemích EU byla zavedena alespoň minimálně 3 měsíce trvající mateřská dovolená (Council Directive 96/34/EC), která garantuje ženě péči o děti bez hrozby ztráty zaměstnání. (Univerzální mateřská/rodičovská dovolená však nebyla a není samozřejmostí ve všech tzv. rozvinutých zemích Západu. Například v USA je poskytování mateřské dovolené na uvážení zaměstnavatele. Obvyklá praxe je taková, že velké společnosti si mohou tento servis svým zaměstnancům dovolit. Sociálních úlev se tak dostává ženám, které jsou většinou finančně zajištěné a mají dobrou práci. Ženy pracující pro jiné subjekty musí situaci řešit jinak, většinou zjednáním privátní péče.)

Čísla uvedená níže jsou přehledným shrnutím různě nastavených systémů rodičovské/mateřské dovolené v Evropských zemích. Tyto údaje skrývají nuance, které činí toto opatření unikátním v každé ze sledovaných zemí. V některých zemích je dovolená vztažena k období těsně před a těsně po porodu. Jinde, například ve Švédsku a v Dánsku může být vybrána do 8 let věku dítěte, podle uvážení rodičů. V některých zemích se vztahuje pouze na matku, jinde na oba rodiče. Existuje také rozdíl v tom, za jakých podmínek jsou vypláceny peníze v průběhu dovolené. V některých zemích jsou dávky univerzální a určené všem osobám, které mají dítě a starají se o ně po určitou dobu, jinde je dávka vázána na předchozí pracovní kariéru a placení sociálních příspěvků nebo na předchozí výdělek. Najdeme ale i země, které tyto přístupy kombinují (ve Švédsku je 9 měsíců podpora vyplácena ve vztahu ke mzdě osoby starající se o dítě, potom se přechází na plošné "flat-rate" platby). V Belgii se výše dávky mění každý měsíc. (Gauthier 2000)

Pro komparativní účely je velmi důležité rozlišit mateřskou dovolenou a dovolenou spojenou s péčí o dítě, i když v některých zemích tento rozdíl není jasně definován. Ve většině evropských států je dovolená spojená s péčí o dítě po vyčerpání mateřské dovolené často neplacená nebo placená méně než mateřská dovolená.

Co se týče délky mateřské dovolené je zřejmé, že skandinávské země jako jsou Švédsko, Dánsko a Finsko patří k nejvelkorysejším. Pokud rozšíříme naši pozornost na dovolenou spojenou s péčí o dítě, nejdéle mohou zůstat doma občané Finska, Španělska, Francie a Německa a Dánska. Přibližně v polovině evropských států není rodičovská dovolená placená. Na druhé straně, v Dánsku, Finsku a Lucembursku přesahuje podpora v průběhu rodičovské dovolené 60% průměrné mzdy žen ve výrobě.

T a b u l k a 12 Souhrnné informace týkající se mateřské a rodičovské dovolené a míra zaměstnanosti u žen - matek s dětmi mladšími 6 let

	indikátory rodičovské a mateřské dovolené v letech 1999-2001				míra zaměstnanosti u žen s rodinou a dítětem/děťmi ve věku pod 6 let podle míry vzdělání		
	trvání mateřské dovolené (týdny)	dávky - mateř. dovolená (% z průměrné mzdy)	trvání mateřské dovolené plus dovolená na péči o dítě (týdny)	dávky v průběhu dovolené spojené s péčí o dítě (%) 1999 **	vysoké	střední	nízké
USA	0	0	12	-	-	-	-
Dánsko	30	100	82	63	-	-	-
Finsko	52	70	164	66	-	-	-
Švédsko	64	63	85	-	-	-	-
Řecko	16	50	42	Neplac.	69,4	41,0	33,4
Itálie	21,5	80	64,5	30	69,4	52,8	26,1
Portugalsko	24,3	100	128,3	Neplac.	92,5	85,8	63,7
Španělsko	16	100	164	Neplac.	59,6	40,7	26,8
Česká republika*	28	68	3 roky	17	-	-	-
Irsko	14	70	42	Neplac.	62,3	47,5	23,8
Velká Brit.	18	44	44	Neplac.	70,3	60,3	32,3
Rakousko	16	100	112	31	72,6	65,7	54,5
Lucembursko	16	100	68	63	-	-	-
Německo	14	100	162	24	62,4	50,1	28,7
Nizozemí	16	100	68	Neplac.	71,0	62,8	40,8
Belgie	15	77	67	37	84,7	70,2	42,6
Francie	16	100	162	39	72,2	54,9	29,0

Zdroj: OECD Employment Outlook 2001

**Gauthier 2000 - Peněžní dávky v průběhů dovolené spojené s péčí o dítě

Poznámka: formální péče zahrnuje privátní i státní formu této služby

* založeno na vlastních kalkulacích (využita data ČSU)

**Neplac. = neplacená

Formální péče o děti

S problematikou mateřské dovolené úzce souvisí otázka dostupné péče o děti, kterou si rodiče mohou finančně dovolit. V této oblasti hraje stát zvláště důležitou roli. Státní podpora do péče o předškolní děti se jeví jako základní kámen všech snah zapojit ženy do formálního pracovního procesu. Bez pomoci státu privátní poskytovatelé péče o děti nedokáží zajistit služby dostupné všem vrstvám obyvatel. Určitý segment populace, nejčastěji ten nejpotřebnější, si nebude moci využívání služeb v této formě dovolit. Nedostatečná a drahá péče o předškolní děti vede k tomu, že ženy volí různá alternativní řešení, která nemusí být vždy ku jejich prospěchu. Některé matky zůstávají v domácnosti déle, než by si přály nebo než by domácí rozpočet potřeboval. Jiné jsou, proto aby mohly pracovat, nuceny mobilizovat rodinnou výpomoc nebo si najmout chůvu.

T a b u l k a 12 Informace o formální péči o děti s důrazem na děti do 3 let

	využívání formální péče – děti do 3 let	platby za péči o děti do 3 let *	organizace	využívání péče- děti od tří let do povinné školní docházky
USA	54	podle počtu dětí a příjmu	komerční a regionálně závislé	70
Dánsko	64	dotovaná péče - 32% nákladů hradí rodiče	kryje pracovní dobu	91
Finsko	22	-	-	66
Švédsko	48	-	-	80
Řecko	3	pevná suma kryjící náklady	nedostačující, přidělovány na základě preference	46
Itálie	6	% nákladů	regionální, kryjí pracovní dobu	95
Portugalsko	12	dotovaná péče podle příjmu	kryje pracovní dobu	75
Španělsko	5	závisí na počtu dětí, suma kryjící náklady	kryje pracovní dobu, komerční	84
Česká republika	1	dotovaná péče podle příjmu	regionálně závislé	85
Irsko	38	suma kryjící náklady	regionální závislost, komerční přístup, kryjí pracovní dobu	56
Velká Brit.	34	pevná suma kryjící náklady	komerční přístup, kryjí pracovní dobu	60
Rakousko	4	-	-	68
Lucembursko	-	dotovaná péče podle příjmu a počtu dětí	kryjí pracovní dobu	-
Německo	10	pevná suma kryjící náklady plus suma závislá na příjmu	nedostačující, regionálně závislé	78
Nizozemsko	6	dotovaná péče podle příjmu a počtu dětí	kryje pracovní dobu	98
Belgie	30	dle příjmu a počtu dětí	kryjí pracovní dobu	97
Francie	29	dle příjmu a rodinnému kvocientu	kryjí pracovní dobu	99

Zdroj: OECD Employment Outlook 2001, Bradshaw et al. 1993

Poznámka: formální péče zahrnuje privátní i státní formu této služby

* ukazatel zmiňuje pouze obecné trendy. Neúplné rodiny a nízkopříjmové rodiny následují jiná pravidla, protože jsou ve většině zemí chápány jako zvláštní kategorie vyžadující slevy a finanční dotace.

Jako velmi podstatné se také ukazuje to, jak je formální péče o děti organizována. V některých zemích je tato služba dostupná, ovšem její struktura může být nevyhovující pro pracující matky. Například ve Francii existuje tradice volných střed ve školách. V tyto dny se rodiče musí o své děti postarat. Toto opatření může komplikovat život matek pracujících na plný úvazek. Podobným příkladem může být obědová přestávka v německých školách, kdy obědy nejsou poskytovány v rámci školy. Rodiče se proto musí postarat o to, že se jejich dítě dostane v průběhu přestávky domů, kde se může najíst. Problémem je také sobotní školní docházka kompenzující v některých regionech Německa kratší pracovní dny pro děti v průběhu týdne. Tyto skutečnosti znemožňují skloubit pracovní dobu rodičů a školní

docházku dětí. Problém tedy netkví v nedostupnosti ani v tom, že služby jsou příliš drahé, ale v jejich nevyhovující struktuře.

Do kategorie formální péče (pozn.6) o děti jsou v tomto případě zahrnuty jak státní, tak i privátní formy této služby. Dohromady jsou tak analyzovány tyto formy: skupinová péče ve školkách, speciální zařízení pro hendikepované děti, soukromí poskytovatelé péče (např. ženy starající se v soukromí o více dětí ze sousedství, rozšířené především v USA a plánované ve větší míře v Itálii), soukromí pečovatelé docházející nebo žijící v domácnosti rodičů (rozšířené především ve Španělsku). Skutečnost, že není rozlišena privátní (placená) a veřejná forma péče o děti, nás připravuje o velmi významné údaje.

Pokud totiž musí ženy za péči v některých zemích platit a v jiných ne (a hlavně pokud musí platit velkou část ze svého či rodinného příjmu), nelze uvedená čísla pokládat za bezezbytku srovnatelná a vypovídající o pozitivních opatřeních sociálního státu. Také chybí jakékoli srovnatelné údaje o tom, do jaké míry jsou výdaje v zemích, kde se za formální péči o děti platí, odečitatelnou položkou z daní. Podle Bradshawa et al. 1993 výdaje jsou odečitatelné z daní například v Lucembursku, v Irsku u svobodných rodičů s definovaným příjmovým stropem, ve Francii jsou odpočítávány ze zdanitelného příjmu ve dvoupríjmových domácnostech s definovaným stropem, v Belgii s definovaným příjmovým stropem, ve Španělsku ve speciálních případech. Data v tabulce tak pouze ukazují, kolik procent dětí v určitém věku nezůstává v plné péči rodičů, neposkytují ale srovnání míry sociální podpory státu v této oblasti.

Ve skandinávských zemích (hlavně v Dánsku a ve Švédsku), v Irsku, ve Velké Británii a v Belgii je velmi rozšířenou praxí, že jsou děti ve věku do 3 let svěřovány formálním institucím. Tato externalizace péče o děti je mnohem častější, a to ve všech sledovaných zemích, u věkové kategorie dětí od 3 do 6 let.

V zemích, kde jsme zaznamenali známky podzaměstnanosti matek s malými dětmi (Španělsko, Itálie, Řecko), prokazují obecně nižší míru zaměstnanosti a vyšší zapojení žen do domestikovaných činností (starost o rodinu). Není tedy náhodou, že v těchto zemích můžeme zaznamenat nižší procenta využívání formální péče o děti do 3 let. Ženy se zde nacházejí v sevření dvou negativních tlaků. Pro ženy není dostatek šancí na trhu práce, a tak se utíkají do sféry rodiny. Na druhé straně, když by na trh práce vstoupit mohly, pak je nedostatek dostupné veřejné péče o děti nutí rozhodnout se mezi prací v domácnosti, investice do privátní péče pro potomka/y a mobilizací rodinné výpomoci. Cook (2000) uvádí, že ve Španělsku je jedním z hlavních determinantů počtu dětí v domácnosti přítomnost další dospělé osoby v domácnosti, což může být buď rodinný člen nebo pomocná síla starající se o děti.

Velmi zřídka je využívána formální péče o děti do 3 let i v Rakousku, Nizozemsko a hlavně v České republice. Z dat OECD pro naši republiku lze vyvodit, že veřejná péče o děti do 3 let je na velmi nízké úrovni. Podle dat Českého statistického úřadu je v České republice 50% dětí ve věku 0-5 v péči formálních institucí, přičemž v roce 2002 nebylo 3 813 dětí (1,3 % ze všech žádostí) přijato kvůli omezené kapacitě zařízení. Do tohoto výpočtu, ale zřejmě nebyly zahrnuty jesle.

Sirovátka (2004) uvádí, že státem podporovaná péče o děti do 3 let prošla po pádu komunistického režimu radikálními změnami. Jejich počet a kapacita se v průběhu doby výrazně snížila (z 53 tisíc míst pro děti v roce 1989 na 1,8 tisíc v roce 2000). Podrobnější data týkající se především poptávky po zařízeních tohoto typu by mohla odhalit, zda České rodiny nevyužívají těchto služeb proto, že jsou buď „nedostatkovým zbožím“, příliš drahé pro širší vrstvy obyvatelstva nebo prostě nejsou populární a rodiče volí jiné cesty, jak se postarat o své potomky.

Obecně

Obecnou debatu o státních intervencích ovlivňujících rovnováhu mezi rodinným životem a pracovní kariérou můžeme uzavřít diskusí o důležitosti cílenosti státních opatření. Můžeme rozlišit různé strategie, jak se sociální stát snaží řešit tento problém: některé země upřednostňují podporu ve formě služeb, jiné státy spoléhají více na peněžní transfery a finanční zvýhodňování rodin s dětmi. Všechny uvedené způsoby jsou různě kombinovány a těžko bychom hledali zemi spoléhající pouze na jeden z nich. Lze ovšem vyzorovat obecné tendence jednotlivých zemí protěžující jeden nebo dva způsoby nebo jejich kombinace. Tyto různé preference vyvolávají odlišné reakce a životní strategie individuů. Můžeme očekávat, že státy, které se zaměřují na daňové úlevy a finanční podporu, mají tendenci udržovat při životě systém jednopříjmové domácnosti, kde žena zůstává doma a její mateřství a péče o dítě je finančně kompenzováno a odráží se na příjmu osoby, která pracuje (Francie, Lucembursko, Německo). Systémy poskytující služby a flexibilní opětovný vstup na trh práce (Švédsko) povede k vyšší participaci žen na trhu práce a externalizaci domácích povinností. Naopak země s velmi nevýrazným systémem služeb a rigidním pracovním trhem budou charakteristické vysokou mírou na trhu neaktivních nebo naopak pouze na kariéru orientovaných žen, přičemž obě skupiny budou opatrně zvažovat možné mateřství (Itálie, Španělsko).

V literatuře najdeme pokusy vytvořit index sociálních opatření podporujících zaměstnanost matek (zahrnující údaje o rodičovské dovolené, péči o děti a organizaci veřejného školství). Gornick et al. (1997) například uvádí, že nejvíce je mladým matkám, které chtějí pracovat, nakloněn sociální systém ve Francii, Švédsku, Finsku, Dánsku a Belgii. Průměrnou podporu mohou očekávat ženy-matky v Itálii, Německu, Lucembursku a Nizozemsku. Nejmenší pomoc státu autoři odhalili ve Velké Británii.

Ve Velké Británii je ovšem míra zaměstnanosti žen velmi vysoká a míra porodnosti rozhodně nepatří mezi nejnižší v Evropě. Británie je příkladem toho, že i bez výrazné podpory státu lze kombinovat zaměstnání (ať už na částečný či plný úvazek) a rodinu, alespoň tedy pokud se díváme na obecné statistické ukazatele zaměstnanosti. Pokud se zaměříme na kvalitu zaměstnání, kterou ženy vykonávají (viz výše poznámka o nízké kvalitě práce na částečný úvazek ve Velké Británii), je zřejmé, že dobře vypadající statistiky nemusí zákonitě znamenat uspokojivou situaci v reálném životě.

Česká republika

V České republice existuje systém, který se vyznačuje relativně vysokou mírou zaměstnanosti žen. Narozením dítěte se však situace mění. Tuto skutečnost můžeme vysvětlit několika způsoby. Prvním je nestabilní pozice mladých matek na trhu práce a vyšší riziko nezaměstnanosti (nezaměstnanost žen v ČR je nejvyšší ve věkové kategorii 15-24let, což může být způsobeno jednak vysokou mírou nezaměstnanosti u absolventů škol nebo mateřstvím). To je ale velice spekulativní závěr. Jako více podložený se jeví fakt, že české ženy nemají možnost nebo nechtějí využívat práce na částečný úvazek, a tak musí volit mezi zaměstnáním na plný úvazek nebo péčí o dítě v rámci rodičovské dovolené. Instituce velmi dlouhé rodičovské dovolené může mnoha ženám poskytovat alternativu ke špatně placené práci na částečný úvazek.

Formální péče o děti do tří let není příliš rozšířena. Tuto skutečnost je možné vysvětlit tím, že cena této služby v porovnání s přepokládaným výdělkem ženy není pro rodinu zajímavá. Sociální dávky, které rodina získá pokud žena zůstane doma s dítětem, se tak mohou blížit čistému příjmu ze zaměstnání. Zde je nutné upřesnit, že zde hovoříme především o ženách s průměrnými nebo podprůměrnými příjmy. Neatraktivnost jeslí pro rodiny s dětmi může být také vysvětlena častou zainteresovaností prarodičů do péče o děti nebo stereotypy převládajícími v české společnosti.

Přídavky na děti jsou posuzovány podle příjmu rodiny a jsou tak zaměřeny pouze na sociálně slabší rodiny.

Mikrofaktory

Mikroúrovňové faktory se zaměřují na rovinu individuů a jejich životních strategií. Je zjevné, že vztah mezi makrofaktory a mikroskutečnostmi je oboustranný a nepřetržitý a je takřka nemožné odhalit, který z nich ovlivňuje ten druhý a jak. V této části práce se ale zaměříme na ženy/pracovnice/matky jako na racionální sociální aktéry, které do jisté míry disponují vůlí a možnostmi směřovat své životní kroky.

Existuje mnoho teorií zabývajících se postavením žen na trhu práce a vyrovnáváním se s dilematem “zaměstnání-rodina/ produkce-reprodukce”. Například neoliberální myslitelé vidí rodinu jako jednotku snažící se maximalizovat užitek a genderovou dělbu práce jako jeden z neefektivnějších způsobů zvýšení produkce domácnosti (Cook 2001). Neoliberální teorie už ale v mnohém nekorespondují se sociální realitou západní Evropy a sociálním vývojem posledních dekád. Emancipace a zvýšená poptávka po ženské pracovní síle ve většině zemí EU činí z nutnosti zůstat ve sféře domácnosti možnost volit a rozhodovat se, jak balancovat kariéru a rodinný život. Příkladem tohoto “volního” směru v analýze postavení žen na trhu práce je například preferenční teorie. Před tím, než se začneme podrobněji zabývat preferenční teorií, podívejme se na data prezentující postoje veřejností v EU zemích a v České republice k rodině a pozici ženy v ní a na trhu práce.

Postoje veřejnosti k balancování rodiny a práce s důrazem na ženskou zaměstnanost

Hodnotové orientace a postoje výrazně ovlivňují životní strategie jednotlivců. To, co člověk pokládá za normální a za správné, směřuje jeho životní rozhodnutí. Proto je interpretačně přínosné podívat se na to, jak jsou rodinný život a mateřství nahlíženy ve sledovaných zemích. K tomuto účelu využijeme Evropskou studii hodnot z roku 1999.

T a b u l k a 14 Postoje k mateřství a zaměstnanosti matek - průměrné hodnoty pro muže a ženy

	žena potřebuje dítě, aby její život byl naplněn		pracující matka může mít stejný vztah k dětem jako matka, která nepracuje		předškolní děti trpí, je-li jejich matka zaměstnaná		ženy touží hlavně po domově a dětech		být v domácnosti je stejně smysluplné jako pracovat za mzdu		mít zaměstnání je pro ženu nejlepší cesta k nezávislosti		oba partneři by měli přispívat do rozpočtu domácnosti	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Belgie	1,58	1,64	1,88	1,69	2,38	2,57	2,35	2,39	2,14	2,27	2,00	1,83	2,04	1,81
Dánsko	1,16	1,24	1,69	1,54	2,92	3,23	3,03	3,08	2,38	2,46	1,86	1,76	2,14	2,08
Německo	1,44	1,47	2,25	2,07	2,08	2,25	2,55	2,69	2,55	2,70	1,96	1,79	2,11	2,09
Řecko	1,23	1,19	2,23	1,99	1,85	1,92	1,88	2,02	2,10	2,31	2,18	1,71	1,93	1,79
Španělsko	1,55	1,49	2,05	1,19	2,53	2,59	2,54	2,56	2,42	2,45	1,86	1,95	1,96	1,91
Francie	1,31	1,33	1,92	1,69	2,29	2,48	2,17	2,21	2,18	2,27	1,82	1,65	1,82	1,79
Irsko	1,81	1,88	2,38	2,25	3,09	3,21	3,02	3,15	2,64	2,53	2,64	2,54	2,44	2,29
Itálie	1,45	1,42	2,32	2,18	1,99	2,01	2,17	2,20	2,33	2,46	2,12	1,94	2,00	1,93
Lucembursko	1,59	1,65	1,94	1,75	2,03	2,24	2,35	2,47	2,10	2,26	1,74	1,66	2,35	2,31
Nizozemsko	1,93	1,93	1,96	1,77	2,47	2,71	2,70	2,79	2,41	2,52	2,31	2,32	2,68	2,63
Rakousko	1,64	1,67	2,77	2,47	2,12	2,11	2,86	2,96	2,74	2,86	2,12	2,04	2,28	2,09
Portugalsko	1,36	1,29	2,20	2,18	2,11	2,20	2,44	2,50	2,49	2,53	2,07	1,88	1,89	1,76
Švédsko	1,71	1,79	1,87	1,48	2,63	3,02	2,66	2,89	2,41	2,52	1,85	1,76	1,62	1,52
Velká Británie	1,78	1,80	2,20	2,08	2,44	2,64	2,50	2,67	2,39	2,32	2,36	2,27	2,19	2,16
Česká republika	1,58	1,54	1,99	1,82	2,39	2,54	2,18	2,17	2,03	2,16	2,20	2,03	1,68	1,58

Zdroj: EVS 1999

Poznámka : první sloupec škála 1-2, zbytek 1-4. Interpretace čísel: čím nižší hodnota v tabulce, tím větší souhlas s výrokem

Ze sledovaných zemí se jako nejkonzervativnější, co se týče postojů k zaměstnaným matkám a jejich vztahu k dětem, jeví Rakousko, Irsko, Německo, Itálie a Řecko. Ale pouze v Itálii a v Řecku se lidé obávají toho, že předškolní děti trpí, je-li jejich matka zaměstnaná a jen v Řecku přetrvává tendence myslet si, že ženy touží hlavně po domově a dětech. Řecké, španělské a lucemburské ženy věří tomu, že být v domácnosti je stejně smysluplné jako pracovat za mzdu. Na druhou stranu se ukazuje, že řečtí, portugalská, italská a čeští muži, obě pohlaví v Irsku, Nizozemsku, Velké Británii a Rakousku pochybují o tom, že mít zaměstnání je pro ženu nejlepší cesta k nezávislosti. S tím, že oba partneři by měli přispívat do rozpočtu domácnosti nejméně často souhlasí obyvatelé Irska, Lucemburska, Nizozemska, Rakouska a Velké Británie. V České republice dotázaní odpovídali většinou ve prospěch účasti žen-matek na trhu práce a proti „domestikaci“ žen. Čísla však neukazují žádné radikální postoje ke sledovaným výroky s výjimkou postoje k financování domácnosti. Zde se Češi dosti jednoznačně vyslovují pro to, aby oba partneři vydělávali. Obecně ale můžeme konstatovat, že v porovnání s ostatními zeměmi jsme „zlatým středem“.

Zajímavým zjištěním, které nám poskytují data z mezinárodního šetření EVS 1999, je, že ve všech sledovaných zemích muži zastávají konzervativnější názory co se týče participace žen na trhu práce. Muži jsou obecně více skeptičtí k tomu, že pracující matka může mít stejný vztah k dětem jako žena, která nepracuje, že mít zaměstnání je pro ženu nejlepší cesta k nezávislosti (s výjimkou Řecka, Nizozemska) a že oba partneři by měli přispívat rozpočtu domácnosti. Také více mužů než žen je ochotno souhlasit s tím, že předškolní děti trpí, je-li jejich matka zaměstnaná (s výjimkou Rakouska), že ženy touží hlavně po domově a dětech, že být v domácnosti je stejně smysluplné jako pracovat za mzdu (s výjimkou Irska a Velké Británie).

T a b u l k a 15 Postoje k mateřství a zaměstnanosti matek - průměrné hodnoty pro lidi ve věku 18-35 a 50 a víc

	žena potřebuje dítě, aby její život byl naplněn		pracující matka může mít stejný vztah k dětem jako matka, která nepracuje		předškolní děti trpí, je-li jejich matka zaměstnaná		ženy touží hlavně po domově a dětech		být v domácnosti je stejně smysluplné jako pracovat za mzdu		mít zaměstnání je pro ženu nejlepší cesta k nezávislosti		oba partneři by měli přispívat do rozpočtu domácnosti	
	ml.	st.	ml.	st.	ml.	st.	ml.	st.	ml.	st.	ml.	st.	ml.	st.
Belgie	1,65	1,55	1,68	1,88	2,60	2,32	2,49	2,16	2,29	2,07	2,06	1,78	1,90	1,88
Dánsko	1,25	1,15	1,67	1,64	3,23	2,85	3,06	3,00	2,53	2,32	1,94	1,71	2,06	2,10
Německo	1,60	1,37	2,00	2,26	2,37	1,98	2,82	2,42	2,82	2,44	1,77	1,91	1,95	2,20
Řecko	1,32	1,14	1,99	2,36	2,01	1,67	2,28	1,77	2,63	1,91	1,68	2,20	1,53	2,15
Španělsko	1,68	1,35	1,90	2,15	2,76	2,32	2,79	2,24	2,69	2,17	1,89	2,06	1,83	2,05
Francie	1,38	1,25	1,76	1,93	2,51	2,18	2,29	2,01	2,33	2,12	1,78	1,71	1,84	1,71
Irsko	1,91	1,75	2,17	2,53	3,37	2,86	3,38	2,71	2,82	2,24	2,62	2,52	2,31	2,37
Itálie	1,53	1,33	2,16	2,37	2,11	1,88	2,39	1,97	2,59	2,22	2,03	2,04	1,99	1,95
Lucemb.	1,65	1,55	1,75	1,96	2,33	1,96	2,63	2,12	2,33	1,96	1,69	1,68	2,22	2,36
Nizozemsko	1,96	1,87	1,86	1,88	2,72	2,43	2,98	2,44	2,58	2,33	2,43	2,19	2,61	2,67
Rakousko	1,74	1,58	2,47	2,73	2,25	1,96	3,20	2,59	3,10	2,48	2,11	2,01	2,13	2,16
Portugalsko	1,44	1,21	2,03	2,29	2,17	2,14	2,57	2,35	2,58	2,36	1,80	2,02	1,61	1,92
Švédsko	1,76	1,74	1,72	1,66	2,99	2,63	2,87	2,61	2,58	2,34	2,07	1,56	1,60	1,46
Velká Británie	1,84	1,73	2,01	2,27	2,61	2,42	2,73	2,40	2,39	2,25	2,29	2,26	2,24	2,06
Česká republika	1,67	1,46	1,95	1,87	2,61	2,33	2,29	2,07	2,16	2,05	2,13	2,09	1,75	1,52

Zdroj: EVS 1999

Poznámka : první sloupec škála 1-2, zbytek 1-4, čím nižší hodnota v tabulce, tím větší souhlas s výrokem

Lze si také všimnout, že mladá generace více než lidé starší padesáti let nevidí problém v tom, že matka pracuje. Mladí lidé ve všech sledovaných zemích se také mnohem negativněji staví k výroku, který tvrdí, že být v domácnosti je stejně smysluplné jako pracovat za mzdu a že ženy touží hlavně po tom mít rodinu a děti. K zajímavému generačnímu posunu došlo například v Řecku (země s nízkou participací žen na trhu práce), kdy mladí lidé vidí v zaměstnanosti žen cestu k jejich osamostatnění. Opačný trend lze ale vyzorovat například ve Švédsku (jedna z nejvyšších měr participace žen na trhu práce), kdy se mladá generace dívá na zaměstnanost žen jako na prostředek k dosažení nezávislosti s menším nadšením než jejich starší spoluobčané. Řecko zaznamenalo také velký posun co se týče přístupu k financování domácnosti. Mladší generace je zastáncem toho, že oba partneři by měli přispívat, kdežto starší Řekové jsou mnohem konzervativnější, tedy spoléhají především na příjmy muže.

Preferenční teorie

Cathrin Hakimová, autorka preferenční teorie, se snaží vysvětlit rozdíl ve finančních odměnách žen a mužů pomocí kategorizace různých životních preferencí identifikovatelných u žen. Autorka tvrdí, že v zemích jako Velká Británie a USA profesní segregace mezi muži a ženami už nemůže sloužit jako vysvětlení toho, že ženy obecně méně často studují náročné obory, že nejsou tolik zastoupeny ve významných lépe placených pozicích a že i ženy s univerzitními diplomy jsou často pouze druhotnými přispěvateli do rodinného rozpočtu. (Hakim 2002) Co opravdu platí, alespoň tedy v některých zemích Západu, jsou podle Hakimové, preference samotných žen.

Preferenční teorie nabízí jiný pohled na to, jak vysvětlit volby žen mezi placenou prací a domácí/neformální prací. Hakimová (2000) rozlišuje tři základní typy životních strategií žen: orientované na domácnost, orientované na práci, adaptabilní. Ženy orientované na rodinu a práci v domácnosti vidí děti jako prioritu, která nemůže být narušena kariéerními ambicemi. Nevstupují na trh práce, pokud to není nezbytně nutné. Využívají té části sociálního systému, která je zaměřená na matky v domácnosti. Nečerpají prostředky z fondů zaměstnanecké politiky a z prostředků věnovaných na poskytování formální péče o děti.

Adaptabilní typ žen se snaží kombinovat rodinu a děti. Jeho představitelky jsou často zaměstnány na částečný úvazek, využívají často opatření regulujících trh práce ve prospěch žen, prostředky ze zaměstnanecké politiky státu a opatření zajišťující rovnost příležitostí mužů a žen. Ve velké míře využívají možnosti pracovat na částečný úvazek. Tento fakt komentuje Bernhardt (2000), když uvádí, že v zemích, kde není práce na částečný úvazek zvykem, dochází v důsledku tlaku trhu a pracovních příležitostí k poklesu porodnosti. Rodiče nemají možnost zvolit "střední cestu kompromisu" mezi zaměstnáním a rodinou.

Ženy orientované na práci logicky preferují kariéru před rodinným životem. Jsou velmi často bezdětné a investují do svého lidského kapitálu. Jsou častěji zaměstnané na plný úvazek než ženy ze zbývajících kategorií.

Zde je dobré zdůraznit, že poměry zastoupení těchto tří „ideálních typů“ žen se v velkou pravděpodobností liší v různých zemích a že různé kompozice těchto tří kategorií také závisí na generaci žen a na tom, v jaké fázi životního cyklu se právě nachází.

T a b u l k a 16 Charakteristiky tři skupin žen podle životních preferencí

	orientované na domácnost	adaptabilní	orientované na práci
% zaměstnaných na plný úvazek	40	35	63
% zaměstnaných na částečný úvazek	16	37	15
% neaktivních na trhu práce	44	28	22
% vdaných/ kohabitujících	71	80	45
průměrný počet dětí ve věku 0-16	1,28	1,02	0,61
počet dotázaných	171	870	194
zastoupení skupiny vůči celkovému počtu	14%	70%	16%

*Poznámka: Vzorek žen ve věku 20-59, které dokončily své vzdělávání
Počet dětí je uveden u žen ve věku 20-55*

*Zdroj: C Hakim, 'Lifestyle preferences as determinants of women's differentiated labour market careers',
Work and Occupations, vol 29, November 2002.*

Jak je patrné z tabulky, v Anglii je nejzastoupenější adaptabilní typ žen. 70% žen ve věku 20 - 59 spadá právě do této kategorie. Zbývající kategorie jsou zastoupeny přibližně stejným dílem (15%).

Nedostatky preferenční teorie

Preferenční teorie i přes to, že byla prezentována velmi heslovitě, může vyvolat několik kritických poznámek. Ve světle předešlých diskusí o poptávce po ženské pracovní síle (údaje o reálné strukturální potřebě ženských zaměstnanců v existujících ekonomikách), nabídce ženské pracovní síly (hlavně ukazatele svědčící o síle domácích povinností ve společnostech, kde externalizace domácí práce je nedostupná nebo příliš drahá) musíme konstatovat, že preferenční teorie je aplikovatelná pouze na některé evropské země, kde ekonomický rozvoj dosáhl určité úrovně, kde existuje infrastruktura sociální pomoci matkám - pracovnícím, kde trh je dostatečně flexibilní a stát do určité míry reguluje rovnost vstupu do něho pro obě pohlaví.

Dalším velmi pádným argumentem, který relativizuje platnost preferenční teorie, je problém chudoby a nízkých příjmů určitých domácností. V některých zemích fakt, že do rodiny přibude dítě, může znamenat pád pod hranici chudoby. V těchto podmínkách jsou určité segmenty populace žen-matek nuceny vstupovat na trh práce a pomoci tak udržet materiální standard rodiny na určité rovině (viz kapitola o chudobě). Znamená to, že ženy, které by možná raději zůstaly doma, vstupují na trh práce, a to většinou na trh práce s nízkými mzdami a nízkým statutem. Také se stává, že ženy, pokud se jim narodí dítě, by rády pracovaly, ovšem fakt, že mají dítě, snižuje šanci, že si najdou stabilní práci odpovídající jejich kvalifikaci.

Hakimová (2002) sama připouští, že chudoba a sociální podmínky mohou mít vliv na životní strategie žen. Přiznává, že ekonomika vystavuje životní plány a preference žen velkému tlaku, což demonstrují například údaje o pracovní aktivitě žen orientovaných na domácnost, které jsou vyšší, než by se dalo očekávat (v porovnání s adaptabilním typem žen vykazují vysoké procento zaměstnanosti na plný úvazek).

Problém chudoby není jediným tlakem na životní strategie a volby jednotlivců. Rozhodnutí o tom, jak kdo (v našem případě ženy) bude žít svůj život, může být velmi významně ovlivněno stavem pracovního trhu, kulturní tradicí země a rozsahem sociálních opatření v té které zemi.

Tato kritická reflexe preferenční teorie je dobrým úvodem pro kapitolu, která se bude věnovat konfliktu mezi systemickými tlaky a individuálními životními strategiemi jednotlivců, konfliktu mezi makro- a mikrorovinou zkoumaného problému.

Makro-mikrokonflikt, tlak makrofaktorů na individuální strategie jedinců

Skutečnosti uvedené v předcházejícím odstavci nás vedou k závěru, že makrosociální/systemické faktory v podobě nastavení trhu práce, státu a jeho opatření a kulturních tradic jsou v neustálé interakci s individuálními strategiemi jednotlivců, ovlivňují je a jsou jimi ovlivňovány. V následujících kapitolách se proto budeme věnovat několika skutečnostem, které velmi jasně demonstrují, že balancování rodinného a pracovního života není pouze v rukou jednotlivců jako svobodných sociálních aktérů, ale je výrazně tvarované charakteristikami sociálního systému, ve kterém lidé žijí. Konkrétně se zaměříme na již zmíněnou problematiku chudoby, otázku diskriminace vstupu a postupu žen na trhu práce, rozpor mezi preferovanými a reálnými pracovními vzorci, příjmovou penalizací žen, příjmovou diskriminací žen v důchodovém věku a vliv systému na porodnost.

Příjmová chudoba a vynucené strategie

Sociální situace rodin s dětmi je velmi úzce spojena s problematikou poklesu příjmu rodiny v případě, že jeden z rodičů opouští, byť dočasně, své zaměstnání a s radikálním zvýšením výdajů domácnosti spojeným s péčí o nového člena rodiny. Chudobu, a to v podobě příjmové chudoby nebo ve formě deprivace, můžeme analyzovat ze dvou úhlů pohledu: statického a dynamického. Statický přístup vypovídá o riziku chudoby v určitém bodě/bodech času. Dynamický přístup sleduje problém dlouhodobě na stejném vzorku jednotlivců či domácností a umožňuje tak analyzovat například dlouhodobý pád pod hranici chudoby a tranzici chudoby.

Statický přístup

Rodičovství se mnohdy neslučuje s participací na trhu práce a velmi často je spojeno s faktem, že jeden z rodičů, nejčastěji to je žena, se na čas vzdává své práce a stará se o své dítě. Tam nesnáze s harmonizací rodinného a pracovního života pouze začínají. Rodič, který se rozhodne využít plně své mateřské/rodičovské dovolené nebo dovolené spojené s péčí o dítě, omezuje na určitou dobu svůj příjem a přerušuje svoji kariéru, což může znamenat ztrátu příležitostí v budoucnosti a konkurenceschopnosti na pracovním trhu (zastarávající znalostí a dovedností).

T a b u l k a 17 Indikátory nebezpečí chudoby pro obě pohlaví před a po sociálních transferech, rok 2001

	riziko chudoby před sociálními transfery		riziko chudoby po sociálních transferech		trvalé riziko chudoby	
	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži
Belgie	25	21	15	12	8	6
Dánsko	24	18	12	9	6	4
Německo	23	20	12	10	7	6
Řecko	24	21	22	19	15	13
Španělsko	25	22	20	17	11	10
Francie	24	23	16	15	9	8
Irsko	32	29	23	20	15	12
Itálie	23	21	20	19	13	12
Lucembursko	23	24	13	12	8	9
Nizozemsko	21	21	11	12	5	6
Rakousko	25	19	14	9	9	5
Portugalsko	24	25	20	20	15	14
Finsko	20	17	14	9	8	4
Švédsko	29	25	11	10	-	-
Velká Británie	32	26	19	15	11	9
Česká republika	19	18	8	7	-	-

Zdroj: EUROSTAT

Poznámka: riziko je kalkulováno jako podíl žen a mužů, jejichž disponibilní příjem buď před a nebo po sociálních transferech nedosahuje výše 60% mediánu disponibilního příjmu.

Dlouhodobé riziko chudoby je definováno jako pád pod výše definovanou hranici příjmu v měřeném roce a zároveň alespoň po dobu dvou let v průběhu posledních tří let

Ponecháme-li na chvíli stranou element rodiny a život ve společné domácnosti a zaměříme-li se pouze na porovnání rizika chudoby u mužů a žen, můžeme říci, že ženy jsou vystaveny pádu pod hranici příjmové chudoby mnohem více než muži, a to ať už hovoříme o chudobě jak před, tak i po zahrnutí sociální transferů do výpočtu disponibilního příjmu (s výjimkami Lucemburska, Portugalska a Nizozemska, kde jsou v rizikovějším nebo stejném postavení muži).

Přejdeme-li z roviny jednotlivců na úroveň domácností, zjistíme, že počet dětí ovlivňuje v určitých zemích sociální postavení rodiny. Z dostupných dat je patrné, že hlavně rodiny se třemi dětmi se dostávají do závažnějších finančních problémů (např. ve Španělsku, Francii, Irsku, Itálii, Lucembursku, Rakousku, Portugalsku a ve Velké Británii). Pro vyšší riziko chudoby u vícedětných rodin se nabízí hned několik možných vysvětlení. Vedle radikálního vzrůstu rodinných nákladů (nové bydlení, auto atd.) to může být i fakt, že příčinný vztah „čím více dětí, tím chudší rodina“ může fungovat i obráceně - „čím chudší rodina, tím více dětí“.

Jedno dítě představuje zaznamenané sociální riziko (vyšší procento domácností pod hranicí chudoby) ve Španělsku a v Británii. Mezi země s nejnižšími mírami chudoby v segmentu domácností s dětmi jsou Dánsko, Švédsko, Finsko a Belgie. Pro tyto země je charakterická, jak víme z předchozích kapitol, vysoká míra participace žen na trhu práce ať už v podobě zaměstnání na plný nebo částečný úvazek. Sociální politika těchto států je také velmi vstřícná k potřebám žen, a to v podobě platné legislativy garantující rovný vstup na trh práce, ale i ve formě služeb a dávek spojených s rodinným životem.

Tabulka 18 Míra chudoby v závislosti na počtu dětí v domácnosti, rok 1999

	rodiče s jedním nezaopatřeným dítětem	rodiče s dvěma nezaopatřenými dětmi	rodiče s třemi a více nezaopatřenými dětmi	obecně	* vliv rodinných dávek na míru chudoby
Belgie	8	3	11	13	3,4
Dánsko	2	2	6	11	1
Německo	3	10	14	11	2,4
Řecko	10	15	13	21	0,4
Španělsko	15	20	32	13	0,1
Francie	3	10	23	15	2,3
Irsko	13	12	27	18	3,2
Itálie	12	15	33	18	0,4
Lucembursko	10	13	31	13	3,5
Holandsko	8	6	18	11	2,0
Rakousko	8	10	24	12	4,4
Portugalsko	13	16	33	21	1,8
Finsko	3	4	11	11	2,5
Švédsko	5	5	11	3	3,2
Velká Británie	14	15	33	13	2,5
Česká republika**	4,6	5,1	14,2	7	nedostatek informací pro výpočet (v datech pro ČR nejsou rozlišeny typy sociálních dávek)

Zdroj: Eurostat 2002

Šetření sociální situace domácností 2001, vlastní výpočty

Venturini 2003

* Vliv rodinných dávek na míru chudoby = rozdíl mezi mírou chudoby pokud jsou do příjmu zahrnuty rodinné dávky a po jejich odečtení. Čím vyšší číslo, tím pozitivnější vliv rodinných dávek na snižování rizika chudoby

** Data pro Českou republiku jsou výsledkem vlastních výpočtů založených na datech z výzkumu Sociální situace domácností 2001

Hranice chudoby definována jako 60% mediánu příjmu ekvivalentního příjmu po sociálních transferech. Pro přepočtení z disponibilního na ekvivalentní příjem je v případě ČR použito tzv. EU modifikované stupnice pracující s koeficienty: 1 - osoba v čele domácnosti, 0,3 - děti ve věku 0-13, 0,5 - ostatní děti a osoby (proměnná - počet spotřebních jednotek - def. EU). Použití této modifikované stupnice vede k tomu, že získaná míra chudoby se liší od té, kterou bychom získali při použití OECD koeficientů (koeficienty: 1 - osoba v čele domácnosti, 0,5 - děti ve věku 0-13, 0,7 - ostatní děti a osoby). Míry chudoby v ČR podle OECD koeficientů: dvojice s jedním dítětem = 5,2, se dvěma dětmi = 8,4, se třemi a více dětmi = 28,7).

Poslední sloupec tabulky nastiňuje, byť ve velmi hrubých rysech, jak sociální dávky určené rodinám a dětem působí na riziko pádu domácností (těch s dětmi i bez dětí) pod hranici chudoby. V některých zemích, jako je například Rakousko, Lucembursko a Belgie, dokáží peněžní dávky rodinám s dětmi snížit míru chudoby o několik procentních bodů. Význam této formy státní pomoci je tak v těchto zemích zřejmý a nejvýraznější v EU. Naopak, ve Španělsku, Itálii a Řecku dávky rodinám nemají na míru chudoby domácností výrazný vliv.

Zde si ale musíme uvědomit, že míra chudoby v různých zemích může být způsobena různými vlivy nebo jejich spolupůsobením a že segmenty populace nejvíce ohrožené pádem pod hranici chudoby se liší stát od státu a nemusí mezi ně zákonitě patřit rodiny s dětmi. To znamená, že dávky těmto domácnostem nic nezmění na životní situaci segmentu populace, který je reálně v nebezpečí pádu pod hranici chudoby. Prezentovaná data proto umožňují jen orientační náhled na roli rodinných dávek v dané zemi. Nedokáží ale odhalit jejich opravdový vliv ve vztahu k ostatním možným současně působícím faktorům. Mnohem větší výpovědní hodnotu by měla analýza vlivu dávek na podskupině rodin s dětmi.

Velmi důležitým momentem při analýze rizika chudoby v domácnostech s dětmi je i druh domácnosti a postavení ženy v ní. Cook (2001) na základě výsledků svého empirického

zkoumání tvrdí, že domácnosti se dvěma výdělečně činnými rodiči mnohem méně padají pod hranici chudoby než rodiny s jedním zaměstnaným členem (breadwinner). Tento závěr může být do jisté míry relativizován tím, že domácnosti se dvěma výdělečně činnými členy mají v průměru méně dětí, i proto jsou jejich náklady na domácnost nižší. Obecně ale platí, že dva příjmy významně vylepšují ekonomickou situaci domácnosti, a proto mnoho žen využívá příležitosti vstoupit na trh práce. Cook v této souvislosti uvádí, že hlavně ženy žijící v domácnostech s nejnižšími příjmy mají nejvyšší pravděpodobnost aktivního zapojení do formálního pracovního procesu.

Česká republika

V České republice (pozn.7) se riziko pádu pod hranici chudoby zvyšuje, stejně jako ve většině zemí EU, s rostoucím počtem dětí v domácnosti. Opravdovým rizikem, co se týče příjmového propadu, je ale až narození třetího dítěte. Obecně můžeme konstatovat, že v porovnání s ostatními zeměmi EU Česká republika patří mezi ty s nejnižším rizikem chudoby u populace rodin s dětmi. Data získaná při výzkumu „Šetření sociální situace domácností v České republice“ dále ukazují, že riziko pádu pod hranici chudoby také závisí na počtu ekonomicky aktivních členů domácnosti, na vzdělání přednosta domácnosti a na vzdělání manželky/partnerky přednosta domácnosti.

Výskyt chudoby u domácností s dětmi v Česku je nejvyšší v rodinách s nezaměstnanými nebo ekonomicky neaktivními členy. Pouze 5% „pracujících domácností“ (dospělí členové domácnosti pracují) padá pod hranici 60% mediánu příjmu. U domácností „nepracujících-nezaměstnaných“ už se pod touto hranicí nachází 43,4% těchto rodin. Podobně je tomu u domácností s nepracujícími důchodci a s nepracujícími ekonomicky neaktivními členy.

Riziko chudoby je velmi rozdílné, pokud domácnosti s dětmi rozdělíme na úplné a neúplné. Tzv. „čisté úplné rodiny“ vykazují míru chudoby 5,8%, „smíšené úplné rodiny“ 7% a „čistá neúplná rodina“ 22,2%. Stejně tak existují významné rozdíly mezi domácnostmi s různou úrovní vzdělání rodičů. 38,6% domácností s dětmi s nízkou úrovní vzdělání (oba partneři se základním vzděláním se nachází pod hranicí chudoby, u rodin se středním vzděláním jich je pouze 8,3% a s vysokou úrovní 1,5%.

Pokud se zaměříme na sledování míry chudoby u rodin podle stáří dětí v nich žijících, ukazuje se, že čím mladší dítě v domácnosti, tím vyšší míra chudoby (děti do 2 let – 11,1% pod hranicí chudoby, do 5 let 11%, děti do 18 let 7,7% a rodiny bez dětí 6,2% pod hranicí chudoby). Co se týče analýzy chudoby v různých typech domácností, jsou mladé rodiny (v našem případě operacionalizované jako domácnosti s malými dětmi) zvláštní kategorií s vyšším rizikem pádu pod hranici chudoby.

T a b u l k a 19 Riziko pádu pod hranici chudoby podle počtu dětí a jejich věku

	věk dětí				
	0-2	3-5	6-9	10-15	16 a víc
1 dítě	11,0	11,2	9,2	8,0	7,5
2 děti	15,0	9,1	17,3	10,4	10,4

Okolo 11% mladých rodin s dětmi do věku 5 let padá pod hranici 60% mediánu příjmu v České republice. Rodiny se staršími dětmi vykazují 7,7% riziko chudoby. Co se týče sociální deprivace, rozhodli jsme se sledovat tři základní indikátory: náklady na bydlení, index deprivace (zahrnující předměty a služby, které si domácnost nemůže dovolit, jako například dostatečné vytápění bytu, jídlo, nové oblečení, vybavení do domácnosti, zájmy, koníčky, dovolená mimo domov, placené vzdělání, placené zdravotní služby, pohoštění pro návštěvy, využívání veřejných služeb, spoření na bydlení) a dostačující příjem na potřebné

věci. Ukazuje se, že náklady na bydlení jsou problémem hlavně pro neúplné rodiny a pro dvojice se 3 a více dětmi. Stejně tak index deprivace ukazuje, že neúplné rodiny, rodiny se 3 a více dětmi a občané starší 65 let si mohou dovolit méně služeb a věcí než ostatní sledované skupiny obyvatel.

Vzhledem k tomu, že v České republice byla realizována pouze první vlna šetření domácností, není možná podrobnější longitudinální analýza chudoby.

T a b u l k a 20 Ukazatele deprivace u různých typů domácností

	náklady na bydlení jsou finanční zátěží (škála 1-3), průměr	index deprivace - domácnost si nemůže dovolit jisté předměty a služby (škála 1-2), průměr	příjem domácnosti postačoval na všechno, co bylo potřeba (% zastoupení této kategorie)
ostatní domácnosti	1,67	1,51	16,5
jednotlivec, mladší 65	1,75	1,50	13,3
jednotlivec, 65 a více	1,77	1,66	11,7
dvojice, oba mladší 65	1,80	1,43	15,9
dvojice, alespoň 1 starší 65	1,79	1,56	9,8
dvojice s dítětem	1,71	1,40	13,1
dvojice se 2 dětmi	1,67	1,42	12,3
dvojice se 3 a více dětmi	1,49	1,56	1,3
dvojice s alespoň 1 dítětem a dalšími členy	1,65	1,46	3,4
neúplná rodina	1,42	1,60	2,6

Zdroj: Šetření sociální situace domácností 2001

Dynamický přístup

Doposud diskutované statické pojetí chudoby může být obohaceno sledováním dynamiky tohoto jevu. Dynamické chápání chudoby se pokouší zmapovat jednak trvání, ale hlavně mapování chudoby v průběhu času a zaznamenávání přechodu z pozice nad a pod hranici chudoby (tzv. tranzice chudoby). Druhý zmíněný element otevírá interpretačně zajímavé možnosti. Například je možné sledovat kolikrát za dané období osoba překonala nebo klesla pod hranici chudoby a jak lze tyto pohyby vysvětlit za základě demografického vývoje a změn pozice na trhu práce u sledovaných individuů a domácností. Jeandidier et al. (2002) vypracovali studii založenou na longitudinálních datech (ECHP), kde se pokusili mimo jiné definovat, jak změna v rodinném statusu alespoň jednoho člena domácnosti nebo narození dítěte provázená změnou pozice alespoň jednoho člena domácnosti na trhu práce, působí na tranzici z nebo do příjmové chudoby. Z výsledků je patrné, že narození dítěte zvyšuje pravděpodobnost pádů pod hranici chudoby ve všech zemích Evropské unie. Data agregovaná pro celou EU vykazují velmi vysoké hodnoty (odds ratio = 5,43).

T a b u l k a 21 Výsledky logit - regresní analýzy, tranzice chudoby ve světle změn pracovního a demografického statusu

	pravděpodobnost pádu pod hranici chudoby	pravděpodobnost překonání hranice chudoby
	poměr pravděpodobnosti/odds ratio	poměr pravděpodobnosti/odds ratio
změny v statusu na trhu práce		
ze zaměstnanosti do nezaměstnanosti	5,67	0,54
ze zaměstnanosti do důchodu	2,15	1,79
ze zaměstnanosti do neaktivity	3,32	0,79
z nezaměstnanosti do zaměstnanosti	0,68	2,79
z neaktivity do zaměstnanosti	0,54	2,26
z neaktivity do nezaměstnanosti	1,78	0,83
z nezaměstnanosti do neaktivity	1,73	0,83
změna statusu na trhu práce (tranzice do zaměstnanosti) kombinovaná s demografickou změnou		
jeden nebo více porodů	0,58	1,47
jedna (re)kohabitace	0,69	4,91
jedna dekohabitace	0,75	1,80
jedno nebo více úmrtí	1,23	2,13
změna statusu na trhu práce (tranzice do nezaměstnanosti) kombinovaná s demografickou změnou		
jeden nebo více porodů	5,43	0,81
jedna (re)kohabitace	1,47	0,39
jedna dekohabitace	2,01	0,84
jedno nebo více úmrtí	3,47	0,97

Zdroj: Jeandidier et al. (2002, 13)

Poznámka: kritická hranice pravděpodobnostního poměru (odds ratio) je 1, čím vyšší je hodnota pravděpodobnostního poměru (odds ratio), tím je vyšší pravděpodobnost výskytu sledované události (v našem případě pád pod či překročení hranice chudoby) v průběhu času (od času t do času t plus 1) v letech 1994-1995

Chudoba a rovnováha rodinného a pracovního života

Současné domácnosti závislé na jednom živiteli/breadwinner jsou vystavené vyššímu riziku pádu pod hranici chudoby a sociálnímu vyloučení. Garance dvou příjmů toto riziko výrazně snižuje a vytváří stabilnější situaci pro případnou nezaměstnanost či částečné vystoupení z trhu práce jednoho z partnerů. K problémům dochází pokud rodina fungující a zvyklá na dvojí příjem (oba rodiče pracují) je nucena spolehnout se pouze na jeden plat, dochází k poklesu životní úrovně a v některých případech i k pádu pod hranici chudoby a vzrůstá závislost na zaměstnaném partnerovi. Narození dítěte je proto událostí, která závažně ovlivňuje rodinný rozpočet.

Existují dva způsoby, jak tento problém vyřešit. První vede přes „pasivní“ opatření sociálního státu. Státní finanční podpora rodin může pomoci domácnostem překonat nejhůřší období spojené s poklesem příjmu rodiny a zvýšenými výdaji a zabraňuje pádu domácnosti pod hranici chudoby nebo v některých více univerzalistických sociálních systémech garantuje příjem blízký se průměrnému příjmu zaměstnaného člověka.

Druhá cesta směřuje na pracovní trh a jejím cílem je zvýšení participace žen na trhu práce. Vyšší participace žen ovšem předpokládá existenci sociálních opatření a garancí, které jsou ženám a především ženám-matkám nakloněné. Naprosto nezbytné pro realizaci plánu vyšší participace žen na trhu práce je dostatek finančně dostupných předškolních dětských zařízení, garance rodičovské dovolené, možnost zvyšování a obnovování kvalifikace a znalostí a v neposlední řadě existence možnosti pracovat na částečný nebo nestandardní pracovní úvazek. Tato opatření vyžadují nejen strukturální změny na trhu práce a v sociálním zabezpečení, ale také nemalé finanční investice. Mohou ale přinést alespoň částečné řešení

aktuálních problémů v oblasti sociální inkluze, rovnosti a udržitelnosti existující kvality života.

Zapojení žen do evropského pracovního trhu a zvýšení podílu žen na příjmech z formálního zaměstnání je jedním z možných řešení obecné chudoby a hlavně dětské chudoby. Pomůže také ženám vybudovat si určitá sociální práva a oprávnění k pobírání určitých sociálních dávek, které jim jinak byly přístupné skrze jejich partnery. Vyšší participace žen na trhu práce je také pojistkou udržení jisté životní úrovně v případě rozvodu nebo rozchodu partnerů.

Typy diskriminace žen a vynucené strategie

Ženy, zejména pak ty s dětmi, jsou na trhu práce znevýhodňovány. Může se tak dít dvojím způsobem: již výše zmíněnou diskriminací týkající se vstupu nebo kariérního postupu nebo peněžním znevýhodňováním pracujících žen či matek nebo, a to v nejvíce případech, kombinací obou zmíněných skutečností.

Diskriminace vstupu a postupu

O tendenci zaměstnavatelů upřednostňovat pro výkon určitého typu práce muže před ženami jsme již hovořili. Tento trend se odráží v ukazatelích, jako je například míra nezaměstnanosti, ekonomické neaktivity nebo podzaměstnanosti. Ženy v porovnání s muži vykazují obecně vyšší míru nezaměstnanosti (nevyužití nabízené pracovní síly na trhu (ILO 2002: 255)) ve srovnání s muži. To potvrzuje Eurostat Yearbook (2002) údaji o tom, že ženy ve věku 25-64 mají o 50% vyšší míru nezaměstnanosti, a to ve všech vzdělanostních kategoriích. To je zajímavé, přestože výše dosaženého vzdělání je obecně považována za determinant nižšího rizika nezaměstnanosti. Jak se zdá, vzdělání v realitě nemá na genderové rozdíly v míře nezaměstnanosti výrazný vliv. Jak se ukáže později, ženy s vyšším vzděláním jsou méně vystaveny riziku nezaměstnanosti. Porovnáme-li však toto riziko s rizikem mužů ve stejné vzdělanostní kategorii, ženy vycházejí z toho srovnání s výraznou ztrátou.

Tabulka níže ukazuje, že ve všech zemích, s výjimkou Švédska a Velké Británie, je nezaměstnanost u žen vyšší než u mužů. Nejvyšší nezaměstnanost žen můžeme nalézt v zemích jižní Evropy: ve Španělsku, Řecku a v Itálii. V závěsu za nimi se drží Francie, Finsko a Česká republika. Také dlouhodobá nezaměstnanost je větším problémem pro ženy než pro muže, a to ve všech EU zemích kromě Irska, Švédska a Velké Británie.

Rozdíly v participaci na trhu práce se stávají ještě výraznějšími, srovnáme-li míry neaktivity, tedy zastoupení lidí v produktivním věku, kteří nejsou ani zaměstnaní ani nezaměstnaní (např. důchodci, studenti, postižení, matky v domácnosti). Ve světle těchto údajů se ukazuje, že existují velké rozdíly mezi evropskými zeměmi v počtu žen, které se nachází úplně mimo oficiální trh práce, tedy nejsou součástí výpočtu míry nezaměstnanosti. Neaktivita u mužů nepřesahuje ve většině zemí deset procent, u žen ale můžeme zaznamenat i hodnoty blízké se 40 procentům. Tyto alarmující údaje se vztahují k Itálii, Řecku, Španělsku a Lucembursku. Naopak nejvíce žen se aktivně podílí na trhu práce, ve Švédsku, Finsku, Dánsku, ale také v České republice.

Tyto údaje jsou velmi důležité, protože data týkající se pracovní aktivity/neaktivity poskytují základ pro výpočet různých ukazatelů participace žen na trhu práce. Tím, že se velké procento žen nachází mimo pracovní trh, je velmi omezena populace, ze které se počítá například míra nezaměstnanosti. Zdá se tedy, že je velmi užitečné a analyticky přínosné zkoumat pozici žen na trhu práce pomocí toho, kolik žen a v jakých zemích zůstává z různých příčin mimo formální pracovní sílu. Mluvíme-li o neaktivitě a nezaměstnanosti žen, neměli bychom v žádném případě zapomenout na roli šedého a černého pracovního trhu. Tvrdíme-li, že ženy ve Španělsku, Itálii a Řecku nejsou aktivní ve formálním zaměstnání, neznamená to, že nepracují za výplatu mimo dosah institucí státu a daňového systému.

V kontextu tohoto zjištění se zdá, že participace na trhu práce je nejkritičtější v zemích jižní Evropy, kde se kumulují dva negativní elementy: vysoká míra neaktivity a vysoká míra nezaměstnanosti. Naopak ve světle ukazatelů o ekonomické aktivitě žen lze nepříliš pozitivní údaje o míře nezaměstnanosti žen v České republice a ve Finsku, zjemnit konstatováním, že na trh práce v těchto zemích vstupuje vysoké procento žen.

Dalším ukazatelem, který nám pomůže pochopit, jaký mají lidé přístup k zaměstnání v rozsahu, který preferují, je měření časově omezené podzaměstnanosti. To je definováno jako procento osob, které jsou zaměstnány na méně hodin, než by si přály a než jsou schopny pracovat. Opět je možné si všimnout, že ženy jsou na tom o něco hůře než jejich mužské protějšky. Jsou totiž mnohem častěji podzaměstnány. Tento stav může být vysvětlen tím, že celkově větší procento žen pracuje nedobrovolně na částečný úvazek.

T a b u l k a 22 Míra nezaměstnanosti, míra dlouhodobé nezaměstnanosti, míra neaktivity na trhu práce, časově omezené podzaměstnání

	míra nezaměstnanosti		míra nezaměstnanosti ve věku 25-49		míra dlouhodobé nezaměstnanosti		míra neaktivity na pracovním trhu		časově omezené podzaměstnání jako součást z celkové zaměstnanosti	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Belgie	4,7	4,8	5,1	6,0	4,5	6,2	8,2	27,1	1,2	6,2
Dánsko	4,5	5,9	2,8	4,1	0,9	1,2	7,3	16,5	1,2	5,5
Německo	7,6	8,6	6,9	7,0	4,1	4,9	4,2	23,1	0,9	4,5
Řecko	7,0	16,5	5,9	14,3	3,1	10,1	5,6	40,1	1,7	4,3
Španělsko	9,7	20,5	6,4	14,1	3,8	10,0	7,3	39,8	0,8	4,3
Francie	8,5	11,9	6,2	10,1	3,3	4,9	5,9	21,6	2,3	7,8
Irsko	4,8	4,6	3,3	3,0	2,2	1,1	8,4	37,0	1,9	2,4
Itálie	8,7	15,7	-	-	5,3	9,8	10,1	41,5	1,5	5,2
Lucembursko	1,7	3,3	1,1	1,8	0,7	0,8	5,8	38,0	0,2	2,5
Nizozemsko	2,7	4,9	1,4	2,2	1,1	1,7	6,6	27,6	1,5	2,9
Rakousko	4,7	4,8	3,4	3,6	1,3	1,7	6,2	23,7	1,0	3,1
Portugalsko	2,9	4,8	2,5	4,5	1,6	2,2	7,0	24,3	1,3	4,2
Finsko	9,7	10,7	6,9	7,8	2,7	2,7	9,3	15,0	1,5	5,7
Švédsko	7,4	6,7	4,9	5,1	2,5	1,8	9,7	14,3	3,0	10,8
Velká Británie	6,7	5,1	4,2	3,8	2,4	1,1	8,4	24,1	1,9	3,4
Česká republika	7,3	10,6	5,6	9,5	3,4	5,1	5,1	18,2	0,3	2,8

Zdroj: ILO Key indicators of labor market 2002(roky 1999-2000)

Poznámka: Míra nezaměstnanosti (ILO 2002): část pracovní síly nemající práci, přičemž práci aktivně hledá a je k dispozici

Míra neaktivity (ILO 2002): Proporce lidí v produktivním věku, kteří nejsou ani zaměstnaní ani nezaměstnaní (studenti, důchodci, lidé v domácnosti)

Dlouhodobě nezaměstnaní (ILO 2002): nezaměstnaní po dobu jednoho roku nebo déle jako procento z pracovní síly

Časově omezená podzaměstnanost (ILO 2002, 373): poměr zaměstnaných osob jejich pracovní hodiny ve sledovaném období jsou nedostačující s jejich preferencemi a možnostmi.

Rozpory mezi preferovanými a reálnými pracovními vzorci u rodin s dětmi

Velmi zajímavý přehled toho, jak rodiny řeší dilema domácí a placené práce poskytuje OECD (2001), když analyzuje, kolik procent rodičů s dětmi do věku šesti let pracuje na plný úvazek, kolik rodičů volí model “muž pracuje na plný úvazek a žena na částečný” a kolik se rozhodlo pro model “muž pracuje na plný úvazek a žena zůstává v domácnosti”.

Z dat získaných z European Labor Force Survey můžeme vyčíst, že první zmíněný model je velmi rozšířen v Portugalsku (údaje pro skandinávské země chybí, ale na základě předchozích dat lze předpokládat, že by v nich tento model dominoval). Druhý model je nejpopulárnější v Holandsku a ve Velké Británii a třetímu dávají přednost ve Španělsku, Řecku, Itálii, Německu a Irsku. Relativně rovnoměrně jsou zastoupeny všechny tři modely v Rakousku, Francii a Belgii.

T a b u l k a 23 Trendy v zaměstnanostních strategiích rodin v roce 1999

	muž i žena plný úvazek	muž plný úvazek, žena částečný	muž plný úvazek, žena v domácnosti
Belgie	26,6	27,7	19,0
Dánsko	-	-	-
Německo	20,9	26,3	41,6
Řecko	41,4	4,2	47,3
Španělsko	31,0	6,9	52,1
Francie	31,3	19,7	35,1
Irsko	29,6	11,4	41,8
Itálie	32,6	9,5	47,5
Lucembursko	26,5	16,6	51,6
Nizozemsko	4,2	47,8	31,5
Rakousko	29,0	30,7	30,1
Portugalsko	60,7	5,9	25,9
Finsko	-	-	-
Švédsko	-	-	-
Velká Británie	19,5	38,4	29,4

Zdroj: OECD 2001 (European Labor Force Survey)

Rozpor mezi tím, co by si mladé rodiny přály, a jaká je skutečná situace co se týče jejich pracovní aktivity, velmi dobře a jasně popisují výsledky další studie, která v jednotlivých Evropských zemích zkoumala, nakolik se přání pracovat (a na jaký úvazek) liší od žité každodenní reality na souboru rodin s alespoň jedním dítětem mladším 6 let.

Tabulka níže ukazuje, do jaké míry jsou rodiny spokojené se svojí situací a nakolik jsou ženy podzaměstnávány. Ve všech zemích, které se zúčastnily výzkumu, s výjimkou Velké Británie, můžeme vystopovat enormní zájem po vzorci “muž pracuje na plný úvazek - žena také”. Tuto tendenci můžeme vyzorovat i v zemích, které, podle údajů prezentovaných výše, mají relativně vysoké míry participace žen na trhu práce a zaměstnanosti, jako například ve Finsku, Švédsku a Portugalsku. Pokud se zaměříme na kategorii “muž pracuje na plný úvazek - žena zůstává v domácnosti” je zřejmé, že především v zemích, kde je tento “breadwinner” model nejvíce rozšířen, se setkáváme s největší nelibostí. Ve Španělsku, Itálii, Řecku, Francii, Německu a v Rakousku se mladé rodiny od tohoto vzorce velmi výrazně odklánějí, alespoň tedy v rovině svých přání a preferencí.

T a b u l k a 24 Reálné a preferované vzory zaměstnání. Páry s dětmi mladšími 6 let.

		muž plný úvazek - žena plný úvazek	muž plný úvazek - žena částečný úvazek	muž plný úvazek - žena mimo pracovní trh	jiné	celkem
Finsko	reálné	49,3	6,4	32,8	11,5	100
	preferované	80,3	8,6	10,2	0,85	100
Švédsko	reálné	51,1	13,3	24,9	10,7	100
	preferované	66,8	22,2	6,6	4,4	100
Řecko	reálné	42,2	7,9	36,1	13,8	100
	preferované	65,6	10,6	9,4	14,4	100
Itálie	reálné	34,9	11,8	43,3	10,0	100
	preferované	50,4	27,7	10,7	11,2	100
Portugalsko	reálné	74,5	4,7	18,7	2,2	100
	preferované	84,4	8,0	4,0	3,6	100
Španělsko	reálné	25,6	6,3	56,9	11,2	100
	preferované	59,7	11,6	19,7	9,0	100
Irsko	reálné	30,8	18,7	37,0	13,5	100
	preferované	31,1	42,3	8,1	18,5	100
Velká Británie	reálné	24,9	31,9	32,8	10,4	100
	preferované	21,3	41,8	13,3	23,6	100
Rakousko	reálné	19,1	28,2	48,1	4,5	100
	preferované	35,6	39,9	3,9	20,7	100
Německo	reálné	15,7	23,1	52,3	8,9	100
	preferované	31,0	42,9	5,7	19,4	100
Nizozemsko	reálné	4,8	54,8	33,7	6,7	100
	preferované	5,6	69,9	10,7	13,8	100
Belgie	reálné	46,0	19,4	27,3	7,3	100
	preferované	54,8	28,8	13,4	3,0	100
Francie	reálné	38,8	14,4	38,4	8,4	100
	preferované	52,4	21,9	14,1	11,7	100

Zdroj: OECD Employment Outlook 2001 (Employment Options of the Future)

Příjmová penalizace žen, matek

Druhým způsobem penalizace žen na trhu práce je nižší odměna za adekvátní práci v porovnání s muži. Tato skutečnost je velmi patrná hlavně v případě žen-matek. Tyto rozdíly v odměnách nejsou výhradně způsobeny tím, i když tomu tak do jisté míry může být, že ženy většinou pracují v jiných segmentech ekonomiky. Hlavním důvodem nižších mezd, pokud tedy existují, je fakt, že zaměstnavatelé se snaží tímto způsobem kompenzovat častější absenci žen a jejich odchody na rodičovskou dovolenou. Do příjmu žen se také odráží fakt, že se najdou opatření, která znevýhodňují práci na částečný úvazek tím, že je zatěžují vyšší daní. Toto opatření existuje například v Německu (Gustaffson, 2002).

Velmi významným elementem pro diskriminaci v rámci odměn za práci jsou pozůstatky nebo stále přetrvávající elementy "breadwinner" modelu, který se vyznačuje tím, že muž dostává značné daňové úlevy, pokud jeho žena zůstává doma a stará se o dítě. Pokud se ale žena rozhodne pracovat, ať už na jakýkoli úvazek, zdanění jejího příjmu, přesáhne-li jistou minimální hranici, je velmi výrazné a finančně nemotivující. Proto v zemích, jako je například Lucembursko, ženy raději profitují z manželova příjmu, než aby aktivně vstupovaly na trh práce.

Z hlediska makroekonomického rozdílu v odměnách žen a mužů definovaného jako poměr mezi podílem žen na zaměstnanosti a podílem žen na celkových odměnách se jeví jako nejvyrovnanější příjmy v Portugalsku, Dánsku, Finsku a Itálii. Česká republika se umísťuje také dosti vysoko. Naopak nejvýraznější je rozdíl v Nizozemsku a v Německu. Tento ukazatel je ovšem, díky přílišné robustnosti, do jisté míry zavádějící. Nezohledňuje totiž například fakt, že mnoho žen pracuje pouze na částečný úvazek (což automaticky snižuje celkovou sumu

ženských příjmů). Jemnějším indikátorem je porovnání hrubé hodinové mzdy mužů a žen nebo podílu mužské a ženské hodinové mzdy v různých zemích.

První zmíněný ukazatel prezentovaný v druhém sloupci tabulky je nutné interpretovat tak, že čím menší je číslo v tabulce, tím menší rozdíly existují v hrubé hodinové mzdě mezi pohlavími. Druhý indikátor (třetí sloupec tabulky) říká, že čím je hodnota v tabulce vyšší, tím menší existují rozdíly mezi muži a ženami. Mezi země s nejmenší diskrepancí mezi hodinovou výplatou mužů a žen tak patří Portugalsko, Itálie, Belgie, Francie. Naopak v Irsku a ve Velké Británii je hodinová mzda žen v porovnání s mužskou nejnižší ze všech zkoumaných zemí. Ve Velké Británii může být příčinou tohoto stavu vyšší koncentrace žen v nepříliš lukrativních a kvalitních zaměstnáních na částečný úvazek.

T a b u l k a 25 Makro-ekonomický rozdíl v odměnách a genderové rozdíly v odměnách

	makroekonomický rozdíl v odměnách (podíl žen v zaměstnání ku podílu žen na odměnách/výplatách)	rozdíl mezi mužskou a ženskou hrubou hodinovou mzdou jako procento z mužské průměrné hrubé hodinové mzdy (vyšší číslo znamená vyšší genderové rozdíly)	podíl průměrné ženské hrubé hodinové mzdy a mužské hodinové mzdy (populace 16-64, pracující více než 15 hodin týdně)
Portugalsko	91,5	5	95
Dánsko	88,2	14	86
Finsko	87,3	19	81
Itálie	86,6	8	91
Česká republika	86,2	-	-
Španělsko	84,7	14	86
Francie	84,5	12	88
Belgie	84,1	11	89
Řecko	84,0	13	87
Švédsko	-	-	83
Lucembursko	80,3	-	82
Irsko	78,5	22	78
Rakousko	78,1	21	79
Velká Británie	75,0	22	78
Nizozemsko	73,7	21	79
Německo	70,1	19	81

Zdroj: Indicators on gender pay equality: the Belgian presidency's report, 2001, Brussels, Výběrová šetření ČSU: Mzdy a zaměstnanci za rok 1996, The social situation in the European union 2003

V kontextu příjmových nerovností je velmi inspirující porovnat, jakým způsobem se fakt, že žena uzavře sňatek nebo porodí dítě odráží v jejích příjmech. Následující tabulka ukazuje, jaké rozdíly existují mezi svobodnými muži a ženami a mezi vdanými ženami a ženatými muži. Toto srovnání poskytuje velmi jednoduchý a zároveň velmi čitelný přehled toho, jak se příjem ženy mění v závislosti na rodinném stavu. Rozdíl mezi příjmem svobodných žen a mužů je v rámci sledovaných zemí nejvyšší ve Velké Británii, což potvrzuje závěry uvedené výše. Obecně však ženy dostávají okolo 80-90% platu mužů. Podíváme-li se ale na poměr platu vdaných žen a ženatých mužů, rozdíly v příjmech se významně prohlubují. Obecně ženy dostávají už jen 50-70% platu mužů. Nejhůře si opět vede Velká Británie následovaná Německem, kde může být tato příjmová diskrepance zapříčiněna relativně dlouhým pobytem žen na mateřské dovolené (Waldfoegel 1998).

T a b u l k a 26 Rozdíl v odměnách podle manželského stavu

	svobodné ženy/svobodní muži	vdané ženy/ženatí muži
Norsko	0,90	0,68
Švédsko	0,94	0,72
Austrálie	0,90	0,68
Rakousko	0,92	0,66
Velká Británie	0,83	0,56
Německo	0,98	0,60

Zdroj: Waldfogel, 1998

Vedle vlivu rodinného statusu Waldfogel (1997) analyzuje také důsledky mateřství na příjem žen. Porovnává například platy žen s dětmi s průměrným příjmem mužů nebo s příjmem žen bez dětí. Ukazuje se, že v zemích, jako je Švédsko, Finsko, Belgie a Rakousko, nelze odhalit žádné výrazné rozdíly mezi odměnami matek a bezdětných žen. Naopak například ve Velké Británii, v Německu a v USA můžeme zaznamenat výrazné příjmové propady žen-matek.

Pozice žen na trhu práce se radikálně mění, a to hlavně v průběhu posledních 4 dekad. Vývoj lze zaznamenat ve snižování obecného rozdílu v odměnách obou pohlaví a zvyšující se aktivní participace žen na trhu práce. Tyto trendy jsou však především výsledkem toho, že některé ženy preferují rozvoj individuální kariéry před založením rodiny a výchovou dětí. Ženy bez dětí si v mnohém, co se týče zaměstnání, polepsily, kdežto ženy s dětmi byly ponechány stranou emancipačního procesu. (Waldfogel, 1998)

Příjmová penalizace žen v důchodovém věku

Ženy obecně participují na trhu práce kratší dobu než muži, jsou častěji nezaměstnané a díky rodinným povinnostem se častěji nacházejí mimo pracovní trh. Ve většině zemí je jejich příjem průměrně nižší než příjem mužů (ať už je to kvůli tlaku zaměstnavatelů, životním volbám nebo různé kvalifikaci a výběru různých segmentů trhu práce). Je také více žen než mužů pracujících na částečný úvazek. Tyto skutečnosti se projevují na jejich pracovním kurikulu a v důsledku toho na kvalitě jejich života v důchodovém věku. Nižší příjem totiž ve většině zemí znamená i nižší důchod. Například poměr mezi průměrným důchodem finské ženy a finského muže byl v roce 2000 841 euro ku 1 151 euro. Rozdíl mezi pohlavími tedy činil 27%. Španělsko uvádí v roce 2001 rozdíl 405 euro ku 650 euro, což znamená 37% rozdíl, a Rakousko v roce 2000 734 euro ku 1 334 euro, což je rozdíl 45%. Ve Francii byla situace v roce 1997 podobná 848 euro ku 1 461 euro) rozdíl 42% (COM 2002) V České republice byl podle ČSÚ poměr starobních důchodů mužů a žen v červnu roku 2003 7 888 Kč ku 6 415 Kč, tedy výrazně ve prospěch mužů (rozdíl 19%). Když ale porovnáme procentuální rozdíly u nás a ve výše uvedených zemích, ukazuje se, že situace v České republice je relativně uspokojivá. Méně než dvacetiprocentní genderový rozdíl se jeví jako dobrý výsledek ve srovnání s daty popisujícími situaci ve Francii nebo v Rakousku.

V kontextu změn struktury penzijních systémů v jednotlivých státech EU, které jsou ve velké míře založené na posílení druhého a třetího pilíře penzijních systémů (zaměstnanecké a privátní fondy), lze očekávat, že situace se může pro ženy ještě zhoršit. Státem garantované části penzijního systému, které dbaly na to, aby docházelo k přerozdělování mezi pohlavími, ztratí do jisté míry na svém významu a pracovní kariéra a doba přispívání do penzijního systému se stane základním predikátorem výše důchodu. Pokud ženy nezvýší svoji participaci na trhu práce a délku své pracovní kariéry, automaticky vzroste riziko jejich pádu pod hranici chudoby v důchodovém věku (COM 2002). V zemích, kde stále převládá "breadwinner" model, jsou ženy, které strávily většinu života v domácnosti,

závislé na pracovní kariéře manžela, z níž je jejich důchod potom odvozován (princip odvozeného práva). Tento systém se zdá jako dále finančně neúnosný, klade totiž velkou zátěž na poskytovatele důchodu (ať už je to stát nebo důchodový zaměstnanecký fond). Osoby, které do systému nepřispívaly, z něho profitují, což při určitém demografickém vývoji může znamenat finanční obtíže.

Je tedy patrné, že rozhodnutí ženy stát se matkou nebo zůstat v domácnosti má jisté konkrétní důsledky nejenom pro její participaci a hodnocení na trhu práce, ale také pro kvalitu jejího života v důchodovém věku. Zvýšení zaměstnanosti žen může pozitivně ovlivnit životní standard jednotlivých pracovnic, na druhé straně také může, podle některých autorů (Esping Andersen 2002, Haskins and Sawhill 2003), významnou měrou přispět k řešení problému kolapsujícího penzijního systému, který je důsledkem stárnutí populace v evropských zemích a neuspokojivým poměrem mezi ekonomicky aktivní populací přispívající do penzijního systému a populací, která z něj čerpá dávky (pozn. 8).

Porodnost pod tlakem systému

Makroekonomické podmínky, například v podobě pracovní poptávky, mají vliv na chování jednotlivců na trhu práce, ale také na reprodukční strategie obyvatel. Mateřství ano či ne? Pakliže ano, kdy? To jsou jedny z klíčových bodů diskuse o balancování participace na trhu práce a rodinného života a zároveň složitými otázkami pro mnoho současných žen. Rodiny zvažují počet dětí a jedním z faktorů, který rozhoduje, jsou právě kariérní představy obou partnerů. Podívejme se teď podrobněji na situaci porodnosti ve sledovaných zemích v kontextu postavení žen na trhu práce v těchto zemích.

V souvislosti s nízkou porodností a menším počtem dětí v rodinách se často zmiňuje tzv. oddalovací efekt. Ženy, nebo je možná přesněji říci oba partneři, se snaží odkládat narození dítěte na pozdější dobu. To má většinou za následek snížení počtu dětí z důvodu kratšího reprodukčního období, které tak partnerům zbývá. Toto odkládání založení rodiny a porodu má podle Gustaffsona et al. (2002) své dvě hlavní příčiny. První je snaha začít a rozjet jistou profesionální kariéru a zužitkovat a zhodnotit tak lidský kapitál získaný v průběhu studia, což je mnohem snazší bez dětí. Statistiky také dokazují, že pro ženy, které si stihnou vybudovat určitou kariéru, je snazší vrátit se na trh práce než pro matky, které neměly stabilní pracovní zázemí. Druhou, možná důležitější, příčinou odkladu mateřství je starost o zabezpečení šoku z vysokých nákladů spojených s narozením dítěte (consumption smoothing). Mateřství je odkládáno do té doby, dokud není nashromážděno dostatek zdrojů nebo zajištěn stabilní příjem, který by pokryl zvýšené výdaje spojené s výchovou dětí.

Je velmi zajímavé, že právě v zemích s nejnižší porodností můžeme zaznamenat i nejnižší míru zaměstnanosti žen, a to jak na plný, tak i na částečný úvazek, provázenou nejkratším obdobím stráveným na formálním pracovním trhu. Tento paradox může být způsoben tím, že právě v těchto zemích, když se ženě narodí dítě, zůstává s ním častěji a po delší dobu doma, než je tomu v jiných státech, nebo se v extrémnějším případě na pracovní trh už nevrátí (Gutierrez-Dimenech, 2002).

Když se podíváme na dosud prezentovaná data a porovnáme je s tabulkou uvedenou níže vidíme, že v zemích jižní Evropy dochází k zajímavému rozporu. Ženy zde pracují nejméně v porovnání s ostatními zeměmi našeho vzorku (nejnižší participace žen na trhu práce - nejvyšší míry neaktivity) a pokud vstoupí na trh práce, je pravděpodobnější než v jiných státech Evropy, že se stanou nezaměstnanými. Mají nejkratší pracovní kariéru ze sledovaných zemí. Je proto zarážející, že míry porodnosti jsou v Itálii a ve Španělsku nejnižší v EU, což je zdrojem jisté frustrace, podíváme-li se na to, kolik dětí by si lidé přáli.

Zde je nutné si uvědomit, že čísla, se kterými pracujeme, reprezentují všechny věkové kategorie, tedy občany nacházející se v naprosto odlišných fázích životního cyklu. Ukazatele zaměstnanosti zahrnují celou populaci v produktivním věku. Kdežto měření

fertility se v jistém ohledu týká pouze žen v reprodukční fázi životního cyklu. Je nasnadě, že pokud bychom vybrali pouze vzorek mladých žen, ukazatele zaměstnanosti a participace na trhu práce by se radikálně zvýšily a bylo by zřejmé, že výše zmíněný rozpor týkající se neúčasti žen jak na trhu práce, tak na budování rodin a vychovávání dětí, není problém vysvětlit. Starší ženy zůstávají častěji doma a pokračují ve své tradiční roli žen v domácnosti, přičemž jejich děti jsou již odrostlé. Mladé ženy se na druhou stranu orientují na vybudování určité pozice na trhu práce, což je, jak ukazují čísla o nezaměstnanosti/nízké poptávce po ženské práci, velmi složité. Mladé ženy tedy rezignují na roli matek a snaží se pracovat, přičemž starší ženy už nejsou v produktivním věku a na trhu práce pro ně není místo nebo se o jeho získání nepokoušejí. Zde můžeme opět citovat Cottera et al. (1998), který říká, že bez poptávky po ženské pracovní síle je diskuse o rovnosti pohlaví a rovnosti odměn bezpředmětná.

T a b u l k a 27 Poměr mezi preferovaným a reálným počtem dětí a míra porodnosti

	poměr reálného počtu dětí ku preferovanému počtu dětí	celková porodnost
Belgie	0,7	1,65
Dánsko	0,8	1,76
Německo	0,7	1,34
Řecko	0,5	1,30
Španělsko	0,5	1,22
Francie	0,7	1,89
Irsko	0,7	1,89
Itálie	0,5	1,25
Lucembursko	-	1,78
Nizozemsko	0,6	1,72
Rakousko	-	1,32
Portugalsko	-	1,54
Finsko	0,7	1,73
Švédsko	0,7	1,54
Velká Británie	0,8	1,64
Česká republika	0,67 (1994)	1,14

Zdroj: Eurostat Yearbook 2002, LFS 1999 Eurostat 2000, CSU 2002, Esping-Andersen (2002:64), Sirovátka (2004)

Poznámka: čím vyšší je poměr v prvním sloupci tabulky, tím menší je rozdíl mezi preferovaným a reálným počtem dětí.

Esping-Andersen (2002) uvádí, že ve Španělsku, v Itálii a Řecku mají rodiny méně dětí než by si přály (ve všech těchto zemích lidé reálně mají přibližně polovinu počtu dětí, než by si přáli). To není překvapující, protože míra porodnosti v těchto zemích patří mezi ty vůbec nejnižší v Evropské unii. Celková porodnost nedosahuje v těchto zemích ani hodnoty 1,5, přičemž minimální úroveň zaručující reprodukci populace je 2,1. V zemích jižní Evropy jsme tedy svědky reprodukční frustrace obyvatelstva, kdy by občané rádi měli více dětí, v realitě se však chovají naprosto jinak. Jedním z možných vysvětlení (další možné příčiny, které se nabízejí, jako je například situace v oblasti bydlení, ponecháme stranou) je zoufalá situace na trhu práce, kdy mladí absolventi škol a ženy jsou blokováni rigidním systémem a jsou velmi dlouho finančně i jinak závislí na svých rodičích a nemohou zakládat vlastní rodiny.

Zdaleka nejnižší čísla týkající se porodnosti ovšem najdeme právě v České republice (na jednu dvojici připadá 1,14 dítěte), kde situace pro ženy na trhu práce není tak kritická. Reprodukční frustraci v naší republice se všimá Sirovátka (2004), který uvádí, že v roce 1994: „Optimální počet dětí byl českými respondenty uveden průměrně 2,15 (když jen jedno procento respondentů považuje za optimální nemít děti vůbec a 67 % preferuje dvě děti).

Naproti tomu míra fertility v tomto roce byla 1,44 (v následujících dvou letech klesla na 1,28 a 1,16) a poměr „chybějících dětí“ tak byl v té době 0,67“.

Zlom v porodnosti v Česku nastal po roce 1989. Proto lze vysvětlení hledat právě v tranzici celé české společnosti (ekonomické změny, reforma opatření sociálního státu, změna životních aspirací obyvatelstva atd.). Velmi podstatným důvodem odkládání mateřství může být také dostupnost adekvátního bydlení v té které zemi. Bydlení a jeho dostupnost je jedním z klíčových faktorů pro kvalitu života rodin s dětmi, hlavně pak mladých rodin. V následující tabulce prezentujeme názor české veřejnosti (která jednoznačně chápe rodiny s dětmi jako nejzanedbávanější a zároveň za nejlegitimnější skupinu obyvatel co se týče pozornosti státu), že hlavním problémem netkví v nízkých sociálních dávkách, ale v oblasti bydlení.

T a b u l k a 28 Hodnocení dnešní úrovně výdajů státu na jednotlivé oblasti sociální politiky podle sebezaražení respondentů do společenských tříd

	vyšší střední a vyšší třída	nižší třída a nižší střední	obecně
podpora bydlení	3,91	4,15	4,10
politika nezaměstnanosti	3,60	3,98	3,90
celková sociální politika	3,61	3,88	3,82
rozvoj školství a vzdělání	3,68	3,76	3,74
zajištění v nemoci, při úrazu, invaliditě	3,59	3,69	3,67
dávky rodině	3,47	3,69	3,64
zdravotní péče	3,57	3,65	3,64
garance životního minima, sociální pomoc v nouzi	3,23	3,60	3,52
důchody, zajištění ve stáří	3,19	3,43	3,38
dávky a zajištění v nezaměstnanosti	3,10	3,42	3,35

Zdroj: *Legitimita sociální politiky, 1999*

Poznámka: Tabulka prezentuje hodnoty průměru u dvou společenských vrstev i průměrné hodnocení otázek obecně. Čím nižší je hodnota průměru, tím považují respondenti daná opatření za vyšší.

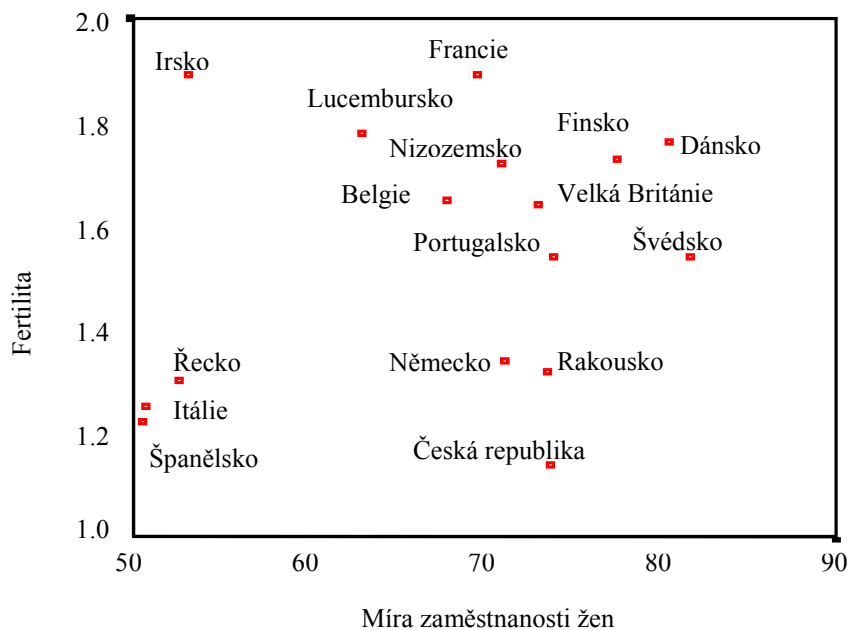
Varianty: 1= příliš vysoká, 3= odpovídající, 5= velice nízká. Varianta „nemůže posoudit“ byla zařazena do missing.

Závěr

Tato studie se snaží pokrýt a exploračně propojit několik dimenzí problému efektivní kombinace rodinného a pracovního života v současných rodinách, a to vše v kontextu mezinárodního srovnání. V makroformální rovině odpovídáme na to, jak se stát snaží vytvořit pro ženy podmínky příhodně pro balancování práce v domácnosti a na trhu práce a jak funguje pracovní trh ve vztahu k ženské pracovní síle. Do této roviny také zahrnujeme otázku práce v domácnosti a výchovy dětí. Mikrorovina (úroveň individuálních životních plánů a rozhodnutí) rozkrývá osobní pohnutky a motivace a strategie lidí reagující na dilema mezi “produkcí a reprodukci”. Velmi podstatnou součástí práce je analýza napětí mezi zmíněnými makro- a mikrofaktory a snaha ukázat, jak sociální systém determinuje a omezuje jednání jedinců.

Dříve než se pustíme do formulace závěrů, které lze vyvodit z předešlého textu, navrhuje se pozastavit se u schématu, které ukazuje, jak si jednotlivé sledované země vedou, pokud se zaměříme pouze na dva nejzákladnější ukazatele vyjadřující napětí mezi rodinou a účastí na trhu práce: míru porodnosti jako ukazatel demografické reprodukce společnosti a míru zaměstnanosti žen jako indikátor materiální produkce. Tento, byť velmi obecný a zjednodušený model dává tušit, jak se země sledované v této studii s tímto dilematem vyrovnávají.

S c h é m a 2 Pozice zemí EU podle fertility a míry zaměstnanosti žen

Zdroj : vlastní analýza

Při vstupu na trh práce jsou ženy, a to především ženy-matky postaveny před různé problémy:

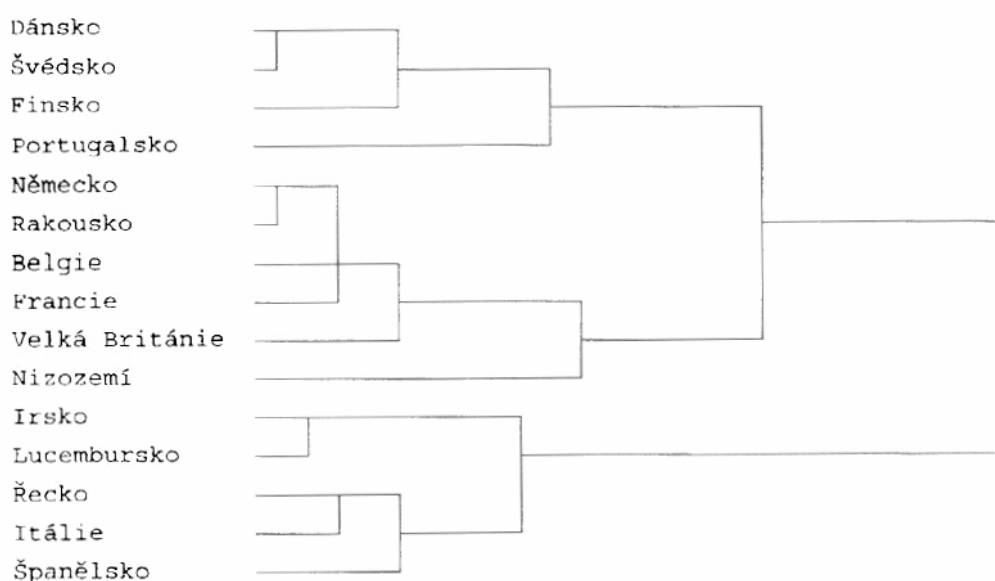
- penalizaci ve formě omezení vstupu na pracovní trh
- diskriminaci ve výši příjmu
- genderově segregované vzdělání
- omezenou flexibilitu pracovního trhu a možnost pracovat na nestandardní pracovní úvazek

- nedostatek formálních statutárních opatření, umožňujících lepší rovnováhu mezi rodinným a pracovním životem, např. formální péče o děti poskytovaná pracujícím rodičům, mateřská a rodičovská dovolená
- kulturní tradice definující pozici ženy ve veřejné sféře
- nutnost pracovat, i když by preferovaly starat se o své děti doma, nebo na druhé straně, jsou nuceny zůstat doma, i když by raději pracovaly

Existují výrazné rozdíly v tom, jak se s těmito skutečnostmi různé evropské země vyrovnávají. Každý stát má unikátní systém předurčující to, jak jednotlivci kombinují rodinný a pracovní život, reprodukci a produkci. Srovnání těchto jedinečných systémů na základě několika dimenzí nám umožňuje odhalit jisté podobnosti mezi zkoumanými zeměmi. Tyto podobnosti dávají tušit existenci obecnějších modelů/režimů.

Na základě v textu prezentovaných dat můžeme rozlišit několik klastrů zemí, které jsou si blízké způsobem balancování zaměstnanosti žen a rodinného života: režim jihoevropský, skandinávský a smíšený. Tuto, do jisté míry intuitivní klasifikaci, jsme se rozhodli podpořit klastrovou analýzou, která odhaluje skupiny zemí, které jsou si v kontextu sledovaných indikátorů a uvedených dat sobě nejbližší. Výsledkem této analýzy je schéma 2, které potvrzuje naše závěry a částečně koresponduje s v úvodu již zmíněnou klasifikací režimů sociálního státu Esping-Andersena a Ferrery.

Schéma 3 Výsledky klastrové analýzy (pozn. 10)

Zdroj: vlastní analýzy

Poznámky:

- do klastrové analýzy nebyly z důvodů častých missing hodnot zařazeny všechny relevantní proměnné.
- v případě Lucemburska (ukazatel participace žen ve věku nad 22 ve zdělání) a Španělska (míra práce na částečný úvazek u žen) byly chybějící údaje nahrazeny odhadovanou hodnotou
- proměnné: míra zaměstnanosti žen, míra zaměstnanosti žen na částečný úvazek, fertilita, očekávaná délka pracovní kariéry u žen, míra participace 22letých žen jako % populace tohoto věku, míra pracovní neaktivity, procento žen neaktivních na trhu práce z důvodu rodinných povinností, riziko chudoby domácností s jedním dítětem, riziko chudoby domácností se dvěma dětmi, dávky na rodinu a děti jako % všech sociálních dávek
- tato klastrová analýza má pouze ilustrativní charakter, protože mezi analyzovanými proměnnými převládají ukazatele týkající se trhu práce. Nadreprezentování těchto skutečností činí analýzu do jisté míry zavádějící-protěžování jedné dimenze problému.

Jihoevropský model zahrnuje Španělsko, Itálii a Řecko. Tyto systémy jsou charakteristické nízkou mírou participace žen na trhu práce, relativně vysokou mírou ženské nezaměstnanosti, krátkou pracovní kariérou v placeném zaměstnání v porovnání s ostatními zeměmi a nízké zastoupení lidí pracujících na částečný úvazek. Mnoho žen zůstává mimo pracovní trh kvůli rodinným povinnostem, což nasvědčuje o nízké úrovni „externalizace“ domácích prací. Velké procento žen se cítí podzaměstnáno a rádo by pracovalo intenzivněji, než jim je systémem dovoleno. Míra porodnosti je nejnižší v EU a lidé zde nejsilněji ze srovnávaných zemí pociťují reprodukční frustraci. Riziko chudoby u rodin s dětmi je v porovnání s ostatními sledovanými zeměmi relativně vysoké. Podpora státu ve formě poskytovaných služeb (péče o děti) je nízká a „domestikace“ ženské pracovní síly patří mezi nejvyšší v Evropě. Země jižní Evropy jsou často spojovány s hodnotami familiarismu a udržování tradičních rodinných vztahů. Hodnotové studii tuto, v průběhu času slábnoucí, tendenci potvrzují. Je proto velmi závažné, že právě v těchto zemích se rodičovství stává stále řídkým a řídkým jevem a účast žen na trhu práce je stále velmi problematická. Dáme-li ale dohromady všechny doposud prezentované poznatky, vysvětlení tohoto paradoxu je nasnadě. Situace na trhu práce a v oblasti sociální politiky nedokáže vytvořit podmínky pro možné skloubení práce a rodiny. Partneři jsou tlačeni k „buď a nebo“ rozhodnutím, která nejčastěji vedou k upřednostňování vybudování jisté pracovní kariéry a odkladu založení nejčastěji jednodětné rodiny do pozdějšího věku.

K zemím jihoevropského typu je možné přiřadit, na základě údajů o postavení žen na pracovním trhu a sledovaných opatřeních sociálního státu, i země geograficky trochu vzdálené, jako je Lucembursko a Irsko, ty se ovšem od tří již zmíněných reprezentantů výrazně liší ve fertilitě a míře chudoby domácností s dětmi.

Portugalsko, které geograficky patří mezi jihoevropské země a ve Ferrerově studii figuruje jako příklad jižního modelu/typu sociálního státu, vykazuje naprosto odlišné charakteristiky od výše popsanych zemí. Alespoň tedy ve vztahu k problému balancování rodiny a pracovní kariéry. Patří mezi státy s nejvyšší mírou zaměstnanosti žen a ukazatele fertility jsou důkazem mnohem vyšší porodnosti, než jakou má Španělsko a Itálie. Výjimečné postavení této země, co se týče participace žen na trhu práce, může být mimo jiné vysvětleno velmi vysokou zaměstnaností žen v sektoru zemědělství a v oblasti domestikované placené práce (výpomocné práce v domácnostech, nekvalifikované služby), který obecně hraje velmi důležitou roli v ekonomice této země. Na základě těchto skutečností by jistě někdo mohl říci, že Portugalsko dosahuje vysoké míry zaměstnanosti ženy, jen díky tomu, že do pracovní síly zařazuje i lidi, které jako aktivní na trhu práce formalizuje. Přestože participace žen na trhu práce a jejich ustupující závislost na rodině je dosažena tím, že ženy pracují pouze v některých, a to hlavně v nepříliš atraktivních segmentech trhu, Portugalsko nezapadá do jižního modlu. Dokázalo totiž formalizovat práci žen, vtáhnout je na trh práce, byť silně segmentovaný (ostatně, pracovní trh je silně genderově segmentován ve všech zkoumaných zemích) a učinit je tak aktivními přispěvatelkami a oprávněnými klientkami systému sociálního zabezpečení.

Skandinávský model (Dánsko, Švédsko, Finsko) se jeví jako pravý opak systému jihoevropského. Ženy jsou velmi aktivní na trhu práce co se týče délky pracovní kariéry i množství žen participujících na trhu práce. Zároveň míry porodnosti v těchto zemích patří k těm nejvyšším v Evropě. Ženy okupují na trhu práce hlavně pozice v sektoru služeb, a to hlavně služeb veřejných, což znamená, že hlavní zásluhu na vysoké zaměstnanosti žen, ale také tíhu s tím spojenou, nese stát a státní rozpočet. Očekávání lidí týkající se pracovního nasazení a počtu dětí korespondují s realitou asi nejvíce ze zemí srovnávaných v této studii. Míry chudoby u populace rodin s dětmi jsou relativně nízké. Opatření, ať už v podobě peněžních dávek nebo služeb, jako je veřejná péče o děti, jsou na vysoké úrovni. Zatížení žen domácími povinnostmi je zde výrazně nižší než ve státech, jako je Itálie a

Španělsko. Výsledky klastrové analýzy nastiňují v kontextu sledovaných parametrů, že neočekávaně má tomuto modelu velmi blízko již zmíněné jihoevropské Portugalsko.

Podíl veřejné politiky na tom, že skandinávské země dokáží balancovat rodinný život svých občanů a jejich participaci na trhu práce, je zřejmý. Flexibilní trh práce s garancí pozic pro ženy-matky a sociální opatření snižující tlak rodinných povinností na ženy jsou hlavními příčinami toho, že, alespoň tedy z pohledu občanů a kvality jejich života, se lépe daří kombinovat reprodukci populace a účast na trhu práce. Hovoříme-li o ženské zaměstnanosti v severovýchodních zemích, měli bychom mít na paměti, že participace žen na trhu práce zde do velké míry závisí na sektoru veřejných služeb, tedy na množství peněz, které stát chce a může do této sféry ekonomiky investovat. Proto vždy hrozí nebezpečí, že pokud stát nezvládne své finance, výrazně to pocítí pracovníci právě v tomto sektoru ekonomiky, hlavně tedy ženská pracovní síla.

Zbytek srovnávaných zemí se nachází v prostoru mezi těmito dvěma modely, přičemž jednotlivé země se rozcházejí a podobají navzájem v různých dimenzích. Jsou charakteristické poměrně vysokým zastoupením žen na trhu práce, a to ať už na plný úvazek nebo na částečný úvazek. Porodnost dosahuje v porovnání s výše zmíněnými zeměmi průměrných hodnot. Tyto země také spojuje korporativistická/konzervativní tradice jejich sociálního státu. Vybočujícími fakty jsou: relativně vysoké riziko pádu pod hranici chudoby u rodin s dětmi ve Velké Británii, vysoké procento holandských žen pracujících na částečný úvazek a velmi výrazné míry porodnosti ve Francii.

Českou republiku lze po té, co porovnáme nejdůležitější ukazatele, umístit do prostoru mezi skandinávským a smíšeným modelem s tím, že jednoznačně vybočuje, co se týče velmi nízké porodnosti, práce na částečný úvazek a využívání předškolních zařízení pro děti do tří let. České ženy pracují převážně na plné úvazky a důležitým momentem je, že jsou silně zastoupeny v průmyslovém sektoru. Z dat lze ale vyčíst, že v České republice má narození dítěte výrazný vliv na zaměstnanost matky.

Opatření českého sociálního státu jsou spíše pasivního charakteru, nestimulují zaměstnanost žen-matek. V České republice existuje systém, ve kterém je jisté napětí mezi mateřskou a rodičovskou dovolenou a dostupností formální péče o nejmladší děti. Na jedné straně existuje mateřská a rodičovská dovolená, obě nadprůměrně štedré, co se týče doby trvání. Na druhé straně stojí nedostupné a příliš nákladné jesle. Formální péče o děti do tří let, která je klíčovým elementem aktivního přístupu k balancování kariéry a rodiny, v České republice tedy v podstatě v systematické podobě neexistuje. Tato situace vede k tomu, že ženy zůstávají delší dobu na rodičovské dovolené, protože je to v dané situaci finančně nebo organizačně výhodnější. Naší hypotézou je, že maximálně své mateřské/rodičovské dovolené využívají ženy s nejistým nebo nižším postavením na trhu práce. Mnohdy je rodičovská dovolená únikem hrozbě nezaměstnanosti. Takovéto únikové strategie jsou ale pouze krátkodobým řešením, protože mohou mít trvalé následky na kariérový postup žen, které zůstaly doma 3-4 roky nebo i více (pokud měly více dětí). Na základě těchto skutečností můžeme shrnout, že český sociální stát a státní politika je aktivnímu a zaměstnanost žen stimulujičím přístupu k řešení dilematu produkce a reprodukce ještě dost vzdálená.

V Česku existuje příjmově testovaná pomoc rodinám s dětmi, mateřská a rodičovská dovolená patřící k nejdelším v Evropě, formální garance rovných pracovních příležitostí a odměn za stejnou odvedenou práci. Finanční podpora rodin s dětmi nedokáže pokrýt náklady a rizika spojená s výchovou dětí, především náklady s spojené se zařizováním nového bydlení pro větší rodinu. Sirovátka (2004, v tisku) uvádí: "Přes nespornou pozornost věnovanou materiální situaci rodin s dětmi cíle sociální politiky ve vztahu k rodinám byly pojaty dost úzce - a to jako finanční kompenzace přímých nákladů rodin na děti (a zdá se v poslední době, též jako otázka pobídek k plození dětí....Omezené veřejné rozpočtové zdroje byly orientovány k eliminaci bezprostředně hrozících sociálních rizik a sociální politika se stala více méně

redistribučním a „kompenzačním“ nástrojem vyrovnávajícím bezprostřední dopady transformace na domácnosti.

Žádný systém nelze považovat za ideální. Jasná pozitiva v jedné dimenzi sledovaného problému nemusí znamenat bezproblémovost ve všech ostatních oblastech. Regulovaný, ženám nakloněný trh, externalizace domácích/klasických rodinných povinností a štedrý sociální stát se může občanům vrátit jako bumerang ve formě přetíženého státního rozpočtu, státního deficitu nebo vysokých daní. Otázkou pak zůstává, nakolik solidární ta která společnost je a nakolik jí přerozdělování, ať už vertikální či horizontální, přijde akceptovatelné.

Přesto ale můžeme konstatovat, že skandinávský model, charakteristický otevřeným a flexibilním trhem a státem připraveným pomoci ženám „externalizovat“ domácí povinnosti, se pro balancování rodiny a práce jeví jako ten nejvýhodnější.

Literatura

Atkinson, A.B. (1999) *The Economic Consequences of Rolling back the Welfare State*. Cambridge: the MIT Press.

Bernhardt, E. M. (2000) *Female Careers between Employment and Children*; European Observatory of the Social Situation;
http://europa.eu.int/comm/employment_social/eoss/downloads/sevilla_2000_bernhardt_en.pdf

Bradley, K. (2000) *The Incorporation of Women into Higher Education: Paradoxical Outcomes?* *Sociology of Education*, Vol. 73, No. 1, pp. 1-18

Bradshaw, J. et al. (1993) *A Comparative Study of Child Support in Fifteen Countries*. *Journal of European Social Policy*, Vol. 3, Issue 4, pp. 255-271

Chang, M. L. (2000) *The Evolution of Sex Segregation Regimes*. *American Journal of Sociology*, Vol. 105, Issue 6, pp. 1658-1701

COM (2002) *Draft of a Joint report by the Commission and the Council on Adequate and sustainable pensions*. Brussels: Commission of the European Communities
http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/dec/joint_pensions_report_en.pdf

Cook, L. (2001) *Impact of dual careers on average family size: comparison of 11 countries*. CEPS/INSTEAD, IRISS Working Papers Series, No. 2001-05

Cotter, D. A. et al. (1998) *Demand for Female Labor*. *American Journal of Sociology*, Vol. 103, Issue 6, pp. 1673-1712

ČSÚ (2003) <http://www.czso.cz/eng/edicniplan.nsf/aktual/ep-3>

Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Esping-Andersen, G. et al. (2002) *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University.

European Commission (2003) *The social situation in the European Union*. Luxembourg: Office of the Official Publications of the European Communities.

EUROSTAT (2002) *Eurostat Year Book 2002*.

EUROSTAT (July 2003) *Labour reserve in Europe in Spring 2001*. News Releases. 81/2003
<http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-product> 14.8.2003

EUROSTAT (2003) *European Social Statistics. Social Protection. Expenditure and receipts. Data 1991-2000*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

Ferrera, M. (1996) *The "Southern Model" of Welfare in Social Europe*. *Journal of European Social Policy*. Vol. 6, No. 1 (17-37)

Gauthier, A.H. (2000) *Public policies affecting fertility and families in Europe: A survey of the 15 states*. Paper prepared for the European Observatory on Family Matters, Annual Seminar 2000: "Low Fertility, Families and Public Policies", Sevilla (Spain), 15-16 September 2000

Gornick, J.C. et al. (1997) *Supporting the Employment of Mothers: Policy Variation across 14 welfare states*. *Journal of European Social Policy*. Vol. 7, No. 1, pp. 45-70

- Gornick, J.C., Jacobs, J.A. (1998) Gender, the Welfare State, and Public Employment: A Comparative Study of Seven Industrialized Countries. *American Sociological Review*, Vol. 63, No. 5, pp. 688-710
- Gustafsson, S.; Kenjoh, E. and Wetzels, C. (2002): Postponement of maternity and the duration of the time spent at home after first birth: Panel Data analysis comparing Germany, Great Britain, The Netherlands and Sweden; OECD - Employment, Labour and Social Affairs Committee;
[http://www.oilis.oecd.org/OLIS/2002DOC.NSF/43bb6130e5e86e5fc12569fa005d004c/f87261ce1be3e562c1256c4e00294d42/\\$FILE/JT00133188.PDF](http://www.oilis.oecd.org/OLIS/2002DOC.NSF/43bb6130e5e86e5fc12569fa005d004c/f87261ce1be3e562c1256c4e00294d42/$FILE/JT00133188.PDF)
- Gutierrez-Domenech, M. (2002): Employment after Motherhood: an European Comparison;
<http://econ.lse.ac.uk/phdc/0203/papers/MariaGutierrezDomenechJMP.pdf>
- Hakim, C. (2000) *Work-Life Style Choices in the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press
- Hakim, C. (2002) Do lifestyle preferences explain the pay gap? Paper presented to the Gender Research Forum conference on the Gender Pay and Productivity Gap Women and Equality Unit, DTI, London.
- Hakim, C. (2002) Lifestyle preferences as determinants of women's differentiated labour market careers. *Work and Occupations*. Vol. 29 (November).
- Hakim, C. (2000) *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press.
- ILO International Labour Organization (1995) *Sources and Methods-Labour Statistics*. Vol. 2 Geneva: Labour Force
- ILO (2002) *Key Indicators of the Labor Market*, Geneva: ILO
- Labor Force Survey - Results 1997(1998) Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- Lewis, J. (1992) Gender and the Development of Welfare Regimes. *Journal of European Social Policy*. Vol. 2, No. 3, pp. 159-173
- Marini, M. M. et al. (1996) Gender and Job Values. *Sociology of Education*. Vol. 69 (January), pp. 49-65
- MISSOC (2003) Family benefits http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/missoc99/english/09/index.htm
- OECD (2001) *Employment outlook*. OECD
- OECD (2002) *Employment outlook*. OECD
- Pronzato, C. (July 3,2003) Analysing Women's Employment and Fertility Rates in Europe: Differences and Similarities across European Countries. Conference paper presented at EPUNet conference. University of Essex.
- Sirovátka, T., Valentová M. (2002) [Legitimita sociální politiky](#). VÚPSV: Brno
- Sirovátka, T., Jahoda, R., Kofroň, P. (2002) [Domácnosti a sociální dávky v letech 1996-2000](#) (analýza rodinných účtů), VÚPSV: Brno

Sirovátka, T. (2004) Rodinné chování a rodinná politika v období transformace. In: Sirovátka, T. (ed.) Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin. Brno: MU a Georgetown.

Souhrná zpráva o plnění Priorit a principů vlády pro prosazování rovnosti mužů a žen v roce 2002. Usnesení vlády České republiky č. 435 ze dne 7.5. 2003

Valentová, M. (2002) [Evropský sociální monitoring: Jak uchopit sociální kvalitu](#). Brno: VUPSV

Van Bastalaer, A., Lemaite, G., Marianna, P. (1997) The Definition of Part Time Work for the Purpose of the International Comparison. Labour Market and Social Policy Occasional Paper No.22, Paris: OECD

Venturini, L. (2003) Family Benefits and Family Benefits : Do They Make a Difference? IMPALLA Course Paper.

VUPSV (2003) [Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990-2002. Bulletin No. 18](#). Praha: VUPSV

Waldfogel, J. (1997) The Effect of Children on Women's Wages. American Sociological Review. Vol.62, Issue 2, pp.209-217

Waldfogel, J. (1998) Understanding the "Family Gap" in Pay for Women with Children. The Journal of Economic Perspectives, Vol. 12, No. 1, pp. 137-156

Poznámky

Pozn. 1

Plán zaměstnanosti

- Horizontální cíle: umožnit pracovní příležitosti a poskytnout adekvátní podporu pro ty, kteří mají zájem o práci. Členské země by měly zvážit národní cíle a zvýšit míry zaměstnanosti následujícím způsobem: k lednu 2005 všeobecná míra zaměstnanosti by měla činit 67% a míra zaměstnanosti žen by měla dosáhnout 57%, k roku 2010 všeobecná míra zaměstnanosti by měla být 70% , míra zaměstnanosti žen by měla dosáhnout 60% a míra zaměstnanosti pro starší osoby (ve věku 55 až 64 let) 50%.
- zlepšení zaměstnatelnosti
- rozvoj podnikání a tvorby pracovních míst
- podporovat adaptabilitu podniků a jejich zaměstnanců
- posilovat rovné šance žen a mužů

Inkluze

- umožnit participaci na pracovním trhu a přístup všech ke zdrojům, právům, zboží a službám
- ochrana před rizikem sociálního vyloučení
- pomoc těm nejvíce ohroženým skupinám
- mobilizace všech relevantních institucí

Důchodové zabezpečení

- adekvátnost důchodů
- finanční udržitelnost penzijních systémů
- modernizace penzijních systémů ve vztahu k měnícím se potřebám ekonomiky, společnosti a jednotlivců

Pozn. 2

Tento přístup potýkající se s mnoha konstrukčními problémy má však jednu nespornou výhodu. Umožňuje pochopit, jak jsou jednotlivé komponenty (námi definovaný empowerment, sociální koheze, inkluze a sociálně-ekonomická opatření) navzájem propojeny a nakolik spolu souvisí.

Pozn. 3

V Evropské unii se můžeme setkat se třemi různými způsoby, jak země k práci na částečný úvazek přistupují. První je založen na definici zaměstnání na částečný úvazek, která říká, že zaměstnanec se sám při tázání rozhoduje (na základě reflexe své vlastní situace), zda je zaměstnán na částečný nebo plný úvazek. Druhým možným přístupem k měření je tzv. cut-off přístup, kdy výzkumný tým dané země na základě existující legislativy rozhodne, kolik hodin odpracovaných týdně bude považováno za částečný úvazek a kolik za plný. Třetí způsob jak rozlišit různé formy zaměstnanosti, je kombinací dvou předešlých (van Bastalaer, Lemaite, Marianna 1997). Podle ILO (1995) používá například Holandsko a Švédsko cut-off přístup. V obou zemích je hraniční odpracovanou dobou za týden 35 hodin. Španělsko a Anglie ve svých statistikách používají třetí, kombinovaný způsob monitoringu.

Celou věc komplikuje i fakt, že každá země pracuje se svou vlastní definicí zaměstnanosti. Většinou se jednotlivé země liší v tom, že zahrnují či nezahrnují různé skupiny obyvatel do výpočtu míry zaměstnanosti. Příkladem mohou být ženy pečující o dítě nebo o člena rodiny v různých státech. Proč je pro nás ale míra zaměstnanosti tak důležitá? Pro výpočet poměru lidí pracujících na částečný úvazek se totiž používá míra celkové zaměstnanosti v dané zemi jako referenční hodnota (počet zaměstnaných na částečný úvazek se dělí počtem zaměstnaných občanů v daném období). Z toho vyplývá, že nejen rozdílné pojetí práce na částečný úvazek, ale i rozdíly v definici míry zaměstnanosti komplikují získání validních a hlavně reliabilních údajů pro srovnávané země. Za těchto podmínek nemůžeme očekávat, že budeme-li využívat pouze národních statistických údajů bez následných úprav, data budou použitelná pro komparativní účely.

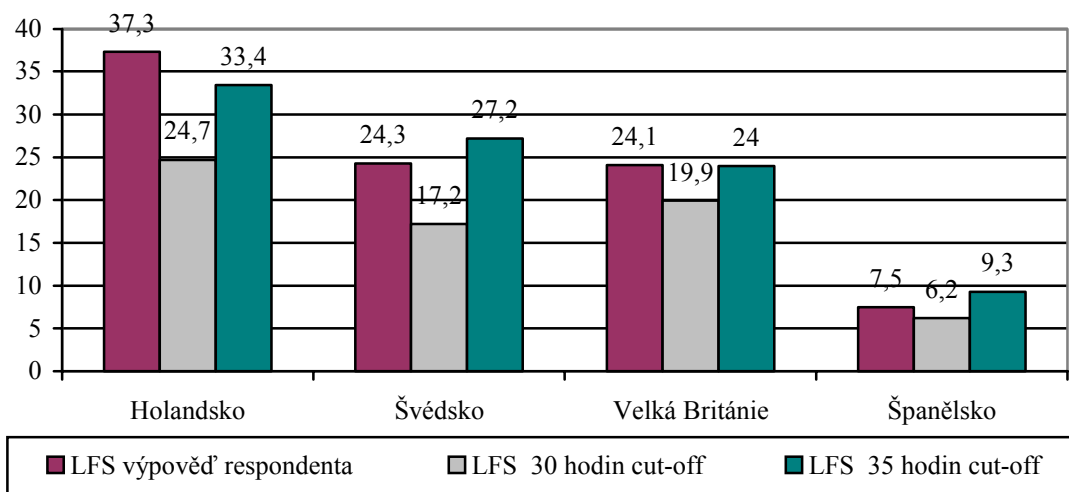
Různost definic v jednotlivých zemích, která vede k nesrovnatelným výstupům, může být vyřešena harmonizací dat, tedy tím, že údaje z národních zdrojů se zpracují tak, aby data odpovídala jedné ze zvolených definic. Tento proces však má své obtíže v tom, že pro měření práce na částečný úvazek jsou používány různé formulované otázky nebo v horším případě různé datové zdroje (v některých zemích ad hoc. surveye, v jiných pro občany povinná pravidelná šetření).

Ale ani standardizovaná nově vzniklá data nejsou bezproblémová. Podrobíme-li analýze data Eurostatu, konkrétně výsledky Výzkumu pracovní síly (Labor Force Survey) z let 1997 a 1998, vidíme, že i zde existují mnohé obtíže. Eurostat používá k měření míry zaměstnanosti na částečný úvazek výpověď respondenta, který sám určí svoji zaměstnaneckou pozici - míru úvazku. Vedle toho každý respondent uvede přesný počet

odpracovaných hodin za týden, což umožňuje „objektivní“ výpočet délky úvazky s využitím různých definic (30hodinová či 35hodinová definice práce na částečný úvazek).

Následující graf demonstruje, jak rozdílné výstupy dostaneme, když do prvního sloupce zadáme míru zaměstnanosti na částečný úvazek, jestliže se budeme řídit spontánními výpověďmi respondentů. Druhý sloupec prezentuje data, která dostaneme, pokud uijeme 30hodinovou cut-off definici (na částečný úvazek pracují všichni, kdo nejsou zaměstnáni na více než 30 hodin týdně). Poslední sloupec ukazuje míru zaměstnanosti na částečný úvazek, když ho definujeme jako nejméně 35hodinový úvazek.

G r a f 1 Míra zaměstnanosti na částečný úvazek jako část celkové zaměstnanosti-různé definice

Pramen: Eurostat 1998, OECD 1997

Pozn. 4

T a b u l k a Zaměstnanost mužů a žen podle jednotlivých odvětví národního hospodářství v ČR 2002

	muži	ženy
zemědělství, myslivost a související činnost	4,4	2,7
lesnictví, rybolov, chov ryb a podobně	1,2	0,4
těžba nerostných surovin	1,8	0,3
zpracovatelský průmysl	29,3	4,3
výroba a rozvod elektřiny, plynu	2,3	0,7
stavebnictví	15,1	1,7
obchod a oprava motorových vozidel a spotřebního zboží	11,3	15,8
ubytování a stravování	3,0	4,6
doprava, skladování a spoje	9,4	5,5
finanční zprostředkování	1,3	3,0
nemovitosti a pronájem, podnikatelská činnost	5,9	6,3
veřejná správa a obrana, povinné sociální zabezpečení	7,0	6,9
vzdělávání	2,4	10,5
zdravotnictví a sociální péče	2,3	12,1
ostatní veřejné, sociální a osobní služby	3,1	5,0
činnost domácnosti	0	0,2
exteritoriální organizace a instituce	0	0

Pozn. 5

T a b u l k a Procento vysokoškolsky kvalifikovaných žen (terciální vzdělání typu A a pokročilá výzkumná kariéra) podle studijního zaměření (2001)

	zdravotnictví a sociální stát	vědy o životě, zdravotnictví	matematika a výpočetní technika	humanitní obory, vzdělání	sociální vědy, právo, služby	strojírenství, prům. výroba, stavebnictví
Belgie	59	42	24	65	53	20
Dánsko	82	46	30	69	43	23
Německo	58	41	24	68	44	21
Řecko	-	-	-	-	-	-
Španělsko	76	52	32	72	60	28
Francie	61	50	32	74	60	24
Irsko	-	-	-	-	-	-
Itálie	61	52	52	81	55	28
Lucembursko	-	-	-	-	-	-
Nizozemsko	74	37	16	71	49	12
Rakousko	61	52	18	67	51	17
Portugalsko	-	-	-	-	-	-
Finsko	86	52	35	78	67	19
Švédsko	79	53	39	75	59	28
Velká Británie	73	53	28	67	54	19
Česká republika	70	46	11	71	52	30

Pozn. 6

Zaměříme-li se pouze na data popisující péči o děti částečně nebo úplně financovanou státem, můžeme využít údajů A. Gauthier (2000), které popisují stav v roce 1993.

T a b u l k a Procenta dětí ve veřejně financované (částečně či úplně) péči/vzdělání, 1993

	děti do 3 let	děti od 3 let do věku povinné školní docházky
Rakousko	3	75
Belgie	30	95
Dánsko	50	79
Finsko	27	43
Francie	23	99
Německo	5 (v 1988)	65 (v 1988)
Řecko	3	64
Irsko	2	52
Itálie	6	97
Lucembursko	2	68
Nizozemsko	8	69
Portugalsko	12	12
Španělsko	5	48
Švédsko	33	79
Velká Británie	2	53

Zdroj: European Commission Network on Childcare in Gauthier (2000).

Pozn. 7

Výsledky jsou založeny na analýze dat ČSÚ Šetření sociální situace domácností z roku 2001

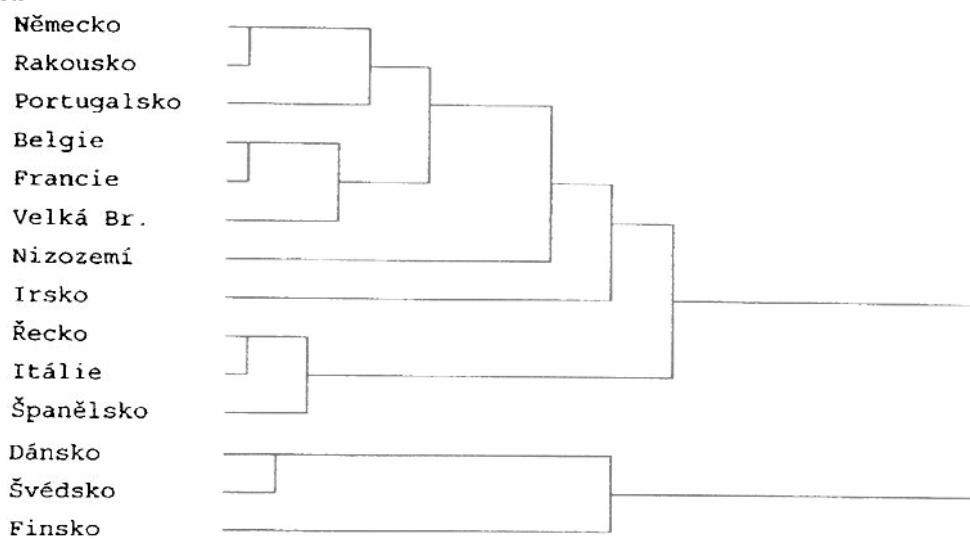
Pozn. 8

Zlepšení situace na trhu práce a vyšší participace žen na pracovním trhu spojená s odpovídajícími sociálními opatřeními také může, i když to někomu na první pohled může připadat paradoxní, pozitivně ovlivnit nízkou porodnost v některých Evropských zemích. Esping-Andersen (2002) argumentuje, že neuspokojivá situace na trhu práce pro ženy a nedostatek státem podporovaných opatření pro matky s dětmi, způsobují situaci, kdy ženy v některých zemích (zvláště v Itálii a ve Španělsku) posouvají své mateřství do vyššího věku a racionálně volí menší počet dětí, i když by si přáli potomků výrazně více. Jsou ovšem limitovány velmi omezenými příležitostmi začít a budovat svou kariéru. Neflexibilní pracovní trh a nízká ochota státu institucionálně podpořit ženy v jejich péči o dítě, tak do jisté míry (nesmíme zapomenout na velmi významný vliv zažitých kulturních zvyklostí) nutí k jistému typu rozhodnutí.

Pozn. 9

Esping-Andersen (1990) rozlišuje tři základní režimy sociálního státu (sociálně-demokratický = skandinávský, liberální = Anglo-saský a korporativistický = kontinentální), přičemž Ferrera (1996) přidává jižní (jihoevropský) model.

Pozn. 10 Schéma: Výsledky klastrové analýzy s dodatečnou proměnnou využívání formální péče o děti

Zdroj: vlastní výpočty

Poznámka: proměnné: míra zaměstnanosti žen, míra zaměstnanosti žen na částečný úvazek, fertilita, očekávaná délka pracovní kariéry u žen, míra participace 22letých žen jako % populace tohoto věku, míra pracovní neaktivity, procento žen neaktivních na trhu práce z důvodu rodinných povinností, riziko chudoby domácností s jedním dítětem, riziko chudoby domácností se dvěma dětmi, dávky na rodinu a děti jako % všech sociálních dávek.

Dodatek

Následující grafy prezentují pozice sledovaných zemí v kontextu míry zaměstnanosti a dalších sledovaných indikátorů. Grafy přehledně přibližují, jak se státy shlukují, sledujeme-li vztah míry ženské zaměstnanosti a ostatních klíčových ukazatelů rovnováhy mezi rodinným životem a pracovní kariérou.

